

Bolaning o'rghanish va rivojlanish salohiyati
eng yuksak bo'lgan davr dastlabki uch yildir.
Fursatni boy bermang!

人生は三歳までにつくられる!

幼稚園では 遅すぎる*

Masaru Ibuka

Uchdan keyin
kech

Masaru Ibuka

Uchdan keyin kech

Nurmukhammad Nargiza
Hamidulla qizi tarjimasi

Toshkent
«Akademnashr»
2019

Kirish

Qadim zamonlardan buyon noyob qobiliyat, eng avvalo, irsiy, tabiat in’omi deb hisoblanadi. Bizga: “Motsart uch yoshida pianino chalgan” yoki “Jon Styuart Mill lotin tilidagi mumtoz adabiyotlarni ham aynan shu yoshda o‘qigan”, – desalar, ko‘p-chiligidiz oddiygina: “Albatta, axir ular daho-ku”, deb qo‘ya qolamiz.

Ammo Motsart va Millning go‘daklik chog‘idagi hayoti borasida olib borilgan chuqur tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, ularning otalari o‘z farzandlari buyuk shaxs sifatida kamol topishi uchun natijali tarbiya usullaridan foydalanganlar. Mening fikrimcha, Motsart ham, Mill ham daho bo‘lib dunyoga kelmagan. Ularning qobiliyati go‘daklikdanoq yaratilgan qulay shart-sharoit va berilgan samarali ta’limdan to‘liq rivojlandi.

Aksincha, yangi tug'ilgan chaqaloq dastlab tabiatiga xos bo'lмаган мухитда тарбияланса, келажакда унинг то'лиқ ривожланishi hamda tabiat in'ом etgan iste'dodining shakllanishi imkoniyati yo'qoladi. Eng yaqqol misol "bo'ri qizlar" tarixi bo'lib, ular 1920-yilda Kalkutta (Hindiston)dan janubi-g'arbiy tomondagi g'ordan missioner va uning xotini tomonidan topilgan opa-singil Amala va Kamaladir. Er-xotin bo'rilar tarbiya qilgan qizlarga insoniy sifatlarni singdirish uchun qancha urinishmasin, barcha harakatlari behuda bo'ldi. O'z-o'zidan ayonki, odam bo'lib tug'ilgan chaqaloq – odam, bo'rining bolasi esa bo'ridir. Biroq bu qizlarda insoniy shart-sharoitlarda ham bo'riga xos qiliqlar namoyon bo'lishda davom etaverdi. Demak, chaqaloq tug'ilishi bilan uni o'rab olgan atrof-muhit va ta'lim-tarbiya uning kim bo'lib yetishishini aniq belgilab beradi!

Bu misollar haqida fikr yuritib men yangi tug'ilgan chaqaloqqa ta'lim-tarbiya va atrof-muhitning qanchalik kuchli ta'sir qilishi borasida ko'proq o'yayman.

Bu muammo nafaqat ba'zi bolalarning, balki butun insoniyatning salomatligi va baxti uchun ulkan ahamiyatga ega. Shu bois 1969-yilda men

“Yaponiya erta rivojlanish uyushmasi” tashkilotini tuzishga kirishdim. Doktor Shinichi Suzukining kichkintoylarga skripka chalishni o’rgatishga asoslangan va ayni vaqtda butun dunyo e’tiborini tortgan o’qituv uslubini o’rganish, tahlil qilish hamda tatbiq etishni yanada kengaytirish uchun mahalliy va xorijiy olimlar yig’ilib, tajribaviy sinflarida fikr almasha boshladilar.

Ishimiz oldinga siljigani sari bizga bolalar tarbiyasiga an’anaviy yondashuv naqadar noto’g’ri ekanligi ayon bo’la bordi. Odatda, biz bolalar haqidagi barcha narsani bilamiz deb o’ylaymiz. Aslida, ularning haqiqiy imkoniyatlari haqida juda kam tasavvurga egamiz. Biz uch yoshdan katta bolalarga nimani o’rgatish masalasiga ko’p e’tibor beramiz. Ammo, zamonaviy tadqiqotlarga ko’ra, bu yoshgacha bosh miyadagi hujayralarning 70 – 80 foizi rivojlanib bo’ladi. Bu biz o’z xatti-harakatimizni uch yoshgacha bo’lgan bolalar miyasini erta rivojlantirishga yo’naltirishimiz zarurligini anglatmaydimi? Ertalim berish degani chaqaloqlarni raqamlar va har xil ma’lumotlar bilan majburan aqliy rivojlantirishga erishish degani emas, albattra. Asosiysi, hamma tajriba va ta’lim usullarini “o’z vaqtida” joriy etishdir. Buni esa chaqaloqqa tun-u

kun g‘amxo‘rlik qiladigan onadan boshqa hech kim uddalay olmaydi, aynan ona bola tarbiyasidagi “kerakli vaqt”ni aniq his qiladi.

Biz ta’limni o‘qib-o‘rganadigan holat deb o‘ylaymiz. Lekin maktabgacha ta’lim o‘qib-o‘rganishdan avvalgi bosqichdagi ta’limdir. “O‘z vaqtida” erta ta’limning alohida jihatni bo‘lib, buni tashkil etadigan shaxs onadan o‘zga emas. Albatta, bolaning ta’lim olish mas’uliyatiga javobgar onalar farzan-dining kelajagi borasida qayg‘urib, ularga ko‘proq e’tibor qaratish to‘g‘risida doim o‘ylaydilar deb hisoblayman. Shu ma’noda, mazkur kitob ana shunday onalarga ko‘maklashish uchun yozildi.

Muallif

Birinchi qism

Bolaning
yashirin
imkoniyatlari

1. Muhim davr

Bog‘cha – juda kech

Ehtimol, har biringiz maktab davringizni yaxshi eslarsiz? Sinfdagи o‘tkir zehnli o‘quvchi hech qanday mashaqqatsiz sinf yetakchisi bo‘lar, ayni paytda, boshqa bir o‘quvchi qancha harakat qilmasin, bilim olishda ortda qolardi.

Mening o‘quvchilik paytimda o‘qituvchilar bizlarni shunday rag‘batlantirar edilar: “Aqlimisan yoki yo‘qmi, bu naslga bog‘liq emas. Barcha narsa o‘z xatti-harakatingga bog‘liq”. Ammo shaxsiy tajribam a’lochi doimo a’lochi, ikkichi esa doim ikki-chi ekanini ko‘rsatardi. Xuddi qobiliyat avvaldan belgilab qo‘ylgandek. Bu nomuvofiqlikni qanday hal qilish kerak?

Men kelgan xulosa shundan iboratki, insonning qobiliyat va fe'l-atvori tug‘ilganida belgilanmay,

uning aksariyat qismi hayotining ma'lum davrida shakllanadi. Qadimiy bahslardan biri: insonni uning nasli shakllantiradimi yoki u oladigan ta'lim va tarbiyami? Ammo bugungi kunga qadar biror-bir ishonchli nazariya bu bahslarga chek qo'y-madi.

Nihoyat, bir tarafdan, miyaning fiziologik tad-qiqoti, ikkinchi tomondan, bolalar psixologiyasini o'rghanish natijalariga ko'ra, bola aqliy qobiliyatining rivojlanish kaliti – bu uning birinchi uch yilda, ya'ni miya hujayralarining rivojlanish davrida olgan shaxsiy tajribasidir. Barcha insonlar dunyoga bir xil holatda keladi, ya'ni hech bir bola o'tkir zehnli yoki nodon bo'lib tug'ilmaydi.

Tug'ilgandan boshlab oladigan ta'lim-tarbiyasi sabab, noyob qobiliyatga ega bo'laman desa, noyob qobiliyat egasi, yomon qobiliyatga ega bo'laman desa, shunday bo'lish ehtimoli yo'q emas. Bi-roq istagan payt, masalan, ulg'aygach, biror noyob qobiliyat sohibi bo'laman degani samara bermaydi. Tug'ilgandan uch yoshgacha bo'lgan oraliqda insonning qobiliyati va fe'l-atvori deyarli shakllanib bo'ladi. Shuning uchun mактабга borganida qobiliyatli bola bilimni hech qanday qiyinchiliksiz, qobiliyati yetarlicha shakllantirilmagani esa doim

uzoq vaqt sarflab, mashaqqat bilan o'zlashtirishiga to'g'ri kelishiadolatsizlikdek ko'rinsa-da, lekin bu hech qachon yo'qotib bo'lmaydigan holat sanaladi.

Barchasi bola kelajagini hal qiluvchi hayotiy bosqich, ya'ni uch yoshgacha bo'lgan davrdagi go'dak miyasining rivojlanish darajasiga bog'liq. Shuning uchun ham tug'ilishdan uch yoshgacha bo'lgan davr va berilgan ta'llim juda muhimdir. Ayni paytda, farzand tarbiyasini uning bolalar bog'chasiga chiqish davriga qadar qoldirish juda kechdir.

Barchasi o‘qitish usuliga bog‘liq

O‘quvchi hayron bo‘lishi mumkin: “Nega men, mutaxassislik bo‘yicha muhandis va hozirda kompaniya prezidenti, insonning erta rivojlanish masalalari bilan shug‘ullanishga kirishdim?”. Sabablar qisman “ijtimoiy”dir. Avvalo, hozirgi kundagi yoshlarning isyoniga befarq emasman va o‘z-o‘zimdan so‘rayman: “Yoshlarning hayotdan qoniqmasligiga zamонавиј та’лим qanchalik aybdor?” Bunda tashqari, mazkur masalaning shaxsiy sabablar ham bo‘lib, o‘z farzandim aqliy rivojlanishda ortda qolmoqda edi.

Farzandim juda yosh bo‘lganida bu kabi nuqsonlar bilan tug‘ilgan bola, unga tug‘ilishidan to‘g‘ri ta’lim berilsa, oddiygina o‘qimishli inson bo‘lib kamol topishi mening xayolimga ham kelmagan. Doktor Shinichi Suzuki ko‘zimni ochdi.

Uning ta'kidlashicha: "Qoloq bolalar yo'q. Bar-chasi o'qitish usuliga bog'liq". Doktor Suzukining go'daklarni skripka chalishga o'rgatish uchun qo'llagan va hayratlanarli natijalarni ko'rsatgan "Noyob iste'dodni tarbiyalash" usuli bilan tanishganimda ota sifatida ilk bor farzandimga o'z vaqtida hech nima qilmaganimdan afsuslandim.

Men endi talabalar g'alayonlari muammosi bilan shug'ullana boshlaganimda ta'limning ahamiyati haqida chuqur o'yladim va nima sababdan bizning tizim shu qadar tajovuzkorlik va qanoatsizlikni vujudga keltirayotganini tushunishga harakat qildim. Avvaliga menga bu tajovuzkorlik ildizlari universitet ta'lim tizimida mavjuddek tuyuldi. Biroq muammoni chuqur o'rgangach angladimki, ayni masala o'rta maktab uchun ham xos ekan. So'ng maktabning o'rta hamda boshlang'ich tizimini o'rgandim va shunday xulosaga keldimki, bolaga bog'chada ham ta'sir ko'rsatish kech bo'lar ekan. Kutilmaganda mazkur fikr doktor Suzuki va uning hamkasblari shug'ullanayotgan ish bilan mos keldi.

Doktor Suzuki o'zining "Suzuki metodi" deb ataladigan go'daklarga mo'ljallangan g'ayrioddiy ta'lim usulini o'ttiz yildan beri amaliyotda qo'lla-

moqda. Bunga qadar u ta'limning an'anaviy usul-larini qo'llab, boshlang'ich va yuqori sinflarda dars bergen. Uning aniqlashicha, yuqori sinflarda qobiliyatli va qobiliyatsiz o'quvchilar o'rtasidagi farq juda kattadir. Shuning uchun u yoshi kichikroq bolalar bilan shug'ullanishga harakat qildi. Shunday qilib, asta-sekinlik bilan o'qitayotgan bolalari yoshini kichraytirib bordi. Men talabalar g'alayoni haqida o'ylay boshlaganimda Suzuki buni allaqa-chon, o'ttiz yil oldin, amaliyotda qo'llab bo'lgan edi. Doktor Suzuki skripka chalishni o'rgatadi, chunki o'zi skripkachi. Bu usulni ta'limning istal-gan sohasida qo'llash mumkinligini tushunganim-da "erta rivojlantirish" muammosini jiddiy o'rga-nishga qaror qildim.

Erta ta'lim buyuk daholarni tarbiyalab yetishtirishni maqsad qilmaydi

Mendan ko'pincha: "Erta ta'lim buyuk daholarni tarbiyalaydigan ta'limmi?" – deb so'raydilar. Men: "Yo'q", – deb javob beraman. Erta ta'limning yagona maqsadi bolani aqli va sog'lom, o'tkir zehnli va gapga quloq soladigan qilib tarbiyalashdir.

Barcha odamlar, agar jismoniy nuqsonlari bo'lmasa, deyarli bir xil holatda tug'iladilar. Bolalarning aqli yoki nodon, ma'sum yoxud tajovuzkor bo'lishi ularning tarbiyasiga bog'liq. Agar har bir bolaga kerakli narsa zarur vaqtda berilsa, u o'tkir zehnli va kuchli irodaga ega bo'lib ulg'ayadi.

Odamlar va kuchuklarda kechadigan jarayonlarni taqqoslash g'ayritabiyy tuyulishi mumkin. Lekin qanchalik ajoyib, zotdor nasldagi kuchuk bo'lsa

ham, egasiz, daydi itlar to‘dasiga qo‘sib qo‘ysak, u tobora vahshiyplashadi. So‘ng oxiri chinakam daydi itga aylanadi. Ta’kidlash shart emaski, yangi tug‘ilgan chaqaloqning miyasi itga nisbatan sust rivojlangan bo‘lib, tarbiyalanish usuliga qarab (odamlar orasiga emas, itlar orasiga tashlab qo‘yilsa – izoh bizniki) osongina “daydi it”ga ham aylana oladi.

Mening fikrimcha, barvaqt rivojlantirishning asosiy maqsadi baxtsiz bolalar paydo bo‘lishining oldini olishdir. Bolaga yoqimli musiqa eshittirish yoki skripka chalishni o‘rgatish uning mashhur musiqachi sifatida kamol topishi uchun amalga oshirilmaydi. Unga xorijiy til betakror tilshunos bo‘lib ulg‘ayishi yoki uni “yaxshi” bolalar bog‘chasiغا yoxud boshlang‘ich mактабга тайярлаш учун о‘ргатilmaydi. Asosiysi boladagi cheksiz imkoniyatlarni rivojlantirish orqali uning hayotiga va dunyosiga ko‘proq quvonch olib kirishdir.

Chaqaloqning rivojlanmaganligi – uning ulkan imkoniyatlari kaliti

Fikrimcha, erta rivoshlanish yangi tug'ilgan chaqaloqning aqliy salohiyati va cheksiz yashirin imkoniyatlari bilan bog'liq.

Albatta, endi tug'ilgan chaqaloq mutlaqo ojiz, ammo aynan shu ojizlik ostida yashirin imkoniyatlar beqiyosdir.

Inson chaqalog'i hayvon bolasidan ancha ojiz bo'lib tug'iladi: u faqat baqirib yig'lash va sut emishni biladi. Hayvonlar, masalan, kuchuk, maymun yoki otning bolasi esa emaklashi, yopishishi va hatto o'rnidan turishi, yurishi mumkin.

Zoologlarning ta'kidlashicha, yangi tug'ilgan chaqaloq endi dunyoga kelgan hayvon bolasidan 10 – 11 oycha orqada qoladi. Buning sabablaridan biri insonning yurishdagi holatidir. Odam verti-

kal yurganida bachadondagi homila o‘zining to‘liq rivojlanish holatiga yetmaydi, shuning uchun ham chaqaloq ojiz bo‘lib tug‘iladi. Insonlar tug‘ilgandan keyin o‘z tanalaridan foydalanishni (ya’ni harakatlanish, yurish – ta’kid biznikini) o‘rganishlariiga to‘g‘ri keladi.

Xuddi shu tarzda ular miya imkoniyatlaridan foydalanishni ham o‘rganib oладilar. Hayvon bolasining miyasi tug‘ilguniga qadar shakllanib ulgurgan bo‘lsa, yangi tug‘ilgan chaqaloqning miyasi toza qog‘oz kabitdir. Ana shu qog‘ozga nima yozilishi bolaning qanchalik zehnli bo‘lishini belgilab beradi.

Miya tuzilishi uch yoshgacha shakllanadi

Aytishlaricha, inson miyasi taxminan 1,4 milliard hujayradan iborat, biroq yangi tug'ilgan chaqaloqlarda ularning aksariyati hali shakllanib ulgurmagan bo'ladi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarning miyasi go'yoki oppoq qog'ozdek.

Miya hujayralari alohida-alohida, tarqoq holda ishlamaydi. Miyaning mikrosuratiga qarasangiz, tug'ilgandan keyin vaqt o'tib ongi rivojlangan sari uning hujayralari orasida maxsus ko'prikcha-shox-chalarning shakllanishini ko'rishingiz mumkin.

Yangi tug'ilgan chaqaloq va voyaga yetgan inson miya hujayralarini taqqoslash shuni ko'rsatmoqdaki, miya rivojlanishi davomida uning hujayralarini bir-biri bilan bog'lovchi ko'prikshoxlar paydo bo'ladi. Bosh miya hujayralari sezgi a'zolaridan olgan ma'lumotlarini bir-biriga uzatish uchun go'yoki bir-biriga qo'lini cho'zadi.

Bu jarayon elektron kompyuterlardagi tranzistor va mikrosxemalarning ishini eslatadi. Alovida olingan tranzistorning bir o‘zi ishlay olmaydi, faqatgina yagona tizimga bog‘langandan so‘nggina kompyuter kabi ishlay boshlaydi.

Hujayralararo aloqalar eng faol shakllanadigan davr – bu bolaning tug‘ilishidan uch yoshgacha bo‘lgan davridir. Shu vaqt davomida bunday birikmalarining taxminan 70 – 80 foizi paydo bo‘ladi. Ular rivojlangani sari miyaning imkoniyatlari kengayib boradi. Tug‘ilgandan keyingi birinchi olti oy davomida miyaning salohiyati 50 foizga, uch yoshgacha esa 80 foizga yetadi. Albatta, bu go‘daklikdan keyin bola miyasi butkul rivojlanishdan to‘xtaydi degani emas. To‘rt yoshdan boshlab miyaning boshqa bir qismidagi hujayraviy aloqalar ishga tushadi. Uch yoshgacha asosan miyaning orqa qismi shakllanadi, to‘rt yoshdan esa bu murakkab jarayonga “peshona bo‘limlari” deb ataluvchi qism qo‘shiladi. Uch yoshgacha va undan keyingi hujayraviy aloqalar shakllanishidagi farq shundaki, uch yoshgacha shakllangan hujayra ko‘priklarini kompyuterdagи “texnik ta’minot” desak, uch yoshdan keyingisi esa kompyuterdagи “dastur bilan ta’minlash”ga mos keladi.

Miyaning tashqi signalni qabul qilishi, uning tasvirini yaratishi va uni xotirada saqlab qolish sifati asosiy qobiliyat hisoblanib, bu bosh o'zak aynan biz nazarda tutgan kompyuterdirki, bolaning kelajakdagi intellektual rivojlanishiga fundamental asos bo'ladi. Fikrlash, ehtiyojlar, ijodkorlik, his-tuyg'ular kabi yetuk qobiliyatlar uch yoshdan keyin rivojlanadi, ammo ular bu yoshgacha shakllangan bazadan foydalanadilar.

Shunday qilib, agar dastlabki uch yilda mustahkam baza (fundament) shakllanmagan bo'lsa, undan foydalanishni o'rgatish behuda. Bu xuddi buzilayozgan kompyuterda ishlab yaxshi natijalarга erishishga urinish kabitidir.

Zamonaviy tarbiya “qattiqqo’llik” davri bilan “hamma narsa mumkin” davrini o‘zgartirib xato qilmoqda

Hozirgi kunda ham ko‘pgina psixologlar va pedagoglar, ayniqsa, “ilg‘or” (progressiv) pedagoglar bolani yoshligidan o‘qitishni noto‘g‘ri deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, ma’lumotning ko‘pligi bolaning asab tizimiga salbiy ta’sir qiladi, shu sababdan uni o‘z-o‘ziga qo‘yib berish va o‘zi istagan narsani qilishga imkon yaratish o‘rinlidir. Ba’zilar hatto bu yoshdagi bolalarning xudbin ekaniga va barcha ishlarni faqat o‘z xursandchiligi uchun qilishiga ishonishadi.

Shu sababli butun dunyodagi ota-onalar bunday fikrlar ta’siri ostida ongli ravishda bolani “tinch qo‘yish” tamoyiliga amal qiladilar.

Xuddi shu ota-onalar bola bog'cha yoki makktabga borganida darhol bu tamoyildan voz kechib, birdan o'z farzandlariga biror narsani o'rgatishga va tarbiyalashga urinib, qattiqqo'l bo'lib qoladilar. Hech bir sababsiz "muloyim" onalar "shafqatsiz" onalarga aylanadilar.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asosan, buning teskarisi bo'lishi kerak. Bola hayotining, ayniqsa, birinchi yillarida u bilan qattiqqo'l hamda muloyim bo'lmoq, uch yoshdan keyin, o'z "men"ini taniy boshlaganida esa uning irodasini hurmat qilishni o'rganmoq zarur. Aniqroq qilib aytsak, ota-ona ta'siri bog'chagacha tugatilmog'i lozim. Go'daklikda aralashmaslik va keyinroq bolaga bosim o'tkazish undagi qobiliyatni so'ndirishi va qarshilikni vujudga keltirishi mumkin.

2. Yosh bola nima qila oladi

**Kattalarning “qiyin”
va “oson” tushunchalari
bolalarga to‘g‘ri kelmaydi**

Biz – kattalar u yoki bu kitob bola uchun juda qiyin yoki bola mumtoz musiqani baholay olmaydi deya qat’iy ishonamiz. Ammo bu xulosalarni qanday asosga tayanib qilamiz?

Bola uchun aniq belgilab qo‘yilgan “qiyin” yoki “oson” degan tushunchalar yo‘q. Ingliz yoki yapon tilimi, Bax yoki yosh bolalar musiqasimi, bir xil ohangdagi va bir turdagи kuy yoxud tovushlar uyg‘unligimi – barchasi bir vaqtida o‘rgatila boshlanishi kerak, bola uchun hammasi yangi.

Hissiyotlar asosida qilingan xulosa bilimga bog'liq emas, aksincha, bilim hissiyotlar uchun to'siq bo'lishi mumkin. Ehtimol, ko'pchilik mashhur san'at asariga qarab o'z-o'ziga: "Juda betakror, shoh asar", – degan, aslida esa siz asarni ko'rganda unga nisbatan hech qanday hisni tuymagansiz. Siz uchun suratning qadr-qimmati rassomning ismi va suratning bahosi bilan bog'liq. Bola esa doimo rostgo'y. Biror-bir narsa yoki mashg'ulot unga qiziq bo'lsagina uning e'tiborini butunlay o'ziga tortadi.

Amerikada yosh bolalarga mo'jallangan "Kunjut ko'chasi" nomli juda keng ommalashgan teleko'rsatuv bor. Kunjut ko'chasini "kunjut xiyoboni" deb tarjima qilsak ham bo'ladi. Nyu-Yorkdagi Harlem ko'chasi mana shu teleko'rsatuvning asosiy mabasi bo'lib, undagi qahramonlar shu yerda yashaydigan qo'g'irchoqlardir. Bu teleko'rsatuvning qiziq tomoni shundaki, undagi qahramonlar alohida-alohida bo'lsa-da, o'ta aniq fe'l-atvorga ega sanalib, qo'shnilariga ham birmuncha o'xshab ketadi. Bunday fe'l-atvordagi odamlar serqirra, "Yoshi ikkilar atrofidagi bolalar ularni tushuna olmaydi", – deb o'ylasam, unday emas ekan. Go'daklarning ham ko'ngliga yoqadigan qahramoni bo'lib, bu qahra-

mon ekranda ko‘rinishi bilan unga mahliyo bo‘lib qolar edi. Ayniqsa, go‘daklar e’tiborini jalb qiladigan – bu kanareyka qushi. Uning fe’l-atvori shundayki, beg‘amligidan doim muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, lekin baribir bunga aybsizdek beparvo bo‘lib, hech ham o‘rganish niyatidan qaytmaydi. Hali so‘zlarni ham talaffuz qila olmaydigan go‘dak bo‘lsalar-da, kattalardan farq qilmasligi, shuningdek, ularda qo‘g‘irchoqlarning murakkab fe’l-atvorini tushunib, “men bunga xayrixohman” degan tushunchaning bo‘lishi juda muhim hisoblanadi. Kattalarning fikri sanalgan “go‘daklar uchun” degan tushuncha, aslida, qanday qilib chaqaloqlarga mos kelmasligini mana shu misol orqali izohlash mumkin.

Bolalar “shaklga qarab tanib olish” degan o‘ziga xos xususiyatga ega qobiliyat egasidir

Ko‘pdan beri ko‘rishmagan ikki yashar nabiram mening uyimga mehmonga kelgan paytdagi bir voqeani eslayman. U oynaga qaradi va menga yangi osilgan neon lampa bilan yoritilgan viveskani ko‘rsatdi-da, g‘urur bilan: “Bu “Xitachi”, bu esa “Toshiba”, – dedi. O‘z zavqimni yashirishga harakat qilib, ikki yoshdagi nabiram xitoycha iyerogliblar sanalmish “Xitachi” va “Toshiba”ni o‘qiydi deb o‘yladim. Uning onasidan qachon xitoy alifbosini o‘rganganini so‘radim. Aniq bo‘ldiki, u xitoycha “Xitachi” va “Toshiba”ni o‘qigan emas, balki savdo belgilarini shakllar sifatida eslab qolib ajrata olgan. Hamma: “Sodda, suyukli bobo”, – deb ustimdan kului, ammo, ishonchim komilki, bu ko‘pchilikda bo‘ladi.

Yaqinda mening erta rivojlanish haqidagi bir qator maqolalarimni haftalik jurnalda o'qigan fudjisavalik 28 yoshli onadan xat oldim. Uning xatidan bildimki, ayolning 2,5 yoshlik katta o'g'li avtomashina rusumlarini ikki yoshlida eslab qolishni boshlagan. Ikki-uch oy ichida osonlik bilan taxminan 40 ta ham yapon, ham xorijiy rusumdag'i avtomashinalarning nomini, ba'zida g'ilofda turgan avtomashina rusumini ham aytga olgan. Biroz oldinroq, "Ekspo-70" teleko'rsatuvi ta'sirida bo'lsa kerak, turli mamlakatlarning bayroqlarini yodlashni boshlagan va 30 ta mamlakatning bayrog'ini tanigan hamda aytib bergan. Hattoki katta odamlar ham qiyinchilik bilan eslab qoladigan Mongoliya, Panama, Livan bayroqlarini ham tanigan va to'g'ri nomlay olgan. Bu misol bolalarda kattalarda yo'q bir sifat borligini anglatadi.

Yosh bolaga qiyofa (shakl)ga qarab narsalar ni tanish qobiliyati berilgan va bu tahlil qilish bilan bog'liq emas, buni bola kechroq o'rganadi. Bu farazni tasdiqlovchi yorqin misol chaqaloq o'z onasining yuzini taniy olish qobiliyatidir. Ko'p chaqaloqlar, begona odam ularni o'z qo'liga olsa, yig'lashni boshlaydi va o'z onasi qo'lida tinchlana di, kuladi. Onasining mehrini sezishidan tashqari

chaqaloq uning qo'lida ko'tarish usulini ham bir namuna sifatida esda saqlab qoladi.

Tajriba sifatida janob Isao Ishii "Yaponiya erta rivojlanish uyushmasi"da xitoy yozuvi darslarini o'tib berdi. Uch yoshlik bolalar "kaptar" va "jirafa" kabi murakkab xitoy iyeroglislarini osongina vodlab oldilar. Gap shundaki, yuzdagi hatto kichik o'zgarishlarni ham hech qiyinchiliksiz yodda qoldiradigan bola uchun xitoy iyeroglislarini eslab qolish murakkablik tug'dirmaydi. Mavhum so'zlar dan ko'ra, masalan, "to'qqiz" kabi, bola uchun qanchalik qiyin bo'lmasin, "jiraf", "tulki" kabi aniq bir narsani bildiruvchi so'zlarni yodlash osonroq. Shuning uchun ham yosh bola katta odamni qartada yutishi ajablanarli hol emas. Agar katta odam joy, sana va rasmni ongli ravishda eslashi zarur bo'lsa, yosh bolada ajoyib ramziy xotira mavjud.

Yosh bolaga arifmetikadan ko‘ra algebrani o‘rganish oson

Matematikaning fundamental g‘oyalaridan biri qatorlar nazariyasidir. Avval sonlar tushunchasini, keyin geometriya va algebrani o‘rgangan katta odam uchun bu nazariyani tushunish qiyin. Yosh bola uchun esa qatorlar yoki to‘plamlar nazariyasi mantig‘ini tushunish oson.

Matematikani o‘rgatish bo‘yicha shuhrat qozongan ayol Madam Risheni Feliksning ta’kidlashicha, bolaga matematikani istalgan yoshda o‘rgatish mumkin.

“Qator” yoki “to‘plam” – bu umumiy sifatga ega predmetlarning birlashmasidir. Bola ular bilan kubiklar o‘ynashni boshlaganida tanishadi. Bola ularni birma-bir olib, tuzilishiga qarab ajratadi: kvadrat, uchburchak va boshqalar. Shu yoshdan u har bir ku-

bik – “qator”ning elementi va kvadratlar to‘plami – bu bir qator, uchburchaklarniki esa boshqa ekanini yaxshi anglaydi. Predmetlarni ma’lum bir xususiyati bo‘yicha guruhlarga ajratish mumkin degan oddiy fikr qatorlar nazariyasining asosi hisoblanadi. Bola uchun oddiy va mantiqiy to‘plamlar nazariyasini arifmetikaning murakkab va chalkash nazariyasi dan ko‘ra tushunish osonligi tabiiy holatdir.

Shunday qilib, men aminmanki, kattalarning “Arifmetika oson va algebra qiyin” degan an’ana-viy tushunchasi bolalarning imkoniyati xususidagi yana bir yanglish fikrdir. Bola miyasi osonlik bilan to‘plamlar nazariyasi mantig‘ini qabul qiladi va bu algebra asoslarini tushunishda zamin bo‘ladi.

Arifmetik masalaga bir misol: “Hayvonot bog‘ida hammasi bo‘lib 8 ta hayvon bor: toshbaqalar va turnalar. Ularda 20 ta oyoq bor. Hayvonot bog‘ida nechta toshbaqa va turna bor?”

Keling, avvalo, bu masalani algebraviy usul yordamida yechamiz. Turnalar sonini x , toshbaqalar sonini y desak, $x+y=8$, $2x+4y=20$. Hisoblaymiz, $x+2y=10$, ya’ni $x=8-y=10-2y$; demak, $y=2$, $x=6$. Xning o‘rniga aylana, y ning o‘rniga uchburchakni olsak ham bo‘ladi. Demak, 2 ta toshbaqa va 6 ta turna bor.

Endi bu masalani arifmetika yordamida yechamiz. Agar barcha hayvonlarni toshbaqa deb olsak, unda ularda 32 ta oyoq bo'lishi kerak. Ammo masalada 20 ta berilgan, demak, 12 ta oyoq ortiqcha. Ortiqchaligi sababi, biz hayvonlarning barchasini 4 oyoqlik toshbaqa deb tasavvur qildik, amalda esa ba'zilari turnalar va ularda 2 ta oyoq bor. Shuning uchun ortiqcha 12 ta oyoq – bu turnalar soni ikkita hayvon oyoqlarining farqiga ko'paytirilganidir; 12 ni 2 ga bo'lsak, 6, demak, 6 ta turna, agar 8 – hayvonlarning umumiyligi sonidan turnalar soni – 6 ni ayirib tashlasak, toshbaqalar soni kelib chiqadi.

Nega bizda noma'lum sonlar o'rniga x va y ni qo'yish bilan javobni olish uchun mantiqiy va to'g'ri yo'l turgan bo'lsa-yu, bu masalani murakkab "toshbaqaviy" arifmetik usulda yechishimiz kerak. Algebraviy yechimni tezda anglash qiyin bo'lsa-da, bir qarashda oson ko'ringan mantiqsiz yechimdan ko'ra algebradagi mantiqiy tushuntirishni anglash osonroq bo'ladi.

Uch oylik chaqaloq ham Baxni baholay oladi

“Sony” firmasining “Adzuki zavodi”da er-xotin ishchilarning ikki-uch yoshli farzandlari uchun onalari iltimosiga ko‘ra bolalar bog‘chasi tashkil etilgan edi. U yerda bolalar qanday musiqani voqtirishini aniqlash uchun tadqiqot o‘tkazildi. Kuzatishlar kutilmagan natijalarni berdi. Go‘daklar uchun eng hayajonli musiqa Betxovenning “Beshinchi sonatasi” bo‘ldi. Ikkinchisi o‘rinni televizorda ertadan kechgacha beriladigan mashhur qo‘shiqlar, oxirgi o‘rinni yosh bolalar ashulalari egalladi. Bu natijalar meni juda qiziqtirib qo‘ydi.

Chaqaloqlar mumtoz musiqani eng qiziq deb topdilar, biz esa ulardan bu musiqani ma’lum bir nizozqlikda saqlaymiz. Bolalar tug‘ilishidan murakkab simfoniyani baholash uchun zarur musiqaviy qobiliyatga egami? Doktor Shinichi Suzuki kuzatuv-

lariga ko‘ra, besh oylik chaqaloqlarga Vivaldining konserti yoqar ekan. Bu menga do‘stimning qizi va turmush o‘rtog‘i bilan bo‘lgan bir voqeani eslatdi.

Mumtoz musiqa havaskorlari bo‘lgan yosh ota-onalarning yangi tug‘ilgan chaqalog‘iga Baxning “Ikkinchisyuita”sini har kuni bir necha soatdan tinglashga berganlar. Uch oydan so‘ng u musiqa ohangiga mos ravishda harakat qilishni boshlagan. Musiqa tezlashganda uning harakatlari qisqaroq va jadalroq bo‘lar ekan. Musiqa tugaganida esa u norozilik bildirar ekan. Ko‘pincha bolaning jahli chiqsa yoki yig‘lasa, ota-onal shu musiqa ni qo‘yib berishar va u darhol tinchlanarkan. Bir kuni jaz qo‘yib berishganida bola yig‘lab yuborgan.

Bu voqeani eshitib uch oylik bola ham Bax mu siqasiga tushunishini bilish bilan birga go‘dak larning ajoyib musiqaviy hissiyoti borligiga amin bo‘ldim.

Murakkab musiqa ohanglarni qabul qilish qobiliyati – bu mo‘jiza. Men aminmanki, ko‘pgina yaponlar g‘arb mumtoz musiqasini shunchaki yoshlikda faqat yosh bolalar ashulalari va milliy musiqadan boshqa hech narsa tinglashmagani sababli ham qabul qila olishmaydi.

Olti oylik chaqaloq hatto suzishi ham mumkin

Katta yoshdagи odam bo'lsa ham, suzishni bilmay, suvgа tushsa xuddi cho'kib ketayotgan tosh-dek bo'lib qoladiganlar ko'p. Shuning uchun siz yo'dakka suzishni o'rgatish mumkinligini bilib ajablanishingiz mumkin. Hali yurishni boshlamajan go'dak suvda xuddi yerda emaklagandek turishga harakat qiladi. Muhimi bolaning suza olishi emas, balki yosh bola bo'lganligi uchun ham suza olishidir.

Bir necha yil avval men gazetada De Beneseyl ismiли bir belgiyalik erkakning emizikli chaqaloqlari uchun suzish mifiktabini ochgani haqidagi maqolani o'qigan edim. Uning fikricha, uch oylik chaqaloqni hovuzda orqa tomoni bilan o'zini ushlab turishga, to'qqiz oyligida esa suvda to'g'ri nafas olishga o'rgatish mumkin.

1965-yilning avgust oyida Tokioda bo'lib o'tgan ayol atletlarning xalqaro konferensiyasida rais Riza Dimning bir yoshgacha bo'lgan bolalarning suza olishi mumkinligi haqidagi ma'ruzasi jiddiy shov-shuvlarga sabab bo'ldi. Dim xonim besh oylik chaqalojni 32°C haroratdagi hovuzga tushirdi va uch oydan so'ng u 6 daqiqa davomida suza oladigan natijaga erishdi. Chaqaloq suvda 8 daqiqa-yu 46 soniya turib berib o'ziga xos rekord ham o'rnatdi.

Press-konferensiyada Dim xonim aytdiki: "Yosh bola yerdan ko'ra suvda qanday turishni ancha yaxshi biladi. Birinchidan, siz uni suvda ko'nikishiga va o'zi suvda turishni boshlaguniga qadar ushlab turasiz. Suvga cho'kish vaqtida bola nafasini ushlaydi va suv sirtiga suzib chiqquniga qadar ko'zlarini ham yumadi. Shunday qilib, u qo'llari va oyoqlarini ishlatib suzishni o'rganadi". Dim xonimning alohida ta'kidlashicha, insonning imkoniyatlari va qobiliyatlarini bir yoshga qadar rivojlantirish mumkin.

Bolaning suzish qobiliyati uning cheksiz imkoniyatlarini tasdiqlovchi bиргина dalildir. Birinchi qadamlarini qo'yayotgan go'dak ayni shu davrda rolikda uchishni o'rganishi ham mumkin. Agar bola

to'g'ri yo'naltirilib rag'batlantirilsa, yurish, suzish va sirpanishni o'yin sifatida o'rganadi.

Albatta, bu tajribalar bolani suzishga yoki skripka chalishga o'rgatish uchun o'tkazilmaydi. Suzish bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish uslublariдан biridir: suzish uyquni yaxshilaydi, ishtahani ochadi, reflekslarni kuchaytiradi va mushaklarni chiniqtiradi. "Temirni qizig'ida bos" deydilar.

Boshqacha qilib aytganda, temirga sovib bo'lganidan keyin shakl berish juda kechdir. Chunki metall qattiqlashib ulgurgan bo'ladi. Shuning uchun temirni qizig'ida bosing.

Bola miyasi cheklanmagan miqdorda ma'lumot qabul qila oladi

“Tillar bo'yicha daho sanalmish aka va singil ingliz, ispan, italyan, nemis, fransuz tillari: besh til hamda o'z tajovuzkor otalarining tilini ham bilardilar”. Ko'plab yaponiyaliklar gazetada “Tajovuzkor ota” sarlavhasi ostida paydo bo'lgan shov-shuvli xabarni eslashsa kerak. Maqola janob Masao Nagata haqida edi. U o'qituvchilik kasbini tashlab, o'zini uy begi deb e'lon qildi va o'z hayotini farzandlari tarbiyasiga bag'ishladi.

O'sha paytda uning o'g'li ikki yarim yoshda, qizi esa uch oylik edi. Bolalar hali juda yosh bo'lgani sababli “qattiqqo'l” tarbiyachi ota noroziliklarga uchradi. Masalan, katta hajmdagi ma'lumotlar bolalarga og'irlik qiladi va asabiy fe'l-atvor egalariga aylanib salbiy natijalar keltirib chiqaradilar qabili-dagi fikrlarni bildirganlar ko'p bo'ldi.

Tanqidlar asossiz ekanligini Nagataning baxtsaodat ila gullab-yashnayotgan oilasiga qarab ham anglash mumkin edi. Bu o'rinda otani ishini tashlab, o'zini butunlay farzandlari tarbiyasiga bag'ishlaganini to'g'ri yoki noto'g'ri deya hukm chiqarish noorin bo'lsa kerak.

Muhimi janob Nagata tatbiq etgan go'daklarining aqliy qobiliyatlarini namoyon qiluvchi o'qitish uslubidir. U shunday deydi: "Men ularga ingliz, ispan, italyan, nemis, fransuz tillarida so'zlashuvni o'qitishni deyarli bir vaqtda boshladim. Radioda fransuz tili darslari ingliz tilida tushuntirib borilar edi. Shuning uchun men agar ko'pgina tillar bir paytda o'rgatilsa, o'qitish usulini umumlashtirish mumkin degan qarorga keldim.

Xuddi shu vaqtda farzandlarim pianino chalishni o'rganishayotgan edi. Ular chalishni o'rganayotgan notalar italyan tilida izohlangan, tarjimasi esa ingliz, nemis va fransuz tillarida edi. Agar ular izohlarni tushunmasalar, chalishni ham bilmas edilar. Men ularga turli tillarni o'rgatishim sabablaridan biri ham ana shunda edi. Mendan ko'pincha: "Bolalar besh tilni bir vaqtda o'rganish davomida chalkashganmilar?" – deb so'rardilar. Fikrimcha, yo'q: ular axir tillardan to'g'ri foydalanishgan. Biz

xorijiy tillar bilan faqat radio orqali shug‘ullanar edik. Bu radioeshittirishlarni juda muloyim boshlovchilar olib borar edi. Talaffuz mashqlari uzoq vaqt davomida takrorlanardi. Bolalar o‘zlari gapirganida hamma narsani to‘g‘ri talaffuz qilar edilar (“Erta rivojlanish”, 1970-yil may).

Demak, taxmin qilish mumkinki, uch yoshgacha bo‘lgan bola miyasining ma’lumotni qabul qilish qobiliyati katta odamnikiga nisbatan ustunroq. Faqat unga “ko‘proq berish” yoki qiziqish uyg‘otishdan qo‘rqmaslik kerak: yosh bola miyasi shimgich (bosma qog‘oz) kabi bilimni o‘ziga “shimb” oladi, agar to‘lib ketganini sezsa o‘chadi va yangi ma’lumotni qabul qilishni to‘xtatadi. Biz xavotir olishimiz kerak bo‘lgan narsa bolaga ma’lumot ko‘p berayotganimiz emas, balki bolani aqlan to‘laqonli rivojlantirish uchun ma’lumotning juda kam taqdim etayotganimizdir. Janob Nagata buni o‘z shaxsiy tajribasida sinovdan o‘tkazgani fikrimiz dalilidir.

Bola faqat o‘ziga qiziq bo‘lgan ma’lumotnigina eslab qoladi

Shu o‘ringacha men bola miyasining ma’lumotni qabul qilishdagi yuksak imkoniyatini ta’riflab berdim. Albatta, rivojlanishning bu bosqichida bola miyasi o‘ziga hamma narsani yutib oladigan mashinaga o‘xshaydi, u hali ma’lumotni tanlab olish va tushunish holatida bo‘lmaydi. Ma’lumotlarni qanday bo‘lsa, shundayligicha qabul qilib, xotirasiga saqlab boradi.

Ammo tez orada bola o‘zi mustaqil ravishda qarorlarni qabul qilishni boshlaydi, ya’ni vujudga kelgan texnik ta’minotdan qanday foydalilaniladi degan vazifani bajaruvchi miya hujayralari ishga tushadi. Bu taxminan uch yoshlarda sodir bo‘ladi. Xuddi shu davrda “Bolani nima bilan qiziqitirish kerak?” degan masala ko‘ndalang qo‘yiladi.

Go'dak o'ziga qiziq bo'lgan ma'lumotlarni tinimsiz yod oladi. Boshqa qobiliyatlar ham rivojiana boshlaydi: o'zi biror narsani yasashni, qilishni xohlab qoladi; bu harakatlar aqliy qobiliyat va xulq-atvor rivojlanishida juda muhimdir.

Siz o'z farzandlaringizga, ular o'qilgan ma'lumotni tushunishmasa ham, hikoyalar va ertaklar o'qib berasiz. Farzandingiz ko'p marotaba ularni eshitadi va eslab qoladi. Bordi-yu e'tiborsiz o'qisangiz, u darhol xatolarni anglaydi. Go'dak hikoya va ertaklarni aniq yodlab oladi, ammo bu aniqlik tushunishga emas, shakliy xotiraga asoslanadi.

So'ng bolaga qaysidir hikoya qiziq bo'lib qoladi va uni o'zi o'qishni istaydi. Alifboni bilmasa ham, eshitgan hikoyasini kitobdag'i rasmlarga solishtiradi va o'qiy olmaydigan harflarni ham "o'qiy" boshlaydi. Aynan shu vaqtda bola turli harflarning ma'nosini qat'iyat bilan so'raydi. Turli narsalarni qaysarlik bilan so'rashi bolaning unga qiziqishi uyg'ongani isbotidir.

Do'stinning ota-onasi bolaning bu davridan mohirona foydalangan. Ular farzandiga iyerogliflarini o'rgatib, o'qishga qiziqishini uyg'otgan. Bolaning harflardan ko'ra iyerogliflarni eslab qolishi oson kechadi. Lekin so'nggi paytlarda chiqayotgan

rasmiqli kitoblarning barchasi harflardan iborat. Shuning uchun ular farzandiga eski kitob do‘konidan o‘qilishi ham yozilgan iyeroglifli eski bolalar ertak kitobini sotib olib, u bilan birgalikda kitobga qarab o‘qishgan, keyin bolaga qaytarib ayttirishgan. Bola kitobni mustaqil o‘zi o‘qib, ertakni hikoya qilib beradigan bo‘lganida birinchi bo‘lib iyerogliflarga qiziqishi uyg‘ongan. Shundan so‘ng ota-onalarga bolaga harflarni hech qanday qiyinchiliksiz birma-bir o‘rgatganlar. Otasi o‘qiyotgan gazetadan bola o‘zi yodlab olgan iyerogliflarni tanib qolganda uyida shovqin solgan holatlarga ham qaramay, sekin-asta gazetaga ham qiziqishi uyg‘ongan. Buning natijasida maktabga chiqquniga qadar gazetani deyarli o‘qiy oladigan bo‘lgan.

Uch yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun o‘zlarini qiziqtirgan narsalarini yodlab olish qiyinchilik tug‘dirmaydi. Asosiysi bolaning qiziqishlarini qondirishda, vaqtingiz va quvvatingizni yetarlicha surflay olsangiz kifoya.

Ko‘nikmalar yoshlikda o‘zlashtirilmasa, keyin ularni egallahning imkoni yo‘q

Men aksariyat hollarda xizmat yuzasidan ingliz tilida gapiraman. Ammo meni to‘g‘ri talaffuz va intonatsiyadagi xatolarim doim tashvishlantiradi. Meni tinglayotgan odam, ingliz tilini yaponcha talaffuzda so‘zlasam ham, tushunadi. Ammo ba’zida suhbatdoshning chehrasida taajjub paydo bo‘ladi va u mendan biror so‘zni qayta takrorlashimni so‘raydi. Shunda tushunishlari uchun men o’sha so‘zni harfma-harf qaytaraman.

Bir yosh-u ikki oylik bo‘lgan qo‘shti bola esa inglizcha so‘zlarini juda to‘g‘ri talaffuz qiladi. Ko‘pincha yaponlar uchun r va l tovushlarini talaffuz qilish qiyin, ammo bu bola uchun unday emas. Ehtimol, buning sababi men ingliz tilini o‘rta mak-

Tabda, bola esa yapon tili bilan bиргаликда о'рганишни бoshланадидир. Iкkinchi til bilan tanishуvi музумотларни ingliz tilida tinglash, keyin esa bir amerikalik ayol bilan shu tilda so'zlashish orqali yuz berdi va begona tilni o'z ona tili bilan bir vaqt-da o'rgandi.

Bu qiyoslash shuni ko'rsatадики, miyada ona tili танзи шаклланса, boshqa ramzlarni qabul qilish qivin kechadi. Ammo men avval tushuntirganim-dek, uch yoshgacha bola miyasi nafaqat o'z ona tilini o'rganish tizimini, balki istagan boshqa tilni anglash qobiliyatiga ega. Bu jarayon bиргаликда kechishi mumkin. Shuning uchun bu yoshda bolalar qivinchiliksiz istalgan tilida o'z ona tilida so'zlashgандек gaplasha oladi. Bu davrni o'tkazib yuborsangiz, bolaga yoshlikda osonlik bilan o'rgatish mumkin bo'lgan narsa ancha mushkul bo'ladi.

Shunday qilib, chet tilidan tashqari bola bu davrda kech bo'lmasidan avval o'rganishi kerak bo'lgan yana ko'pgina ko'nikmalar bor. Masalan, musiqiy ohanglarni anglash, jismoniy qobiliyatlar (harakatlar muvofiqligi va muvozanat saqlash) avnан shu yoshda shakllanadi. Rasm chizishga moyillik hissini ham mana shu davrda shakllantirish kerak deb aytildi.

Har yili yozgi ta'til boshlanganidayoq turli davlatlardan chet ellik oilalar o'z farzandlarini doktor Suzukining skripka chalish darsiga olib keladilar. Albatta, boshlanishida hamma ham yapon tilida muloqotga kirishib ketavermaydi. Birinchi bo'lib eng kichik yoshdagi bolalar yapon tilida gapira boshlaydilar. Keyin boshlang'ich va o'rta ta'lim mактабига boradigan bolalar va eng oxiri ularning ota-onalari tilni o'zlashtiradilar. Bir oy o'tib bolalar yapon tilida juda ravon gapira boshlashadi, ota-onalari esa qayerga borsa ham, bolalariga tarjimon sifatida suyanib, o'zlari esa "konnichiva"dan boshqasini ayta olmay yurtlariga qaytib ketadilar.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolada ham eshitishni rivojlantirish mumkin

Shu paytgacha men sog'lom bolaning yashirin imkoniyatlarini va ularni rivojlantirishda erta talimning ahamiyatini muhokama qildim. Biroq, afsuski, dunyoda jismoniy nuqsonga ega bolalar kam emas. Jumladan, poliomiyelit bilan kasallangan, aqliy zaif, kar va soqov bo'lgan bemorlar. Ertarivojlanish ularni chetlab o'tmasligi kerak. Aksincha, bemor bolalarning og'ir sharoiti bois ularning nuqsonlarini barvaqt aniqlash va erta rivojlanish texnikasi yordamida bu nuqsonlarni imkon qadar bartaraf etish zarur.

Yaqinda gazetada o'qigan bir hikoyamni aytib bermoqchiman: kar bo'lib tug'ilgan bir bola o'z ota-onasining ulkan mashhaqqatlari tufayli suhbatda bemalol ishtirok eta oldi. Atsuto juda sog'lom

tug‘ildi, hozir u olti yoshda. Bir yoshida ota-onasi undagi ortda qolish holatini sezishadi. “Bolanning eshitish qobiliyati yaxshimi, yo‘qmi?” degan gumonga borishsa-da, “Balki, u ham kech gapi-radigan bolalar toifasidandir?” – deya ortiqcha qayg‘urmadilar. Ammo Atsuto bir yarim yoshda ham gapirmagach, uni shifokor ko‘rigiga olib bori-shadi.

Ota-onada eshitish qobiliyatida nuqsonlari borgo‘daklarni davolash va o‘qitish bo‘yicha mutaxassis doktor Matsuzavadan yordam so‘rab murojaat qilishadi. U ishni bolaga o‘z ismini eshitishni o‘rgatishdan boshladi. So‘ng bola boshqa so‘zlarni o‘rgana boshladi. Asta-sekin shifokor so‘zlarni ma’nolari bilan bog’lashni o‘rgatishga kirishdi va shu orqali eshitishdan qolgan izlarni rivojlantirdi. Shifokor Matsuzava fikricha, bolani haqiqatan ham eshitishga “o‘rgatish” mumkin.

Uning yozishicha: “Faqatgina ona o‘z bolasida biror nuqson borligini tezda aniqlashi mumkin. Yangi tug‘ilgan chaqaloq bir haftadan so‘ng qattiq tovush yoki shovqinga javob beradi. Bir necha oydan so‘ng chaqaloq o‘z onasining tovushini, to‘rt oydan so‘ng esa o‘z ismini taniydi. Agar bola bir yoshga yaqinlashgunga qadar qattiq shovqin yoki

o‘z ismiga javob qaytarmasa, eshitishida biror nuqson bor deb taxmin qilish mumkin. Taxminan uch yoshga kelib bola kattalarning kundalik havotda ishlata digan ko‘pgina so‘zlarini bilib oladi. Shuning uchun dastlabki yillar eshitishda nuqsoni bor bolalarga turli so‘zlarni o‘rgatish uchun eng qulay fursatdir.

Avvalambor, bola eshitmaydi deb uni tovushlaridan saqlash (izolyatsiyalash) kerak emas. Umuman eshitmaydigan bola hech narsani “eshita olmaydi” degan fikr noto‘g‘ri. Agar bola doimiy ravishda tovushlarni tinglasa, unda eshitish qobiliyati tiklaniadi”. Demak, bola jiddiy eshitish nuqsonlari bilan tug‘ilgan bo‘lsa-da, ota-onaning sa’y-harakatlari va ta’limi bilan bolaning eshitish qobiliyatini rivoj-lantirish mumkin.

Ikkinchi qism

Erta
tajribaning
ta'siri

Muhimi ta'lif va tashqi muhit, genlar emas

Avvalgi bobda go'dakning uqlab yotgan qobiliyatlari haqida gapirgan edim. Navniholdan daraxt o'sadimi yoki g'unchaday go'zal gul – bu sizning umga qanday shart-sharoit yaratishingiz va qaramog'ingizdagи go'dakka qanday ko'rsatishingiziga bog'liq. Mening fikrimcha, bola rivojlanishida ta'lif va muhit naslga nisbatan ko'proq ahamiyat kasb etadi.

Yaponiyada tug'ilganidan boshlab har xil oilada katta qilingan egizaklar bilan bir qator tadqiqotlar o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, egizaklar onadan bir xil genni olgan bo'lsa ham, turli sharoitda va har xil odamlar tomonidan tarbiya qilinadi, bir-birlaridan xulq-atvor va qobiliyat jihatidan tarqlanadi.

Eng muhim masala ta'lim va muhit bolaning yashirin qobiliyatlarini jadallik bilan rivojlantira olishida. Javob tariqasida olimlar tomonidan turli sharoit va usullar orqali o'tkazilgan har xil tadqiqot natijalari olindi. Bundan tashqari, maktab ta'limidan qoniqmagan ota-onalar farzandlarini o'zlari o'qitishlari borasida ko'pgina dalillar mavjud. Shuningdek, kuchuk va maymunlar bilan o'tkazilgan tadqiqot natijalari ham bor. Endi men o'tkazilgan bu tadqiqotlarning ba'zilarini muhokama qilmoqchiman.

Olim otaning farzandi hamisha olim bo‘lavermaydi

Men ko‘pgina onalarning: “O‘g‘limda otasi-
ga o‘xshab musiqa ohanglarini ajratish qobiliyati
umuman yo‘q” yoki “Tur mush o‘rtog‘im yozuvchi,
shuning uchun farzandimiz yaxshi insho yozadi”, –
deganlarini eshitaman. Albatta, maqollarda aytil-
ganidek, “Olma o‘z daraxtidan uzoqqa tushmaydi”
yoki, Yaponiyada aytishganidek, “Piyozdan atirgul
o‘sib chiqmaydi”.

Biroq olim odamning bolasi olim, sozanda-
ning bolasi sozanda bo‘lganiga ham misollar ko‘p.
Ammo bunday holatlar ham bolalardagi yuksak
qibiliyatlar genlar orqali o‘tganini anglatmaydi.
Ehtimol, ular tug‘ilishidan boshlab otalari kasbini
davom ettirishi zarurligi uqtirilib tarbiya qilingan-
dir. Ota-onalar tomonidan yaratilgan tashqi muhit
bolaning muhitiga aylanadi. Bu muhit bolada

qiziqish uyg'otib, ota kasbiga zarur bo'lgan qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Agar qobiliyatlar rivojlanishida nasl hal qiluvchi omil bo'lganida, bolalar nasldan nasnga o'z otalari kasblarini meros qilib olgan bo'lar edilar. Ammo hayot ancha qiziqarliroq, olimning o'g'li skripkachi, shifokorning o'g'li yozuvchi bo'lgan holatlar kam emas.

Doktor Suzukining sevimli shogirdlaridan bo'lgan Berlin radio-orkestr konsertmeysteri janob Toyotakoji va Amerika Oklahoma simfoniyasi konsertmeyssteri janob Kobayashi yoshligida yaratilgan musiqaviy muhit sababli hozirgi kunda mashhur skripkachiga aylanganlar.

Atrofingizda yashayotgan odamlarga nazar solsangiz, iste'dodli ota-onalarning farzandi doim ham ulardek qobiliyatli bo'lmasligini ko'rishingiz mumkin. Jamiyatda bunday bolalar "noqobil farzand" deyiladi. Bunga sabab bolaning yomon bo'lganligi emas, yoshlikdagi muhit uni shunday noqobil farzand qilib qo'yganidir. Aksincha, ishyoqmas va aroqxo'r otadan tug'ilgan bola ajoyib muhandis yoki rassom bo'lishi mumkin. "Qora kalxatdan lochin tug'ildi" deyilganidek, inson qobiliyati tug'ma, orttirilgan bo'lmaydi, uni voyaga

vetkazgan muhit yaratadi. Aslida, qora kalxatdan lochin tug'ilgan emas, qora kalxatga lochin bo'lib yetishadigan muhit yaratilgan.

Aynan tashqi muhit ta'siri va hayot tajribasi natijasida tug'ilganida bir xil bo'lgan bolalar turli qobiliyat va fe'l-atvor bilan ulg'ayadilar.

Boshqacha qilib aytganda, ota-onaning kasbi va qobiliyatлari farzandning qobiliyatлari va fe'l-atvori shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmaydi. Faqat, aytish mumkinki, shifokorning o'g'li shifokor bo'lishiga sabab bola dorilar hidi, oq kiyimdagи odamlar va bemorlar bor muhitda tarbiya topishi-dadir.

Inson bolasi bo'lsa ham, hayvonlar orasida tarbiyalansa...

Itning bolasi it, bo'rining bolasi bo'ri bo'lga-nidek, odam bolasi ham odam bo'lishi aniq va ravshan. Lekin muhit ta'siri sababli bu aniqlikka mos kelmaydigan bir hayotiy misol keltiraylik. Bu yosh opa-singil bo'rilar – Amala va Kamala voqeasidir. Bu haqda muqaddimada ham biroz to'xta-lib o'tganman. 1920-yil oktyabr oyida Hindistonning Kalkutta shahri janubi-g'arbidan taxminan bir yuz o'n kilometr uzoqlikdagi o'rmonda, bo'ri g'orida inson qiyofasidagi ikkita hayvon borligi to'g'risida mishmishlar tarqaldi. Missioner sifatida kelgan er-xotin ruhoniylar buni eshitib, g'orni tadqiq qildilar va uning ichidan ikkita hayvonni topdilar. Ular, shubhasiz, inson bolalari edi. Yoshlari taxminan sakkiz va bir yarim yoshda edi. Hay-

von emas, inson bo'lgan opa-singillarga Kamala va Amala deb ism qo'yilib, Midnapur o'z qaramog'iga olib, insoniy ta'lim bera boshlaydi. Er-xotin chekiz muhabbat va sabr bilan opa-singillarga insoniy tazilatlarni singdirishga har qancha urunishmasin, yo'dakligida bo'rilar tarbiyasini olgan opa-singillar avvalboshda bo'rilarga xos xatti-harakatlardan voz kecha olmadilar. Uy ichida to'rt oyoqlab yubib, odam qo'lini cho'zsa, sakrab kelar edilar. Kun o'rtasida qorong'i xonaga kirib, bo'ri kabi ovoz chiqarib uvillar, devorga yuzlanib bukilib yotar, kech tushishi bilan g'amgin uvlay boshlar edilar. Ovgatlanganda ham aynigan go'sht, tirik jo'jalarni yer edilar.

Shunda ham er-xotin sabr-toqat bilan kutishdi. Ikki oy o'tgach Amalaning "buu" deb tili chiqaboshbladi. Ammo bir yil o'tib u vafot etdi. Opasi Kamala esa uch yil o'tib, nihoyat, odamlar kabi qad-dini tutib, ikki oyoqda yura boshladidi. Lekin teskari harakat qilayotganida to'rt oyoqlab yurish odatini tashlay olmadi. Insonlar orasiga qaytganidan so'ng to'qqiz yil ichida o'rgangan qirq beshta so'zdan boshqasini gapira olmadi. O'n yetti yoshidan vatotiga qadar aqli uch yarim yosh darajasida qotib qoldi.

Shunga o'xshash yana bir voqea bor. Afrikaning Mozambik Respublikasi changalzoridagi hodisa. Bir kuni yoshgina ayolning yangi tug'ilgan chaqalog'i yo'qolib qoladi. Shundan bir necha oy o'tib gamadrillar¹ orasida gamadril ko'kragiga yopishib olgan odam bolasi topildi. Gamadrildan bolani qaytarib olishga har qancha urinmasinlar, uni tortib ololmadilar va oxiri taslim bo'ldilar. Shundan so'ng o'n to'qqiz yil bola odamlar orasiga qaytmay, gamadrillar bilan o'n to'qqiz yil yashadi va boshqa gamadrillar bilan to'da boshlig'i mavqeyi uchun kurashib, gamadrillar xo'jayiniga aylandi. Keyin u o'ziga daraxt tepasida uxlaydigan joy qurdi. Panjrali kichik uychada mukammal qayta ta'lim olishni boshlagan gamadril bola, nihoyat, narsalarni qo'lda yeb, ikki oyoqlab yuradigan bo'ldi.

¹ Gamadril – yirik maymunlarning bir turi.

“Hali erta” deyishimiz bolaning o’sishiga xalaqit beradi

Biz farzandlarimiz o’sishidagi mayda-chuyda o’zgarishlarni to’liq anglay olmaymiz, chunki ularni har kuni ko’ramiz. Ular esa biz o’ylaganimizdan tezroq rivojlanadilar. Professor, rivojlanish psixologiyasi bo'yicha dunyoga mashhur shveytsariyalik mutaxassis Jan Piaje uch farzandining rivojlanishi ni kuzatib, o’sish bosqichlari nazariyasini yaratdi. Uning kitoblarini qancha ko‘p mutolaa qilsam, rivojlanishning har bir bosqichida to‘g‘ri ta’lim va muhitning ahamiyatini chuqurroq his etaman.

Piaje kuzatuvlariga ko‘ra, yangi tug‘ilgan chaqa-loq og‘ziga tushgan narsani so‘radi, ammo tug‘ilganidan 20 kun o‘tib faqat sutni ichadi va uni qat’iyat bilan talab qiladi.

Uch oydan so'ng go'dakda biror narsaga, masalan, yotoq tepasida osilib turgan o'yinchoqqa yetishish va ushslash istagi rivojlanadi, chaqaloq buni katta ishtiyoq bilan qiladi. Bir yarim yoshda esa qo'li yetmagan narsani tayoq bilan olish mumkinligini fahmlaydi. Ikki yoshdan so'ng so'zlarning mavhum ma'nolarini o'zicha anglagan holatda bog'lashga intiladi. Masalan, "erkak" so'zini faqat o'z otasi bilan yoki "yomg'ir" so'zini ko'chadagi suv sepadigan mashina bilan bog'laydi.

Bundan tashqari, bolalar to'rt yoshlar atrofida bo'lganida katta stakanga yarim qilib quyilgan sharbatdan ko'ra, bir xil hajmda bo'lsa ham, kichkina stakanga to'la quyilganini ko'proq deb ishonadilar. Yoki "Krekr" pechenyesi maydalansa, soni ko'payadi deb o'ylaydilar. Asosiysi, bola shu kabi mayda jihatlarga e'tibor bera boshlaydi.

Bola ham jismonan, ham aqlan juda tez rivojlanadi. Shuning uchun har bir bosqichda uning rivojlanishini to'g'ri rag'batlantirish kerak.

Bunga erishish uchun ota-onal bolaga nima va qachon kerakligini, nimaga qiziqayotganini diqqat bilan kuzatishi lozim. Chunki bolaga eng yaqin insonlar ota-onadir. Xorijiy tilni o'rganish uchun vaqtini to'g'ri tanlash muhim. Chunki har

bir erta rivojlanish bosqichining o‘z vaqtি-soati bor.

Masalan, bola yurishni boshlaganidan so‘ng uni tolikli konkida uchishga o‘rgatish o‘ta mushkul, ammo endi yurishni boshlaganida konkida uchishga o‘rgatish oson kechadi va bir necha oy o‘tgach undan hatto ajoyib figurachi chiqishi mumkin.

Amerikalik psixolog Makgrou egizaklar yordamida tajriba o‘tkazdi. Ularning biri 11 oylik, ikkinchisi 22 oylik bo‘lganida konkida uchishni o‘rgatdi. Natijalar turlichcha bo‘ldi: ertaroq o‘rgatilgan bola ancha yaxshiroq natijaga erishdi.

Shu kungacha ham biz: “Bolalarga u yoki bu ko‘nikmalarni o‘rgatish erta”, – deb ularning hayotini qiyinlashtirib, “eng yaxshi davri”ni o‘tkazib yubormoqdamiz.

“Bir qoshiq qatron bir xum asalga tatiydi” – bu bolalarga ham tegishli

Men nimani nazarda tutganimni tushuntirish uchun sizlarga korxonaning yosh ishchisidan eshitgan bir voqeani aytib beraman. Bir yosh yigitni ishlash uchun xorijga jo‘natishdi, uning ayoli yangi tug‘ilgan qizchasi bilan o‘z ota-onasi uyida yashash uchun Toxokuga ketdi. Buvi va buva o‘z nevaralarini juda yaxshi ko‘rishar, u bilan ko‘p o‘ynashar va suhbatlashishar edi. Bir yildan so‘ng yigit qaytib keldi va yosh oila yana Tokioda yashashni boshladi. U payt qizcha gapirish uchun juda kichik edi. Ammo gapirishni boshlaganida ota-onasi bu holatdan hayratga tushdilar: ularning qizi barcha so‘zlarni Toxoku shevasida talaffuz qilardi. Bu juda g‘alati holat edi, chunki barcha oila a’zolari

umumqabul qilingan yapon tilida, faqatgina qizcha shevada gaplashar edi.

Hattoki bir necha yil o'tib qizcha maktabga borjanida ham Toxoku shevasidan qutula olmagan edi.

Bola gapirishni boshlashidan avval bu sheva uning miya yo'llari bo'ylab tarqalgan edi. Izlar hosil bo'lganidan so'ng yangilarini hosil qilish uchun eskilarini o'chirish juda mushkul.

Erla yoshda "bir qoshiq qatron bir xum asalni tatiydi" degan naqlning ma'nosi shundaki, bu davrda bolaga qilingan ta'sir butun umr o'chmas iz qoldiradi. Aniqki, bu ta'sir foydali bo'lishi borasida ota-onasi qayg'urmog'i zarur.

Qiziqarli buyumlar bo‘lmagan bo‘sh xona bola uchun zararli

Butunlay tashqi tovushdan ihota (izolyatsiya) qilingan oppoq shift va devorlari bo‘lgan bo‘mbo‘sh xonani tasavvur qiling. Ba’zi onalar o‘yaydiki, bu yangi tug‘ilgan chaqaloq uchun mukammal shart-sharoitdir. Haqiqatda esa hech qanday jihozlarsiz bu xona unga nafaqat befoyda, balki zararli hamdir.

Amerikalik professor Brunerning tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, yosh bola joylashgan muhitning, ya’ni tashqi ta’sirning darajasi uning ongi rivojlanishida sezilarli ahamiyat kasb etadi. U o‘z tadqiqotlarini quyidagi dalillar bilan isbotladi. Avval yangi tug‘ilgan chaqaloqlarni ikki guruhga ajratdi, birinchi guruhni biror jihoz bo‘lmagan xonaga, ikkinchi guruhni rang-barang gulqog‘ozli, rangli

toft, xilma-xil ko‘rpalari bor, oynadan shifokor va hamshiralar ishlayotgani ko‘rinib turadigan xonaga joylashtirdi. Bu yerda hatto musiqa ham ijro etildi.

Ikki guruh ham bir necha oy mobaynida turli sharoitda tarbiya qilindi, so‘ngra aqliy rivojlanish-maniqlash testlari o‘tkazildi. Har bir bolaga yaltiroq narsa ko‘rsatildi va unga yetishish uchun ketma vaqt orqali uning rivojlanish darajasi aniqlandi. Natijalar aniq farqlarni ko‘rsatdi: bo‘sh va qupuqruq xonada bo‘lgan bolalarning aqliy qobiliyati xona jihozlari ko‘p xonadagi bolalarga nisbatan uch oy orqada qolayotgan edi.

Bishbu bosqichdagi uch oylik qoloqlik juda alimiyatlidir. Chunki bolaning tug‘ilishidan uch yoshgacha bo‘lgan aqliy rivojlanishi to‘rt yoshdan o‘n yetti yoshgacha bo‘lgan davriga mos keladi. Olimlar: “Bu qoloqlikn ni to‘g‘ri tarbiya berilsa juda tez yengish mumkin”, – deydilar, biroq bu bolaga nisbatan bosim va katta harakatni talab etadi.

Shu kabi tadqiqotlar faqatgina professor Bruner tomonidan emas, balki boshqa ko‘pgina psichologlar tomonidan ham o‘tkazilgan. Natijalar tushgi ta’sirning mavjud yoki yo‘qligi qobiliyatlar rivojlanishiga jiddiy salbiy ta’sir etishini ko‘rsatdi.

Aqliy rivojlanishga ta'sir etuvchi ko'pgina xususiyat turlari (stimullar) ham batafsil o'rganildi va sinovdan o'tkazildi. Bular: tebranadigan belanchak, chizma uchun cho'tkalar, yorqin burmalar, yonadigan koptokchalar, rangli qog'ozlar va boshqalar.

Garvard universiteti psixologi, erta rivojlanish sohasida tadqiqotlar o'tkazuvchi mutaxassis, professor Uaytning tasdiqlashicha, chaqaloq tug'ilishidan uning o'sishi uchun turli shart-sharoitlar yaratilishi aqliy qobiliyat rivojlanishiga sezilarli ta'sir etadi.

Bolaga kutilmagan narsalar ta'sir qiladi

XIX asrning buyuk matematiklaridan biri Karl Friedrich Gauss sakkiz yoshidayoq arifmetik qatorlar yig'indisi formulasini topgan.

Gaussning otasi olim bo'lмаган. U oddiy g'isht tenischi usta bo'лган, devorlar, darvozalar, o'choqlari tuzatgan va o'g'lini ko'pincha ishga olib borGAN. Gauss otasiga g'ishtlarni berib turgan va ularni sanagan. Ehtimol, Gaussning matematik qobiliyatini kichikligida, shunday ko'nikmalar ta'sirida shakllangandir.

Men buni hayron qolarli holat deb o'ylamayman. Bunday deyishimga sabab bundan oldin Honda texnik tadqiqot instituti asoschisi Yuhonda Souichirodan eshitgan voqeamdir. Undan: "Siz nima uchun mototsikllarni yaxshi ko'rib qolganiz?" – deb so'raganimda birmuncha vaqt o'ylanib,

shunday javob qildi: “Qadimda elektr quvvatli motorlar bo’lmagan. Shuning uchun guruchga ishlov berishda yog‘ motoridan foydalanishgan. Men hali kichik bo’lgan paytimda uyimiz yaqinida guruch tegirmoni bo‘lib, u yerdan chiqayotgan motor ovozi qiziq tuyulardi va bobom ortidan ergashib ataylab uni ko‘rgani borar edim. Olib bormaganlarida kayfiyatim yomonlashib, qo’shnimiznikida ovoz chiqarib, yig‘lar edim. Shu sababli bobom noiloj meni har kuni olib borardi. O’sha paytlarda motorning shovqinli ovozi men uchun alla qo’shig‘idek tuyilib, yog‘ chiqaradigan noxush hidli bu motor ni hoyatda sevimli qadrdonimga aylandi. Shu sabab menda mototsikllarga muhabbat uyg‘ongan bo’lsa kerak”.

Go‘daklik – inson hayotidagi eng ta’sirchan davrdir. Ota-onas uchun ahamiyatsiz va ma’nosiz tuyulgan narsani bola hissiyot va kuch bilan qabul qilishi ehtimoli borki, bu tajriba uning kelajakdagи faoliyati asosi bo‘lishi mumkin.

**Bola kitobdagи rasmlarga
qarab katta odam
o'qiydigan hikoyadan
butunlay boshqa
hikoyani o'qishi mumkin**

Bolalar va kattalar orasida idrok qilish va sezish-dagi farq ular birga rasmlи hikoyalar va ertaklarни o'qishni boshlaganlarida seziladi. Montessori xоним – bolalar erta ta'limining buyuk kashshofi bo'lган buyuk italiyalik ayol. U o'z kitobida yosh bolaning xatti-harakatini misol sifatida keltiradi. Ona o'zining bir yarim yoshlik bolasiga har xil hayvonlar va ov sahnasining rangli rasmlarini berdi. Bola Montessori xонимning rasmlarini ko'rsatib, o'zining yosh bola tilida "mashina, mashina" deb takrorladi. U esa mashinaga o'xshagan biror narani topa olmagach, savol ohangida: "Bu yerda mashina yo'qmi?" – dedi. Go'dak esa faxr bilan:

“Mana u”, – deya barmog‘i bilan rasmni ko‘rsatdi. Shunda u rasmga diqqat bilan qaradi. Rasmda ku-chuk, ovchi, ot va orqada yo‘lga o‘xshagan chiziq va unda bir nuqtani topdi. Bola o‘sha nuqtani ko‘rsatdi va: “Mashina”, – dedi. Haqiqatan ham, u mitti mashina edi.

Madam Montessori yana bir misol keltiradi. Ona bir yarim yoshlik o‘g‘liga rasmli “Sambo” kitobini berib, ertakni aytib berdi.

“Sambo ismli qora tanli bola tug‘ilgan kuniga berilgan sovg‘alarni olib yo‘l yoqalab ketayotgan edi. Yo‘lda u yovvoyi hayvonlarga to‘qnash kelib qoldi va ularga barcha sovg‘alarini oldirib qo‘ydi. U yig‘lab yubordi va uyiga ketdi. Ammo uyda otasi va onasi uni tinchlanadirishdi. U xursand bo‘lib, katta bayram pirogi turgan stol atrofiga o‘tirdi, xuddi shu oxirgi rasmdagi kabi”, – deb ertakni tugatdi onasi va kitobni yopdi. Kichkintoy o‘g‘li: “Yo‘q, u yig‘layapti”, – deb e’tiroz bildirdi va orqa muqovani ko‘rsatdi. Sambo u yerda yig‘lagan holatda tasvirlangan edi.

Shunga o‘xshash holatni men yozuvchi Sono Ayakoning qisqa hikoyasida o‘qigan edim. U ota-sining ishi Shimoliy Yevropaga ko‘chirilib, oilaviy u yerda yashay boshlagan juda yosh bir bolaning

lukoyasi edi. Do'sti ham yo'q bo'lib, yolg'izlikda har kuni kitob o'qir edi. Bu tog' rasmi bo'lgan kitob edi. Unda bola tez orada noma'lum sababga ko'ra telba bo'lib qoladi. Keyin bu rasmli kitobning oxirgi varog'i yo'qolib qolib, ertak g'ayrioddiy shaklda tugab qolganini tushundim.

Yosh bolaning idrok qilishi o'z-o'zidan paydo bo'ladi va u ko'pincha kattalarga o'zboshimchalik bo'lib ko'rindi. Shuning uchun biz bolalar bilan muloqot qilayotganda taxminiy fikrlardan voz kechib, xolis fikr yuritishimiz va o'z tasavvurimizni ishga solib dunyoga bolalar kabi qarashimiz kerak.

Bolani notanish odam qaramog‘ida qoldirish xatarli

Bir yaxshi, rostgo‘y ota-onaning besh va to‘rt yoshdagi ikki o‘g‘li bor edi. Bog‘chada kichigini hamma to‘g‘riligi va xushchaqchaqligi uchun yaxshi ko‘rar, kattasini esa yoqtirishmas, chunki u xo‘mraygan va yomon odatlardan mustasno emas edi. Ota-onsa bundan tashvishlanishar va sababini tushunishmasdi.

Oxir-oqibat tushkunlikka tushib, shifokor-ga murojaat qilishdi. Uzoq suhbatlardan so‘ng aniqlandiki, katta o‘g‘il bir yosh bo‘lganida olti oy mobaynida uni yosh enaga boqqan. Chunki onasi ikkinchi farzandini tug‘gandan so‘ng o‘zini juda yomon his qilgan.

Shifokorning taxmin qilishicha, bolaning hozirgi holati go‘daklikdagi taassurotlari bilan bog‘liq

bo'lib, ehtimol, avvalroq boshdan kechirgan hotisalari sabablidir. U enaga va bolaning yoshligi haqida gapirib berishi mumkin bo'lgan boshqa odamlar bilan uchrashdi. Aniqlandiki, enaga (yosh piy) bola bilan sayr qilish o'rniga yigit bilan eski, qorong'i otxonada uchrashgan va bola ham o'sha uchrashuvlarga guvoh bo'lgan. Bu holat har kuni taxminan ikki soat davom etgan. Albatta, bir yoshlilik bola enaga va uning yigit nima qilayotgani - tushunmagan, ammo u bir o'zi qolib, qorong'i burchakdan kelayotgan shivir-shivirlarni eshitgan, bu tovush uning qalbini ishonchsizlik va qo'rqinch bilan to'ldirgan. Qizning xavotirli xulq-atvori va iabdorlik hissi ham uning ongida iz qoldirgan.

Shifokor xulosasiga ko'ra, bolaning aynan ushbu go'daklikdagi taassurotlari uni g'amgin va jizzaki qilgan. Tabiiyki, hayotiy shart-sharoitlar otamani o'z farzandini boshqa odamlar qaramog'ida qoldirishga majbur etadi. Ammo, umid qilamanki, u hodisa farzandingizni kimningdir qaramog'iga urhonib qoldirishda ehtiyyotkorlik bilan yonda-jishingiz zarur ekanligiga ishontirdi.

Go‘daklikdagi taassurotlar bolaning kelajakdagi fikrlash va harakatlanish tarzini belgilaydi

Agar sizdan go‘daklikdagi biror hodisani aytib berish so‘ralsa, deyarli hech narsani eslay olmasligingizni tushunasiz, faqatgina istisno sifatida biror-bir g‘ayrioddiy hodisani eslashingiz mumkin, xolos. Ikki-uch yoshingizdagi biror hodisani xotiraga keltirsangiz ham, uni o‘z shaxsiy tajribangizdan emas, balki onangiz va boshqa kattalarning hikoyalari orqali eslab qolgansiz.

Biroq inson bolaligidan boshidan kechirgan barcha narsani eslay olmasligi uni butunlay unutishi ni anglatmaydi. Uch yoshgacha olingan biror-bir taassurot yoki tajriba shakllangan shaxs asosining bir qismi hisoblanadi.

Aytishlaricha, gipnozda istalgan shaxs, agar u bir yosh ekanligiga ishontirilsa, bir yoshidagi harakatlarini qiladi va bir yoshida aytgan so‘zlarini qaytaradi. Buning ma’nosi shuki, yoshlikdagi har bir taassurot ongda doimo saqlanib qoladi.

Ta’kidlashlaricha, inson og‘ir holatga olib kelin-sa, u to‘satdan yoshlikdagi holatlarni eslay boshlaydi.

Mashhur siyosiy arbob Kukuey Manaka: “Urush vaqtida gospitalda o‘lim bilan olishib yotganimda yoshlikdagi xotiralar to‘satdan ko‘z oldimga keldi,

deya hikoya qiladi. – Onam meni ibodatxona-ga olib borganini, darvoza yonida turgan rohibni, uning yuzini, kiyimini, so‘zlashishini barcha tafsilotlari bilan esladim”. So‘ng u bu “xayol” haqida onasiga aytib bergan. Buni qarangki, haqiqatan ham, ikki yoshligida shunday voqeа sodir bo‘lgan ekan.

Nikko tadqiqot markazi prezidenti janob Moriatsu Minato Xitoyda tug‘ilgan va u yerda yoshligini o’tkazgan. Oilasi Yaponiyaga ko‘chgach, u xitoy tilida boshqa gaplashmagan va: “Tilni unutganman”, – deb o‘ylagan. Ko‘p yillardan so‘ng Xitoyga vizmat safari bilan boradi. Moriatsu Minato biror narsa aytishga harakat qilganida kutilmaganda xi-

toy so‘zlari xayoliga tinimsiz kela boshlaydi. Nutqi mutlaqo odatiy bo‘lib, shu qadar erkin so‘zlashadi-ki, bu holat o‘zini va xitoylik hamkasblarini hayron qoldiradi. Bu yoshlikdagi tajriba miyada muhrlanib qolishini yana bir bor tasdiqlaydi.

Boshidan mustahkam asos (fundament) qo‘yilmasdan mustahkam imorat qurishga harakat qiliш behuda ketadi: bu bino tashqaridan chiroyli ko‘rinsa-da, baribir, kuchli shamol yoki zilzila ta’sirida nuraydi, qulaydi.

Erta rivojlanish ham shunday asosdir. Uni boshidan baquvvat qilish kerak. Chunki bino tayyor bo‘lganidan so‘ng unga asos (fundament) qurishning imkon yo‘q.

Uchinchi qism

Go'dak uchun
nima foydali

Bola tarbiyalashning andazasi yo‘q

Shu paytga qadar men tashqi muhitning bo‘uning kelajak hayotidagi ahamiyati haqida ga‘irdim. Ko‘pgina oilalarda, shu jumladan, yapon onadonlarida ham aynan ona bolalar tarbiyasi uchun ma’suliyatni o‘z bo‘yniga oladi. Ammo men avtomiqchi bo‘lgan masala yosh bolalar tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi har bir insonga taalluqli. Avvalambor, ona, albatta, bolaning qaysi rivojlanish posqichida ekanligini inobatga olgan holda butun tiborini va tashabbuskorligini bola tarbiyasiga qaratishi kerak. Men ochiq-oydin taklif qilayotgan maslahatlarni har bir ona tavsiya deb bilib, bolaning fe’l-atvoriga va kamolga yetish bosqichiga mos ravishda tanlab, o‘z qarorini chiqarishi hamda taklislarni o‘z ixtiyoriga ko‘ra qabul etish-etmasliklari mumkin.

Har safar bolani yaxshi musiqa va rasmlar bilan tanishtirishni tavsiya etganimda talabchan onalar “yaxshi” musiqa va “haqiqiy” rasm deganda nima-ni nazarda tutishimni so‘raydilar. Betxovenmi yoki Motsart? Van Gogmi yoki Pikasso? Albatta, ba’zida biz mutaxassislar bilan maslahatlashgandan so‘ng aniq tavsiyalar beramiz.

Biroq ota-onalar bizning tavsiyalarni bolaning xususiyatlaridan kelib chiqib moslashtirishlari, o‘zgarmas qoida sifatida qabul qilmasliklari lozim. Yaponlar qoida sifatida tayyor andazalarni qidiradilar: ular o‘zlarini aniq bir sharoitda qanday tutish kerakligini aytmaguncha ishonch hosil qilmaydilar. Ammo tarbiyada, ayniqsa, go‘daklikdagi tarbiyada tayyor formulalar bo‘lishi mumkin emas. Agar ona o‘z bolasi uchun biror narsa yaxshi deb o‘ylasa, ushbu narsani go‘dakka kechiktirmasdan berishi kerak.

Tayyor formulalarni kutish yapon tarbiyasi ning jiddiy kamchiligidir. Masalan, agar bola to‘rt yoshda bo‘lsa, u bog‘chaga boradi, agar olti yosh bo‘lsa, maktabga qatnaydi. Faqat bolalar yoshiga tayanib, umumqabul qilingan an’ana asosidagi bu tizim bolaning shaxsiy rivojlanish bosqichini chetlab o‘tishi mumkin. Yaponiyada ta’lim har bir yosh

učun belgilangan dasturga asoslangan. Bog‘cha-da rasmlar chizish va sanash, boshlang‘ich maktub birinchi sinfida harf, ikkinchi sinfida iyeroglisiga qatiladi degan fikrlash holati belgilangan dasturlardan biridir. Erta rivojlanishda ham xuddi shunday aniq ko‘rsatmalar berilmasa, uni hech kim sinab ko‘rishni istamaydi. Mening fikrimcha, shunday tayyor qoida va me’yorlarga doim shubha bilan qaramoq zarur.

Bolani ko‘proq qo‘lga olinglar

Go‘dak yig‘lasa, ona uni qo‘liga olishi bilan yig‘idan to‘xtaydi va kuladi. Kimga bu holat notanish, har bir ota-onasini yuzlab marotaba kuzatgan.

Ammo donishmandlar har safar bola bezovtlangandagina ularni tinchlantirish uchun qo‘liga oladigan onalarni ogohlantiradilarki, yig‘i orqali bola o‘z istaklariga erishish odatini orttirib olishi mumkin.

“Siz uni qo‘lingizga olmaguningizcha tinchlanmaydi”, – deb ota-onani qo‘rqitadilar. Aslida ham shundaymi? Agar bunga o‘z farzandini ko‘rko‘rona erkalatish sifatida qaralsa, men buni qabul qilaman. Ammo aynan shunday tushunilishiga qarshiman. Ishonchim komilki, bolani qo‘lga imkon qadar ko‘proq olish kerak.

O‘z ehtiyojlarini ifodalashning boshqacha yo‘lini bilinmaydigan chaqaloq uchun yig‘i o‘ziga e’tiborni qaratuvchi yagona vositadir. Bolaning yig‘isi – bitor narsa so‘rayotganidan dalolat. Uning iltimosini ravobsiz qoldirish – bu uni boshidan muloqotdan mahrum etishdir.

Sog‘lom fikrlash shuni ko‘rsatyaptiki, bola bilan onaning muloqoti, ayniqsa, tana vositasidagi (taktil) muloqot uning aqliy qobiliyati rivojlanishi uchun juda muhim.

Bir yapon gazetasi maymunlar bilan o‘tkazilgan qiziq tajriba haqida xabar berdi. Viskonsin shtab universitetining birinchi darajadagi tadqiqot markazi rahbari doktor Garri Xarlou yangi tug‘ilgan maymun bolasining onasini sun’iy ona bilan almashtirdi va qaysi birini tanlashini kuzatdi.

Birinchi qo‘g‘irchoq simdan bo‘lib, silindr shaklda yasalgan, boshqasi matodan qilingan edi. Har bir “ona”da sutli ichimlik idishi bor edi. Ayni paytda, ikkala “ona” ham bir tomondan ikkinchi tomonga tebrana olardi. Natijalarga ko‘ra, maymun bolasi issiq va yumshoq bo‘lgan matoli “ona”ni tanladi va uning harakatlariga javob berdi. Doktor Xarlou tadqiqotini: “Yangi tug‘ilgan chaqaloq ham issiq, yumshoq va harakat qiluvchi narsani izlay-

di. Xuddi sut uning jismoniy sog'ligi uchun muhim sanalganidek, onaning o'z farzandini qo'lida mehr bilan ko'tarishi ham uning hissiy holati uchun juda ahamiyatlidir", – deya xulosaladi.

Men bolalarni tez-tez qo'lga olishni qo'llab-quv-vatlayman. Chunki har bir bolaning ota-onasi bilan muloqoti yetarli darajada bo'lishini istayman va buni sezgir shaxs shakllanishida muhim omil deb hisoblayman.

Bolani o'zingiz bilan bir o'ringa yotqizishdan qo'rqmang

Bolani qo'lda ko'tarib yurish odati singari go'dak bilan birga uqlashga Yaponiyada avvalgi avlodlaridan meros bo'lib qolgan nomaqbul odat sifatida qaralgan. Albatta, bola faqat ota-onadan biri yonida bo'lsagina uqlashi ular uchun qiyin, ammo hech qachon bunday sharoitda ota-onada o'zini yo'qotib qo'yganini eshitmaganman. Aksincha, agar siz bolaning ruhiy va aqliy rivojlanishi haqida o'ylangiz, chaqaloq bilan birga uqlash odatidan ham yangicha ma'no topishingiz mumkin.

Masalan, onaning ishlari juda ko'payib, farzandi bilan so'zlashishga vaqt yetmasa, hech bo'lmasa, bola uqlagunicha uning yonida birga yotishi mumkin. Bu qisqa vaqt mobaynida go'dak tinch va juda sezgir bo'ladi. Shuning uchun bola yonida shun-

chaki birga yotish yoki undan oldin uxbab qolish o‘rniga unga alla aytsangiz yoxud kitob o‘qib ber-sangiz, bola rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatasiz.

Shuningdek, ona o‘rnida kechgacha uyda bo‘lmagan ota ham bo‘lishi mumkin, bu farzandingiz bilan muloqot qilishning eng qulay imkoniyati hamdir. Sobiq Tokio meri Yukaya Seiji ham kechasi uxlaydigan paytida buvisi kitob o‘qib bergenini ko‘p eslaydi. O‘zi ham xayolan ertak to‘qib, o‘qib bergenida bolalari ham mudrab gapirar ekan. Shunda u kitob o‘qishni to‘xtatib, uxlamasdan ularni tinglab yotgan paytlar ham tez-tez bo‘lgan. Keyinchalik u buni juda yaxshi paytlar deb eslaydi.

Sobiq sovet davrida uyqu vaqtida o‘rgatish usuli haqida tadqiqotlar o‘tkazilganligi to‘g‘risida ko‘p ma’lumotlar bor. Shubhasiz, yarimuyqu holatida inson magnitofonga yozilgan ma’lumotni eshitsa, uni yodlab oladi va ongida qoladi, uyg‘onganidan so‘ng uni osonlik bilan eslaydi. Mazkur tadqiqot-larga ko‘ra, bolaga yarimuyqu holatida ta’lim berib ham kutilmagan natijalarga erishish mumkin ekan.

Musiqa eshitish iqtidori bo‘lmagan onaning tarbiyasini ko‘rgan bola ham musiqa eshitish qobiliyatjisiz ulg‘ayadi

“Mening farzandim musiqiy ohanglarni ajrata olmaydi, nima qilishni bilmayman. Bu uning otasi sabablidir, oilasidagi hech kim musiqa eshitish qobiliyatiga ega emas. Bu naslga bog‘liq”. Men onalardan shu kabi shikoyatlarni ko‘p eshitaman. Ha, haqiqatan ham, musiqiy qobiliyati sust bolalar bor. Ammo bu musiqiy ohangni ajrata olmaslik garchi ota-onadan farzandga o‘tishi mumkin bo‘lsa-da, ursiy ekanini anglatmaydi.

Tasavvur qilaylik, onada musiqiy eshitish qobiliyati yo‘q va bola har kuni allani butunlay noto‘g‘ri ohangda tinglaydi. Bola bu ohangni namuna sifatida eslab qolib, u ham shu tarzda noto‘g‘ri kuylaydi. Buni eshitgan ona bolada musiqiy qo-

biliyat yo‘qligidan nolib, bu ilohiy ne’mat ekaniga ishonadi. Agar Motsart va Betxovenni ham shunday onalar tarbiya qilganida edi, ularda ham musiqiy qobiliyat bo‘lmasligi aniq edi.

Mening nazariyamga ko‘ra, musiqiy qobiliyat-siz bolalar xuddi shu kamchilikka ega onalardan tug‘ilgan bo‘lsalar-da, maxsus tinglash qobiliyati sohibidirlar, chunki ular noto‘g‘ri ohangni eslab qolib, uni qaytarish mahoratiga ega ekanliklarini ko‘rsatadilar.

Endi esa musiqiy qobiliyatsizlik nasldan o‘tmasligini isbotlash maqsadida sizga bir voqeani aytib beraman. Doktor Shinichi Suzuki olti yoshlik bolani o‘qitishga oldi va musiqiy qobiliyatini qayta tikladi. Bu bolaning onasida musiqa eshitish qobiliyati yo‘q edi. Doktor Suzukining tezisida shunday xulosa yozilgandi: “Bolada musiqa qobiliyat yo‘q, chunki u uning onasida yo‘q”. U bolaga onasi doimo noto‘g‘ri aytib bergan kuyning to‘g‘ri ohangda aytilganini tinglatdi. Asta-sekin noto‘g‘ri eslab qolingga kuy o‘rnini to‘g‘ri aytilgan kuy ohangi egalladi. Keyinchalik bu bola musiqiy ta’limni davom ettirdi, Brams va Betxoven ijodiga bag‘ishlangan skripka konsertlarida ularning kuylarini xatosiz chaldi, hatto Kanadada bir nechta yakkaxon konsertlar berdi.

Shunday qilib, musiqiy idrok, fe'l-atvor va boshqa qobiliyatlarning rivojlanishi, aslida, ota-onalarning odatlari ta'sirida shakllanadi. Hatto ota-onalarning xatti-harakatidagi biz uchun ahamiyatli tuyulgan biror narsa ham bolaga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bola yig‘isini hech qachon e’tiborsiz qoldirmang

AQShda chop etilgan “Go‘dakni tarbiyalashda inqilob” kitobida quyidagi tadqiqot keltirilgan.

Vashingtonda tayyorlangan maxsus o‘qituvchilar 15 oylik o‘ttizga yaqin chaqaloqlarni tarbiyalash va o‘qitish uchun asosan qora tanlilar yashaydigan kambag‘al hududlarga, muassasalar hamda oilalarga yuborildilar. O‘qituvchi yakshanbadan tashqari har kuni bolalar bilan bir soat vaqt davomida o‘ynar va suhbatlashardi. Psixolog doktor Erl Sheferning tushuntirishicha, bu tadbir bolalar aqliy qobiliyatini rivojlantirish, ayniqsa, nutqiy qobiliyatini o‘stirish maqsadida o‘tkazilgan. Bu kabi tadqiqotlar 14 oylik bolalar bilan ham olib borildi.

Ushbu go‘daklardan ikki yosh-u uch oylik bo‘lganida olingan testlar natijalari ularning “aqliy

“rivojlanish darajasi”, ayniqsa, nutqiy rivojlanish bolati tadqiqotda ishtirok etmagan tengdoshlar bilan solishtirganda ancha yuqori bo’lganini ko’rsatdi.

Demak, ertadan kechgacha ishda band bo’lib, turzand tarbiyasiga umuman e’tibor qaratmaydigan bunday oilalardagi bolalarning aqliy qobiliyatini ham rivojlantirish mumkin. Endi tasavvur qiling, ota-onalar o’z farzandlari tarbiyasiga bo’oproq ahamiyat beradigan va ular bilan doimo oynaydigan oilalarda qanday natijalarga erishish mumkin?

Taxminan ikki-uch oylik chaqaloq kulishni boshlaydi, bijirlaydi va atrofida sodir bo’layotgan humma narsani eslab qoladi. Biz ba’zida bolaning miyasida onasining eng oddiy so’zlari va harakatlari qay darajada iz qoldirishini anglay olmaymiz. Shuning uchun bolalari bilan ko’p shug’ullanuvchi onalar o’z farzandlarining aqliy rivojlanishiga jiddiy ta’sir ko’rsatadilar.

Masalan, yosh oila o’g’illik bo’lganida bir xonali uyda yashar edi. Xonadon shunchalik tor ediki, ona doimo o’z o’g’lining yonida bo’lib, u bilan ko’p suhbattashar edi. Keyin oila uch xonali uyga ko’chib o’tdi. Shu orada ikkinchi farzand tug’ildi. Qizcha-

ga onasining eng ko‘p vaqtin o‘tadigan oshxonadan uzoqdagi eng tinch xona ajratildi. Katta o‘g‘il alohi-da so‘zlarni yetti-sakkiz oyligida gapira boshlagan bo‘lsa, uning singlisi o‘n oyligida ham faqatgina bijirlay olardi. Buning ustiga, doimo kulib turadigan akasiga nisbatan singlisi tinch va indamas bo‘lib o‘sdi.

Go‘dak bilan bolalarcha chuchuk tilda gapplashmang

Restoranda ovqatlanib o‘tirganimda bexosdan vonimdagи stoldan “Fursatdan foydalanib onang bilan ajrashamiz” degan ovozni eshitdim. Mayin ohangda gapirilgani sabab ajablanib ortimga qaratasm, uni yosh ota-onasi bilan kelgan ikki yashar bola aytayotgan ekan. Uning oldida qaynatma sho‘rva solingan idish turar edi. Men hayratlanib ularning oldiga bordim. “O‘g‘lim qaynatma sho‘rva korxonasing efirda uzatiladigan reklamasini vodlab olgan. Shuning uchun qaynatma sho‘rvani olib kelishlari bilan darhol reklamadagi gap esiga tushdi”, – deb bolaning onasi menga bu holatni izohlab berdi.

Biz kattalar televizordagi reklamani ko‘rsak-da, birozdan keyin unutib yuboramiz. Lekin bolalar bunday uzun jumladan iborat reklama bo‘lsa ham,

ovoz hamda talaffuz (intonatsiyasi)ga qadar juda aniq eslab qoladilar.

Ehtimol, barcha mamlakatlarda odamlar ko‘pincha go‘daklar bilan ularning “tili”da gaplashar. Shu bilan birga, radio va teleko‘rsatuvarlар odatiy “kattalar” tilida olib boriladi va ikki yoshdagи bola oddiy ko‘rsatuv tilini bemalol tushunadi.

Albatta, bola endi gapira boshlaganida so‘zga o‘xshagan narsalarni bijirlaydi, ammo buning sababi aqliy qobiliyati yetishmasligidan emas, balki nutq organlari yetarlicha rivojlanmaganidir. Oddiy qilib aytganda, uning nutq apparati to‘liq rivojlanmagan bo‘lsa-da, gapirish istagi tufayli talaffuz qilishga ulgurmaydi. Shu sababli kattalar: “Bolalar boshqa tilni tushunmaydi”, – deb ular bilan “bolalar tili”da muloqot qilishsa, to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalari hech qachon shakllanmaydi. Shuningdek, til o‘zlashtirish jarayonida bola o‘z nutqiga emas, kattalar qanday gapirishiga taynadi.

Agar istasangiz, bolalar bilan umuman bolalarcha so‘zlashmang. Oxir-oqibat bir necha oydan so‘ng u ulg‘ayadi va umumqabul qilingan tilni tushunishi zarur bo‘ladi. Bolalar bog‘chasiga borganida uning kichkina emasligi va to‘g‘ri gapirishi

Lerakligi aytilsa, bu bola uchun qo'shimcha noqu-lavlik tug'diradi.

Bir fransuz ayol o'z qizini turmushga berayot-junida bo'lajak kuyoviga: "Qizimning sarpasi yo'q, ammo u fransuz tilida qoyilmaqom gapiradi", – dedi. Bunday g'urur tahsinga loyiq va men har bir bolada o'z ona tilini shunday mukammal egallash imkoniyati bo'lishini istardim.

Kattalarning loqayd harakatlari bolada qo‘rquv hissini kuchaytiradi

Biz, odatda, go‘daklikni hayotdagи eng baxtli davr va unda atrof-muhit qo‘rqinchlari hamda tashvishlariga o‘rin yo‘q deb o‘ylaymiz. Biroq haqiqatda go‘daklik vaqtimizda biz doim ham baxtli bo‘lavermaganmiz. Oltmisht yoshli keksa odamning ayni yoshiga mos qo‘rquvi bo‘lganidek, bir-ikki yoshli bolaning ham o‘ziga yarasha xavotiri bo‘ladi va ko‘pincha sabablari biz o‘ylamagan narsalardan kelib chiqadi. “Erta rivojlanish” jurnalining 1961-yil 4-sonida Kioto universiteti observatoriysi rahbari janob Shotaro Miyamoto bilan sodir bo‘lgan voqeа haqida maqola chop etilgan edi. “Mening otam buddaviylar qo‘sиг‘и “No”ni juda yaxshi ko‘rgan bo‘lsa kerak. Uning do‘stlari biznikiga tez-tez kelishar va birga shu qo‘sishni kuylashardi. Meni esa qo‘shti xonada uxlatishar-

di. Eslayman, bunday g‘amgin va og‘ir tovushlarni eshitishdan juda qo‘rqib qattiq yig‘lar edim. Ammo onam mehmonlarga choy, shirinliklar olib kirib, unlar haqida ko‘proq qayg‘urar va meni tezroq uxtatishga harakat qilar edi. Hattoki hozir ham bunday uzundan uzoq buddaviycha kuylarni eshitsam, ular qalbimda xotirjamlikni emas, balki qo‘rquvni uvg‘otadi”.

Janob Miyamotoning ota-onasi bu kuylar bola qalbida yillar o‘tib ham shunchalik o‘chmas iz qoldirishini hech qachon o‘ylamagan bo‘lsa kerak. Amмо nafaqat bu dahshatli qo‘sinq, balki boshqa voqealar ham uning xotirasida saqlanib qoldi. Janob Miyamoto buvisi uxlashidan avval unga o‘qib bergan ertaklarni, “Karmen”, “Oy sonatasi” operalaridagi musiqani zavq bilan eshitganini eslaydi. Nima uchun aynan “No” qo‘sing‘i janob Miyamoto ni shunchalik qo‘rqiitdi? Bu bizga mulohaza uchun manbadir. Ehtimol, kuuning g‘amgin ohanglari barobarida uni yolg‘iz va qorong‘i xonada qoldirishgani ham qo‘rqinchga sabab bo‘lgandir. Men bunday holatlarda qanday yo‘l tutish bo‘yicha tavsija bermoqchi emasman. Faqat shuni ta’kidlamoqchimanki, kattalar uchun arzimasdek tuyulgan narsa bola qalbida chuqur iz qoldirishi mumkin.

Yangi tug‘ilgan chaqaloq ota-onas orasidagi janjalni his qila oladi

Bola yuzidan uning ota-onasi urishgani, janjalashgani va o‘rtalarida kelishmovchilik bo‘lganini osongina aniqlash mumkin, bunda uning yuz ifodasi tushkun va xavotirli bo‘ladi. Siz e’tiroz bildirib: “Bu arzimas narsa va yangi tug‘ilgan chaqaloq ota-onas o‘rtasida bo‘layotgan o‘zaro munosabatlarning nozik tomonlarni anglay olmaydi”, – deb o‘ylarsiz. Bola shunday sezgir aqlga egaki, u har bir tashqi o‘zgarishdan ta’sirlanadi.

O‘zingiz o‘ylab ko‘ring, har kuni ota-onasining xunuk janjalini kuzatuvchi bolaga nima bo‘ladi? Albatta, u kelishmovchiliklar sababini tushunmaydi, ammo jahl va haqoratlar uning hissiyotlarida, ehtimol, butun vujudida aks etadi. Ajablanarli joyi

yo'qki, kelishmovchiliklar qurshovida o'sgan bolasning yuzi g'amgin va ma'yus bo'ladi.

Ko'zlar yoki burun farzandingizga nasldan o'tadi, uning yuz ifodasi esa oiladagi munosabatlar ko'zgusidir. Begonasirash va sovuqchilik sharoitida ulg'aygan bola qalbida bog'cha yoki mакtabga borguniga qadar baxtsizlik va zaiflik nihollari una boshlaydi.

O'smirlar tomonidan sodir etilgan ko'pgina tarkibuzarliklar ularning go'daklik davrlarini baxtsiz oilalarda o'tkazganligini ko'rsatadi.

Shifokor Shinichi Suzuki aytgan ediki: "Uyga kelganingizda farzandlaringizni oldingizga olib, yuzlariga sinchiklab qarang. Shunda siz o'z oilaviy munosabatlaringiz tarixini o'qib olasiz". Men bu so'zlarni hech qachon unutmayman.

Bolaning erta rivojlanishi uchun biror narsa qiliш shart emas. Boshlanishi uchun, avvalo, er va xotin orasida o'zaro mehrli munosabat va uyda voqimli ruhiy muhit yaratish zarur.

Ota-onaning asabiyligi yuqumlidir

Ko‘pincha ota-onalar: “Mening o‘g‘lim otasi kabi g‘amgin” yoki “Mening qizim onasi kabi pala-partish”, – deb noliydilar. Bu o‘rinda ular farzandlarining ijobiliy tomonlari o‘zlaridan, kamchiliklari esa turmush o‘rtoqlaridan o‘tganligini aytishadi.

Ammo kitobimning shu qismigacha o‘qigan ota-onalar anglab yetganlariga umid qilamanki, ularning farzandlaridagi yaxshilik va yomonlik alomatlari tug‘ilishdan berilgan tarbiya natijasidir.

Erta rivojlantirish deganda bolani ma’lumotlar bilan to‘ldirib tashlash yoki unga o‘qish va yozishni o‘rgatish tushuniladi. Biroq undan muhimroq tomoni bolada fikr yuritish, baholash va idrok qiliш yoki uqishni rivojlantirishdir. Buning uchun maxsus dasturlar yo‘q, faqatgina ota-onaning o‘zini qanday tutishi, amalga oshirayotgan ishlari va

bu etayotgan tuyg'ulari, go'dak bilan qilayotgan mu'malasi bolaning shaxsiyatini shakllantirishi mumkin.

Ya'ni kamgap va ma'yus odam tomonidan tarbiyalangan go'dak doimo g'amgin, mahzun bo'ladi, yuddi shunday beparvo, beg'am odam tomonidan tarbiya qilingan bola ham beg'am, beparvo holatda ulayadi. Ammo musiqiy qobiliyat onada bo'lmasa, bolasiga tinglashi uchun musiqa berishi mumkin. Ayrim narsalar, masalan, xulq-atvor, xarakter, hu'siyotlar va sezgi odamning aslini anglatmaydi. Inson o'zidagi kamchiliklarni bilsa-da, ularni to'g'rilashi qiyin. Shuning uchun ota-onas o'z xattu harakatlaridan ehtiyyotkor bo'lmog'i lozim.

Agar ona shamollab qolsa, o'z bolasiga yuqtirmaslikka urinib dokali niqobni yuziga tutishi mumkin. Ammo farzandlariga o'z kamchiliklarini bermaslikka harakat qiladigan onalar juda oz. Men o'zgartira olmaydigan xato va kamchiliklarimizni iloji boricha bolalarga ham ko'rsatmaslikni xohlar edim. Onalardagi "asabiylashish" nomli virus shamollahdan ko'ra ancha yuqumli va kuchlidir.

**Ota o‘z farzandi
bilan ko‘proq muloqotda
bo‘lmog‘i zarur**

Ko‘pincha farzandlarimiz katta bo‘lganlarida o‘z otalari bilan birga o‘tkazgan vaqtlarini bayramona xursandchilik bilan eslaydilar, chunki aksariyat oilalarda bunday holat u qadar ko‘p yuz bermaydi. Mening katta o‘g‘lim hanuzgacha birga qilgan ishlarimizni yaxshi eslaydi: masalan, dengizda qayiqda sayr qilganimizni va qaytishda shirin qizil loviya tanovul qilganimizni. Bu voqeа 30 yil avval bo‘lgan va men buni unutib yuborgan edim.

An‘anaga ko‘ra, oilalarda otalarga so‘zsiz bo‘ysuniladi. Ota tartib nazoratchisi, ammo bolalarga har kunlik g‘amxo‘rlik ishlarida kam qatnashadi. Agar farzand o‘z otasini kam ko‘rsa va shu ham faqatgina gap eshitish uchungina bo‘lsa, u holda bola o‘z otasini bir begona, ya’ni favqu-

budda vaziyatda chaqirilgan shifokordek deb qabul qiladi. O'ziga ishonchi yo'q va himoyasiz bola bo'lmicha otasiga iliq tuyg'ularni his qilmaydi. Qattiqko'l ota" tomonidan tarbiya topgan bola ulg'ayganda daho yoxud mashhur inson bo'lsa-da, buktkor va irodasi sust bo'ladi. Boshqa tomondan, agor ota ichkilik ichsa, ayoli bilan qo'pol munosabatda bo'lsa va farzand tarbiyasi bilan umuman shing'ullanmasa, bunday oilada ulg'aygan bola axloqiz, hatto jinoyatchi bo'lishi ham mumkin. Bunday holatlar kam emas.

Bolalar tarbiyasi va o'qitishga mas'uliyat asosan onalar zimmasida

Ammo bundan otalar bolalar tarbiyasini butunlay o'z ayollariga topshirib qo'yishi kerak degan ma'no kelib chiqmasin. Ayoliga haqiqiy do'st va yordamchi bo'la olish bu uydagi tarbiyada erning birlamchi burchi emasmi? Uydagi totuvlikka faqatgina onaning xatti-harakatlari bilan erishib bo'lmaydi.

Yaqinda men avtobusda bir oilani kuzatdim: ota, ona va ularning qizi. Uch yoshlardagi kichkina qizcha o'z otasi bilan qiziq suhbat qurayotgandi. Ikkovi suhbat bilan mashg'ul, ona esa yonlarida turib, qandaydir jurnal o'qiyotgan va o'zini xuddi hech nima eshitmayotgandek tutardi. His qilishimcha, ota shunchaki gaplashmasdan, qizi

bilan suhbatda uni jiddiy tushunishga urinar, ona esa aralashmas edi. Ularning suhbatiga qulq solishim, “Dada, saqich o’nta bo’lsa nima bo’lishini bilisizmi?”, “Shundaymi, saqich o’nta bo’lsa Guam oroli bo’ladi. Ikkalamiz borib ko’rsakmikan-a?” degan bolalarga xos gap borar edi.

Shunda xulosa qildimki, bu qizcha ajoyib ayol bo’lib tarbiya topadi. Katta odamga oddiy, ahamiyatsizdek tuyulgan suhbat bola uchun sezilarli dajada zavq bag’ishlaydi.

Bola tarbiyasi va rivojlantirish masalalari faqatgina ona zimmasiga yuklangan va otaning roli faqatgina onaning iltimosiga ko’ra bu vazifalarga qo’shilish bilan cheklanadigan oilada haqiqiy yaxshi odamni tarbiya qilib bo’lmaydi. Vaqt yetishmasligi yoki ishdan keyingi charchoq otalarga o’z tarzandlari bilan ko’proq gaplashishga to’sqinlik qilmasligi kerak.

Ko‘p bolali oilada farzandlar bir-birlari bilan yaxshiroq munosabatda bo‘ladilar

Zamonaviy Yaponiyada mavjud urf-odatga ko‘ra, yangi kelin-kuyovlar o‘z ota-onalari va qarindoshlaridan mustaqil holda holda yashaydilar va, odatda, oilalarda uch nafardan ortiq farzand bo‘lmaydi.

Men oilada yolg‘iz farzand bo‘lganman va bu o‘scha davr uchun kam uchraydigan holat edi. Men aka-uka va opa-singillari bor do‘stlarimga havas qilar, bir-birlari bilan suhbatlashib ovqatlanadigan, o‘ynaydigan va janjallashadigan do‘stim uyiga intilar edim. Ko‘pincha oiladagi birinchi farzand kam rivojlanib, vazmin, tarbiyali, ammo hayotiy zavqqa to‘lmay o‘sadi. Aksincha, mening do‘stim, uch aka-ukaning o‘rtanchasi, juda jasur va qat’iyat-

li, aka-ukalari xafa qilishsa-da, hech yig'lamas edi. Bunday hodisalarga faqat mengina guvoh bo'lgan emasman, ular hayotda juda ko'p uchraydi.

Ammo nega bitta ota-onadan tug'ilgan, bir oilada tarbiya topgan bolalar turli fe'l-atvor va qobilivatlarga ega bo'lib ulg'ayadilar? Odatda, ota-onalar o'zlarining ikkinchi yoki uchinchi farzandlarini birinchisi kabi erkalatmaydilar. Shuning uchun ular ko'proq mustaqil bo'lib voyaga yetadilar. Lekin, hozirgi erta ta'lim nazariyasiga qarasak, sabab buqtat bunda emas.

Ota-onalar uyida birinchi farzandi uchun qiziq mashhg'ulotlar va qulay sharoit yaratishadi, ammo ikkinchi bola egalik qiladigan ustunlik birinchisida bo'lmaydi. Ya'ni ikkinchi farzandda tug'ilishidan boshlab sherik bo'ladigan aka yoki opa bor va u o'zidan katta aka yoki opa bilan doim bellashishiga to'g'ri keladi. Shu tufayli ertaroq kuchli va quvnoq bo'lib ulg'ayadi. Uchinchi va to'rtinchi farzandga bu yanada ko'proq to'g'ri keladi. Chunki hayotning o'zi ularni chidamliroq va kuchli irodali bo'lib o'sishga majbur etadi.

T'ribor bersangiz, bola, masalan, skripka chalishni o'z aka-ukasi yoki opa-singlisi bilan o'rgansa, mashhg'ulotlar samaraliroq bo'ladi. Ko'p farzand-

lari bor kambag‘al oilalarda ulg‘aygan iqtidorli insonlar ulkan muvaffaqiyatlarga aynan bolalar ko‘p xonadonda ulg‘ayishi tufayli erishadilar. Chunki bunday sharoitda ajoyib qobiliyatlar va fe'l-atvorni rivojlantirish osonroq kechadi.

Oilada buvi va buvaning borligi bola rivojlanishi uchun yaxshi omildir

Ko‘pincha yosh oila o‘z ota-onasidan alohi-da yashaganda buvi va buvalar bolalar tarbiysi, umuman, yosh oila hayotidan chetlatiladilar va bitor-bir aralashuv to‘sinq kabi qabul qilinadi. Afsuski, zamonaviy jamiyatda bu oddiy holat. Ba’zida: “Qariyalar bolani shunday erkalatib yuboradilarki, natijada bolada xudbinlik shakllanib, ota-onalar tarzandini qanday jilovlashni bilmay qoladilar”, – devishadi.

Ayniqsa, o‘zlarini zamonaviy va ilg‘or hisoblovchi onalar shunday fikr yuritadilar. Men bir xonali kichkina xonadonda yashovchi oilani bilaman. Ularning ota-onasi uyidan chiqib ketishlariga sabab o‘z farzandlarini buvi va buva yonida to‘g‘ri tarbiya qila olmaymiz degan fikrda bo‘lganliklari edi.

To'laqonli oilani shakllantirish uchun shunday qilish shartmi? Bolalar tarbiyasiga kelsak, bu katta savol ostidadir. Albatta, Yaponiyada hozirda ham shunday oilalar borki, qaynonalar kelinlari-ga haddan ziyod ko'p maslahat beradilar va birinchi farzandni dahodek ko'rib, boshqa oila a'zolarni ahamiyatsiz hisoblaydilar. Bunday feodalizm sarqitlari hali ham bor. Ammo, haqiqatda, bir necha avlod yashaydigan oilaning o'z afzalliklari mavjud. Qariyalardan madaniyatni, donolikni meros qilib olish mumkin va bu avlodlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni mustahkamlaydi. Farzandni ortiqcha erkalatishlariga qaramay, ular bolaga mehr-muhabbat, ertaklar va xotiralar beradilar hamda rivojlantirishning boshqa usullari orqali uning hayotini boyitadilar. Bola xudbinlikni sing-dirmasligi uchun ota-onada unga doim hurmat bilan munosabatda bo'lishi kerak. Shuningdek, keksalarning har bir gapi va harakati bolalarga ota-onada bo'lмаган yangi qiziqarli jihatlarni beradi.

Mashhuryapon olimi Seydji Kayaning aytishicha, uning go'dakligida eng kuchli ta'sir ko'rsatgan insonlari buvisi bilan buvasidir. Qishloq oqsoqoli sanalmish buvasi shu qadar qattiqqo'l bo'lganki, u yo'talishi zahotiyoyq bola yig'lashdan to'xtagan.

Buva qattiqqo'l, ammo adolatli edi. Doktor Kaya
urodasi mustahkam bo'lib, jismonan chiniqib
ulg'aydi. Uning buvisi esa juda vazmin edi. Uning
butun hayoti qo'l bilan harakatlantiriladigan
g'ildirakli tikuv mashinasida ishslash bilan o'tdi.
Ehtimol, buvisidan sabr-toqatni o'rgangandir:
agar bog'ni chopish lozim bo'lsa, birorta o't qol-
maguncha ko'ngli joyiga tushmas edi. Psixolog
Akiro Tago fikricha, aynan diqqatini jamlay olish
qobiliyati va maqsadga erishishdagi qat'iyat doktor
Kayaning shunday fe'l-atvorga ega bo'lishi hamda
dunyoga mashhur inson sifatida kamol topishiga
tababchi bo'lgan.

Farzandlarning o‘zaro suhbatlashishini rag‘batlantirish kerak

Yuqorida aytib o‘tganimdek, onaning kun bo‘yi o‘z bolasi yonida bo‘lishi yoki uni qo‘lda ko‘tarishi bolaning xulq-atvori rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi. Bu nafaqat bolaning aqliy rivojlanishi, balki hissiyotlari kamol topishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Agar jismoniy yaqinlik nafaqat o‘z onasi, balki go‘dakning otasi, aka-uka va opa-singillari yoki boshqa bolalar bilan bo‘lsa, go‘dak yanada ko‘proq foyda ko‘radi. Bu uning aqlini rag‘batlantiradi, raqobat hissini, ijtimoiy munosabatlarini va birinchilikka intilish istagini rivojlantiradi.

Viskonsindagi universitetdan (AQSh) doktor Xari Xarlou maymun bolalari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar va ularning aqliy hamda ijtimoiy rivojlanishga ta’siri bo‘yicha tadqiqot o‘tkazdi.

Birinchi tajribada doktor Xarlou maymun bolalarini ichida faqatgina sut idishchasi bo'lgan, barcha tomoni yog'och taxtalar bilan yopilgan qatlusga joylashtirdi. Tadqiqotning maqsadi bir muddat yolg'izlikda qolgan maymuncha o'zini qanday tutishini ko'rish edi. U uch oydan so'ng maymunlar quruhiiga qo'yib yuborilganida avval o'zini qat'iyatli tutdi, ammo bir haftadan so'ng tetiklashdi va bu saqalar bilan o'ynay boshladi. Ikkinci tajribada maymuncha yolg'izlikda olti oy ushlab turildi. Guruhiga qo'yib yuborilganida u burchakka berkinib olib, hammadan qochar, boshqa maymunchalar bilan umuman o'ynamas edi. Uchinchi tajribada esa maymuncha yolg'izlikda bir yil saqlandi va bundan keyin xuddi shunday sharoitda saqlangan boshqa maymunlar bilan ham o'ynashga qodir bo'lmay qoldi. Nihoyat, qafasga yolg'izlikda yashagan bir nechta maymunlar va yolg'izlikni ko'rmagan birgina maymunni joylashtirganlarida yolg'iz qolmagan maymunda ayni sharoitdan asabiylik sodir bo'ldi. Bu maymunlarning aqliy rivojlanish koeffitsiyenti yolg'om muhitda ulg'aygan maymunlarnikidan ancha past edi.

Bu tadqiqotlar haqida o'qib men ularda beixtiyor inson bolalari bilan o'xshashlikni ko'rdim va

“Suhbatlashishdan mahrum qilingan go‘dak aqliy qobiliyati zaif va xulq-atvori og‘ir bo‘lib ulg‘ayadi” degan xulosaga keldim. Hozirda insonlar o‘zaro kam suhbatlashmoqdalar. Bu bolalar tarbiyasi-da o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Shuni inobatga olib onalar o‘z farzandlari uchun ko‘proq yig‘ilib, birgallikda suhbat qursalar, yaxshi samaraga erishiladi.

Janjallar bolalarda muomala ko'nikmalarini rivojlantiradi

“Inson jamiyat mahsuli va undan ayro yashay olmaydi”, – deyishadi. Boshqa tomondan, insonda nafaqat guruhda yashash hissi, balki “men”ini anglish tuyg‘usi uni boshqaradi. Demak, u doimo ijtimoiy va shaxsiy hayot o‘rtasida uyg‘unlik izlamog‘i lozim. Agar muvozanat o‘rnatilmasa, u jamiyatga moslasha olmaydi.

Bu uyg‘unlikka erishish erta rivojlanishga bevosita bog‘liq. Fikrimcha, bunga faqatgina erta shakllangan fikrlash, ya’ni o‘ziga nisbatan hurmat huquqi va jamiyatga bo‘lgan mas’uliyat tuyg‘usi asosida erishish mumkin. Bunday fikrlashni bolalar muloqoti asosida hosil qilish mumkin.

Ikki yosh atrofidagi bola uchun yolg‘iz o‘ynashning qizig‘i qolmaydi. U boshqalar bilan o‘ynay

boshlaydi va birinchi marotaba guruhda qanday munosabatda bo'lishni o'rganadi. Tabiiyki, uning talabi qondirilmasa, yig'laydigan holatlari ham bor. Yoki o'z talabini qondirish uchun do'sti bilan janjallahib, sherigini yig'latishi ham mumkin. Bola do'stlari bilan ahil bo'lib o'ynayotganda va urishib-talashayotganida jamoada yashashni o'rganadi. Janjallar muhim, chunki ular shaxsiy tashabbusni rivojlantiradi.

Bolalar o'rtasidagi janjallarni uch turga ajratish mumkin: bolaning o'z raqibidan ustun kelishi, boshqasiga yon berishi va qilmishiga yarasha javob berishi. Janjal turlari yoshiga qarab turlich bo'ladi. Masalan, ikki yoshda bola janjalning sust ishtirokchisi bo'lsa, uch yoshida o'zi urush keltirib chiqaradi. Bu bolada shaxsiy "men" tushunchasi ning shakllanayotgani va namoyon bo'layotgani dan dalolat beradi.

Bolalar o'rtasidagi kelishmovchilikning sabablari turlich: o'yinchoq, chang'i, arg'imchoq uchun kurash yoki haqorat qilish, sababsiz janjal bo'lmaydi. Sabablarini tushuntirmsandan, bolaga janjallahish yomon deb uni urishish va o'rgatish unda hamkorlik hissiyotini rivojlantirishga yordam bermaydi. Aytish mumkinki, bolalar janjaliga

andashish ularning jamiyatda yashash qobiliyatini vojlanishiga xalaqit berishdir. Bolalarning o‘z mantig‘i bor va ular bir-birlari bilan o‘zlaricha no‘zlashadilar. Bu yerda katta odamning mantig‘i o‘rinsizdir. Agar bolalar janjaliga kattalar fikricha quab, ularga urishish mumkin emas va boshqalar bilan janjallashuvchi bola yomon bola deb tur hantirsangiz, farzandingiz o‘z qobig‘ida qoladi va qazablanadi. Janjallar jamoa orasiga kirganda boshlang‘ich sinovdir.

Notanish odamlar oldida go‘dakning tortinchoqligi qiyofalarni taniy olish qobiliyati rivojlanishining dalilidir

Men o‘z kitobimda “qiyofa” so‘zini maxsus ishlatishimga izoh berib o‘tmoqchiman.

“Qiyofa” so‘zi ko‘proq “shakl”, “namuna tuzilishi”, “model” ma’nolarida ishlatiladi. Men esa bu so‘zni kengroq, ammo maxsus ma’noda, ya’ni bola miyasi ma’lumotni tanib qabul qilishdagi fikrlash jarayonini tushunishni taklif etaman. Ulg‘aygan inson ma’lumotni asosan mantiqiy fikrlash orqali qabul qilsa, yosh bola ichki hissiyoti (intuitsiya), ya’ni bir zumda qiyofa hosil qilish qobiliyatidan foydalanadi: ulg‘aygan inson fikrlashini bola anglay olmaydi va buni kechroq tushunib yetadi.

Erta bilish faoliyatining eng yorqin dalili go'dakning odamlar yuzini farqlay olish qobiliyati paydo bo'lishidir. Bolalar kasalxonasida ko'rgan bir chiqaloq alohida yodimda qolgan. Aytishlaricha, u bir yoshdan biroz o'tgach 50 nafar odamni ajrata olgan, ularni nafaqat tanigan, balki har biriga nom ham bergen ekan.

50 nafar odam – bu raqam unchalik hayratga solmasa ham, ulg'aygan odamning bir yil davomida 50 ta turli chehralarni eslab qolishi qiyin. O'z tanishlaringizning yuz tuzilishini aniqroq yozishga harakat qilib ko'ring. Ularni mantiqiy yo'l bilan bir biridan ajrata olasizmi?

Bolalarning tanish qobiliyatлari taxminan olti oyga to'lganda namoyon bo'ladi, ya'ni ularda tortinchoqlik paydo bo'ladi. Uning kichik boshi tanish chehralarni ajrata oladi, masalan, onasi yoki otasining yuzini begonalardan farqlaydi va buni yaqqol namoyon etadi.

Ikki-uch yoshda bolada shaxsiy g'urur hissiyoti shakllanadi

“So‘qir vazirlar qurshovida bo‘lgan ahmoq qিrol”, – deb kimdir yangi tug‘ilgan chaqaloq va uning har bir istagiga bo‘ysunadigan ota-onasini ta’riflab yozgan edi.

Qirol qanchalik ahmoq bo‘lmasin, u hali juda yosh, asosiysi, deyarli kun bo‘yi uxlaydi. Bu davrda ota-onan u bilan unchalik qiyalmaydi. Ammo u ikki-uch yoshlariда xudbin bo‘lib qoladi va nazoratdan deyarli chiqadi. Shunda ota-onan farzandini jilovlay boshlaydi. Ular, bola biror narsani “noto‘g‘ri” qilsa, koyiydilar va jazolaydilar, birdan sodiq muxlisdan qattiqqo‘l enagaga aylanadilar, ammo bolaning ushbu rivojlanish bosqichida bunday harakatlar kutilgan natijani bermaydi.

Bola hayotining birinchi yilida ota-onalar ang-lamagan holatda o'zlarini "so'qir vazirlar" dek tutib uning tarbiyasini buzganlar. Taxminan ikki-uch yoshlarida bolada shaxsiy g'urur hissi shakllanadi va u o'z "men"ini himoya qilishga tayyor bo'ladi. U o'z ota-onasini eshitmaydi, uni qanchalik ko'p kovalhisva va jazolashsa, shunchalik ko'p itoatsiz va ining bo'lib boradi. Ota-onasi esa yanada achchiqlanadi. Bunday tang ahvolning oldini olishda birgina yo'l bor: bolani bir yoshga to'lishidan avval, ya'ni unda "men" tuyg'usi paydo bo'lguniga qadar tartib va tarbiyaga chaqirish va o'rgatish.

Oddiy misol keltiramiz. Bola tug'ilishi bilan uqilni to'g'ri taqsimlashni odat qilib, qat'iy ravishda jadvalga muvofiq ovqatlantirilishi kerak. Shunda u ortiqcha ovqat yemaydi va to'shakda peshob qilish odatidan tezda xalos bo'ladi, siz esa kelajakda bunga qarshi kurashish uchun ortiqcha kuch surʼlamaysiz. Bundan tashqari, oz-ozdan ovqatlanishga odatlangan bola kelajakda ortiqcha vazn muammosiga uchramaydi, boshlang'ich ta'lim o'quvchisi bo'lganida esa qabziyatdan qiyalmaydi. Agar bunga e'tibor bermay, "erkin" tarbiya timoyillariga amal qilinsa, bola uchun bu falokatga avlanadi. Bola hali yoshiga to'lмаган даврларда

qattiqqo'llikni qattiqqo'llik deb his qilmaydi, qamchini qamchi sifatida bilmaydi.

Ikki-uch yoshdan o'tgan bola esa qamchining og'rig'ini yaxshi biladi. Shuning uchun avval bolani faqat erkalatib, keyin qattiqqo'llik qilinsa, unda norozilik kayfiyati kuchayadi. Ota-onas kutayotgan natijaning aksi yuzaga keladi.

Bolada g‘azab va hasad – bu ojizlik ifodasidir

Yosh bola o‘z hissiyotlarini so‘zlar orqali ifoda-liv olmaydi, shundan ota-onalar bola kayfiyatini uning yuzidan o‘qishni bilishlari zarur. Barcha onalar farzandlarini o‘zlari o‘ylaganchalik doim yaxshi tushunishlariga ishonchim komil emas. Ko‘pincha uy ishlari bilan ovora bo‘lib, bolaning hissiyotlarini kerakli darajada jiddiy qabul qilmaydilar va uning noroziligi hamda injiqligi sababini aniqlashga urinmaydilar.

Tokio universiteti professori, bolalar psixologiyasi bo‘yicha mutaxassis Toshio Yamashita bolaning mabiylashish sabablarini quyidagicha tartiblaydi:

- 1) kasallik sababli sog‘lig‘i yomonlashganda;
- 2) ochlik yoki horg‘inlik tufayli o‘zini yaxshi his qilmaganda;
- 3) noxush voqeя yoki qo‘rqinchdan qattiq ta’sirlanganda;

4) jismoniy mashqlar yetishmasligidan kuch (energiya) sarflanmay to'planib qolganda;

5) o'z aytganida turib olganda;

6) asabiylashgan ota-onaga taqlid qilganda.

Bu ro'yxatdan ko'rinish turibdiki, bolaning asabiylashish omillarini uning atrofidan va tarbiyasidan izlamoq kerak. G'azab sababini aniqlash o'rniga uni urishsangiz yoki e'tibor bermasangiz, bu bolani yanada xudbin va qaysar qiladi.

Ota-onalarga o'z farzandining ruhiy holatini juda yaxshi tushungandek tuyulsa-da, bola "Meni tushunishmaydi" degan fikrda bo'ladi va bu uni asabiylashtiradi. Ota-onalarga bolaning asosli talabini injqlikdan ajratish uchun kuchli irodaga ega bo'lmosg'i kerak. Agar ularda bunday oqilona iroda yetishmasa, bolaning fe'l-atvori buziladi.

Boladagi hasad taxminan bir yarim yoshda paydo bo'ladi. Bu uka yoki singilning tug'ilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ayniqsa, bola oilada birinchi farzand bo'lsa. Chunki u yolg'iz va ota-onalarga faqat unga tegishli edi. Ayrim bolalar o'z ota-onasini, hattoki bir-biri bilan suhbatlashsa ham, qizg'onishi mumkin. Asosiysi, bunday xulqqa odatiy injqlik deb qarash kerak emas.

Shunday qilib, bola g‘azabi, rashkining sabablar, albatta, bor, ularning aksariyati xafachilikdan kelib chiqadi va kuchsizlik belgisi hisoblanadi. Agar ota-onalar bolaning bu tuyg‘ulariga e’tibor qaratmasalar, faqatgina uni koyish yoki maqtash bilan cheklansalar, bu bolani qoniqtirmasligi mumkin. Ota-onaning maqsadi bolaning asabiylashish sababini bartaraf etish, uni bostirish bo‘lmasligi kerak.

O‘z farzandingizni boshqalar oldida masxara qilmang

Bir tanishimning suhbat davomida burnini ush-lash odati bor. Agar munozara qizisa yoki asablari taranglashib, holat unga qarshi bo’lsa, bu yanada sezilarli tus oladi. Bu haqda bilsa-da, o‘zini ush-bu holatda noqulay his qilsa-da, uni biror narsa bezovta qilsa yoki qiziqtirsa, o‘zini boshqara ol-maydi, qo‘li o‘z-o‘zidan burniga tegadi.

Uning fikricha, bu odat go‘daklikda boshlangan. U o‘yin bilan mashg‘ul bo‘lib, ikki-uch yoshdagilarning kattalashib ketadi”, – deya tengdoshlari oldida tortinmay koyishar edi. Shu zahoti u burnini ushlar va uning teshiklarini kichraytirishga harakat qilardi. Asta-sekinlik bilan bu odatga aylandi.

Shundan u oynaga ko‘p qarar va burun teshiklari, haqiqatan ham, boshqalarnikiga o‘xshatmas, ularni bosib, ozgina bo‘lsa ham kichraytirishga harakat qilardi. Bu odat umrbod saqlanib qoldi. Məktabga borganida bolalar buni tezda payqadilari va ustidan kula boshladilar. Bu kayfiyat unga shumchilik kuchli ta’sir qildiki, avvaliga bola o‘zini past tutib, juda uyatchan bo‘lib ulg‘aydi.

Aslida, uning burun teshiklari umuman katta emas va yuzida alohida ajralib turmasdi. Bunday bo‘lmagan holatda ham, men o‘z farzandining kamchiligini oshkor qiluvchi ota-onaning shafqatligini tushuna olmayman.

Bunday holatlar kam emas. Ko‘pgina ota-onalar farzandlari kamchiliginı begonalar oldida muhokama qiladilar va: “Bolalar hech narsa tushunmaydi” - deb o‘ylaydilar. Ammo kamchilik qanchalik kichik bo‘lmasin, uni ko‘pchilik oldida oshkor etish bolaga qanday zarar yetkazishini hech qachon taxmin qilib bo‘lmaydi.

Masalan, yoshligida qo‘ng‘iroq sochlari sababli tez-tez odamlar oldida izza qilingan bola katta bo‘lyganida bosh kiyimini negadir tez-tez yo‘qotib qo‘vardi. “Bosh kiyimni kiymasa bo‘lmaydi” degan tushuncha va o‘y juda yoshligidan yuragida chuqur

iz qoldirgan. Unda “Bosh kiyimimni kiymasam,
qo‘ng‘iroq sochim atrofdagilarga tegib ketadi” de-
gan kutilmagan his uyg‘ongan.

Bolani urishgandan ko‘ra maqtagan afzalroq

Ikki uslub – rag‘batlantirish va jazolashning ikkinchisi samaraliroq tuyulsa-da, aslida, bunday emas. Jazolash bolada teskari munosabatni ochiq-oydin bo‘ysunmaslikni keltirib chiqarishi mumkin. Gap shundaki, maqtov va jazolashdan ehtiyyotkorona foydalanish lozim.

Tasavvur qiling, ona bir idishda sharbatni stolja olib boryapti. O‘z onasiga hamma ishda taqlid qilishni istaydigan ikki yoshlar atrofidagi bola xuddi shu ishni takrorlashga harakat qiladi. Ona esa: “Mumkin emas!” – deb, bolasi sharbatni to‘kib yuborishidan qo‘rqib ishni bajarishiga yo‘l qo‘ymaydi. Bu noto‘g‘ri. Bola kattaroq bo‘lganida onasi unga qarashmayotganidan noliydi. Go‘dak o‘zining yoshi uchun qiyin bo‘lgan biror ishni qi-

lishga uringanida uni maqtagan ma'qul. "O'zimning katta bo'lib qolgan o'g'lim!" – deb, sharbatni ozgina quyib, idishni olib borish imkoniyatini berish lozim. Bunday munosabat juda muhim.

Doktor Suzuki menga qishloq musiqa maktabida uchratgan o'quvchisi haqida gapirib bergandi. Bolani umuman qobiliyatsiz hisoblardilar. U skripkada juda yomon chalardi. Hech kim unga yordam bera olmagandi. "Men uchun chalib berasanmi?" – deb so'raydi doktor Suzuki. U juda ham yomon ijro bo'lsa-da, o'shanda doktor bolani maqtaydi: "Ajoyib, ajoyib!" Qo'shimcha qilib: "Men esa bunday chalaman. Nima deb o'ylaysan, sen ham shunday ijro eta olasanmi?" – deydi. "Ha, o'xshata ola-man", – deb javob beradi bola va skripkani olib, butun qudratini sarflab yana chaladi. Qiziq tomoni shundaki, u yaxshiroq ijro eta boshlaydi. Aniqlanishicha, oxirgi paytda bolani faqat koyiganlar, u esa qo'llab-quvvatlash va maqtovga intiq bo'lgan. Doktor Suzukining fikricha, bolalar bilan munosabatda ularni urishgandan ko'ra maqtagan yaxshiroq.

Albatta, urishish yoki majburlash zarur bo'ladi-gan vaziyatlar ham bor, ammo qiyin vaziyatda bolaga tanlash imkoniyatini berish yoki uni ishontirishga harakat qilish afzalroq. Bola siz hali o'qib

bo'limgan gazetani yirtayotgan bo'lsa, gazetani undan olib qo'yish yoki qo'liga urishdan ko'ra bolaga eski gazetani berib qo'yish ma'qulroq. Agar bunday qilmasdan, faqatgina gazetani tortib olib qo'ysangiz, boladagi ishchanlik uchun muhim qiziqishni so'ndirasiz va unga qiziq bo'lgan narxani tortib olib, uni bekorchilikda qoldirasiz. Agar bolaga boshqa muqobil (alternativ) variantni taklit eta olmasangiz, hech bo'lmasa, nima uchun shuhuni qilish mumkin emasligini tushuntirish kerak. Sizning tushuntirishlaringizni anglay olmasligi mumkin, ammo tovushingizdagi ishontirish bolaga ijobiy ta'sir o'tkazadi.

To‘rtinchi qism

Tarbiya
qoidalari

1. Qiziqtirish va tartibga intilish

Qiziqish – eng yaxshi undash

Ikki va uch yoshli bolalarni ko‘pincha ularning ixtiyoriga qarshi har kuni doktor Suzukining skripka darslariga qo‘llaridan ushlab olib kelishadi. Ular qiziqish bilan atrofga qaraydilar, sakraydilar, yo‘lakda o‘ynaydilar, ammo skripka chalishga umuman qiziqmaydilar. Agar ota-onalar ularni musiqa o‘rganishga majbur qilsalar, butun harakatlari bola yig‘lashi va asabiy lashishi bilan tugaydi. Bolalar skripkadan nafratlana boshlaydilar. Ularning keskin munosabati bolaning uch yoshlarida uyg‘onadigan o‘zlikni anglash va shaxsiy “men”i bilan bog‘liq bo‘lib, bunday hissiyotlar hech qanday zo‘ravonlikka toqat qilmaydi.

Shuning uchun boshida doktor Suzuki bolalarga istagan ishlarini qilish imkoniyatini yaratadi, bi-roq skripkaga yaqin yo'latmaydi. Tez orada kichik o'quvchi tinchlanadi va zavq bilan boshqa bolalar o'ynashini tomosha qiladi. Ikki-uch oy davomida bola uning do'sti o'ynayotgan butun pyesani es-lab qoladi va unda ham harakat qilib ko'rish istagi paydo bo'ladi. O'qituvchi esa bolaning ishtiyoqi avjiga chiqishini kutadi, shundan keyingina unga birinchi darsni o'tadi. Hamma bolalarda tayyorlanish davri turlichcha bo'ladi. Eng uzog'i olti oydir.

Doktor Suzuki usulining asosiy qoidasi qiziqish uyg'otishdir, bu esa eng yaxshi undashdir. Uning fikricha, majburlash – o'qitishning eng yomon yo'li. Agar bolada skripkaga qiziqish uyg'onsa, u qisqa vaqt ichida katta natijalarga, ba'zida o'qituvchining kutganidan ham ortiq yutuqlarga erishadi. "Yaxshi ko'rsagina ishining ustasi bo'ladi". O'rganilayotgan fanga bolada qiziqish uyg'otish – bu eng yaxshi pedagogik usuldir. Shuning uchun ota-onalarning asosiy vazifasi bolaga o'rgatishni istagan narsaga uni qiziqtirishdir. Masalan, bolaga hisoblashni o'rgatishning o'rniga uni raqamlarga qiziqtirish yaxshiroq. Unga yozishni o'rgatishdan ko'ra yozuv jarayoniga qiziqtiring. Boshqacha qilib

aytganda, ota-onaning vazifasi bolani o‘qishga tayyorlashdir.

Bunday qiziqishni uyg‘otish uchun zarur shart-sharoitlarni ham yaratmoq kerak. Masalan, bolada chizishga istakni hosil qilmoq uchun uning atrofida yetarlicha qalam va qog‘ozlar bo‘lishi kerak. Bolaga zarur sharoitlar yaratmay biror narsaga nisbatan xohish paydo qilish kuchukka ovqat bermasdan uni o‘tirishga o‘rgatishdek gap. Ota-onalardagi musiqa yoki rassomlikka beparvolik sababi yoshliklarida majburlash yoki qiziqtirish uyg‘otish uchun zarur sharoitning yaratilmaganidadir.

Bolaga bir maromda bo'lgan hamma narsa yoqadi

Amerikada ingliz tili darsi bo'yicha mashhur plastinka bor. Tulkি haqidagi she'r matni bir maromda chalingan shunday musiqa bilan birga kela-diki, men kabi yoshi katta odam ham raqsga tushib ketadi. So'zlar o'z-o'zidan bir maromdagи musiqa sabab hech qanday tayyorgarliksiz yoki maxsus ta'limsiz oson eslab qolinadi. Afsuski, Yaponiya-da tilni musiqa yordamida o'qitish texnikasi ish-lab chiqilmagan. AQShda bolalikdan tilni o'rgan-ish uchun bolani majburlash o'rniga qiziqtirishga harakat qilish orqali katta yutuqlarga erishiladi.

Ko'pchiligidiz "o'qish" so'ziga salbiy munosabat bildiramiz. Salbiy munosabatimiz sababi shunda-ki, bizning ongimizda o'qish o'z irodasiga qarshi bo'ysundirish ma'nosida tushuniladi. Ammo o'qish

rohat olish bilan eslanishi lozim, shundagina biz katta yutuqlarga erisha olamiz. Masalan, bir rohibning uch yoshli o‘g‘li hech bir mashaqqatsiz barcha sutralarni o‘rganib oldi, chunki otasi har kuni ertalab ularni kuylar edi. Ammo agar uni yodlashga majburlashganda, bu bola uchun juda qiyin masalaga aylanar edi.

Bolalar qiziq narsani to‘g‘ri va qiziq bo‘lmagan narsani noto‘g‘ri deb hisoblaydilar

Siz bolani devordagi yirtilgan gulqog‘ozlar uchun urishasizmi? Qanday qilib unga buning yomon ekanini tushuntirasiz? Siz uchun “yaxshi” va “yomon” tushunchalari o‘z shaxsiy tajribangiz va umumqabul qilingan axloqiy me’yorlar bilan bog‘liq. Ammo yosh bolada bunday tajriba yo‘q, u gulqog‘ozni yirtish yaxshi yoki yomon ekanligini anglashi uchun biror narsaga tayana olmaydi. Agar uni qattiq koyisangiz, ehtimol, bu ishni noxush oqibatlardan saqlanish uchun qayta qilmasligi mumkin. Shu bilan birga, bu voqeа boladagi unib chiqayotgan ijodkorlik istagini so‘ndirishi mumkin.

Bolalar psixologi Seyshiro Aoki bolada “yaxshi” va “yomon” tushunchalari shakllanishini maxsus

tadqiq etdi hamda bola uchun “yaxshi” qiziq va ajoyib ma’nolarini anglatishi haqida xulosa qildi. Masalan, gazetalarda ko’pincha bolalar o‘g‘irliklari yozishadi. Bola bexatar uyga qaytgach, nega begona odam bilan ketganini so‘rashganida ko‘pincha: “Qiziqarli amaki ekanliklari uchun ketdim. U yomon odam emas”, – deb javob beradi. Bola o‘g‘rilari bola psixologiyasini yaxshi biladiganga o‘xshaydi. Ular o‘yinchoq va qiziqarli gaplar bilan bolada qiziqish uyg‘otishadi. Yosh bola esa, quvon-tiradigan, qiziqarli amaki bo‘lsa, yaxshi odam deb hech shubhalanmay o‘g‘riga ergashib ketadi.

Bunday “yaxshi” va “yoqimli” tushunchalar erta go‘daklik davri uchun to‘g‘ri keladi. Bola asta-sekin tajriba orttiradi, endi u “yaxshi”ni maqtov eshitiladigan narsa deb tushunadi. Agar bola biror topshiriqni bajarsa va maqtov eshitsa, u buni to‘g‘ri, ya’ni yaxshi deb biladi. Buning aksi, uni koyishsa yoki jazolashsa, demak, u yomon ish qilganini anglaydi. “Yomon” tushunchasi noxush tuyg‘ularni eslatadi.

Masalan, siz doim bolaning skripkada yomon chalgani yoki kitobni yomon o‘qiganini malomat qilasiz. Bola esa mashaqqatlar keltiruvchi butun o‘rganish jarayonini yomon deb tushuna boshlay-

di. Ko‘pchiligidan yoshlikdan musiqa yoki ingliz tili darslaridan nafratlanamiz, chunki biz ularni noxush tuyg‘ular bilan yodga olamiz.

Shuning uchun bolaga o‘z tushunchangizdagи “yaxshi” va “yomon” nima ekanligini majburlab emas, u yaxshi ish qilganida yoqimli hissiyotlar, yomon ish qilganida esa noxush hissiyotlar orqa- li tushuntirish ancha samarali bo‘ladi. Farzandingizning qobiliyatları rivoji maqtov va jazolash usullaridan qanchalik muvaffaqqiyatli foydalana olishingizga bog‘liq.

Bolaning qiziqishini mustahkamlash kerak

Bola tarbiyasida qiziqtirish eng yaxshi omildir. Ammo shu o'rinda bir muammo bor: bolaning bior narsaga qiziqishi juda tez yo'qoladi, chunki uning qiziquvchanligi cheksizdir. Agar uni o'z holiga tashlab qo'ysangiz, uning e'tibori bir narsadan ikkinchisiga sakrab o'taveradi. Albatta, bu uning yoshiga xos va uning e'tiborini birgina narsada majburlab ushslash teskari ta'sirga olib keladi. Bolaning qiziquvchanligi dunyoni anglash hamda uning aqliy va ma'naviy rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Men bolaga to'liq erkinlik berishni ham tavsiya etmas edim. Bola uchun bitta predmet bilan ovora bo'lib qolish (bu holatning haddan ortiq shakli autizm deyiladi) va bior narsada o'z e'tiborini bir muddat jamlay olmaslik birdek xavflidir. Natijada u yengiltabiat bo'lib ulg'ayishi mumkin.

“Matuyamashi” do‘koni maslahatchisi bo‘lib ishlayotgan otadan olgan xatimda bolaning qiziqishlari yaxshi kurtak yozib, jarayonda davom etayotganligi haqida hayotiy misol bitilgan edi. Katta o‘g‘li bir yosh-u ikki oylik bo‘lganida qandaydir sabab “no” harfiga qiziqishini uyg‘otgan. Buni sezgan ota-onan ovqatlanadigan stoldagi sushi xaltachasidan tortib televizor kabi buyumlargacha “no” harfini ilib qo‘yanlar. Har safar buyumlardagi harfni ko‘rsatib “no” deb aytganlar. Keyin bir yosh-u to‘rt oylik bo‘lganida alifbodagi ABCni yodlab olgach, amaliy usulda katta harflar – XYZWTFHNM kabilarni o‘rgatishga kirishganlar. Bola esa ularni darhol yod olgan. Bir yosh-u olti oylik bo‘lganida avtomashina, elektr ishlab chiqaruvchi kabilarning rusumlariga qiziqishi uyg‘ongan, oldin ishlab chiqaruvchi nomini olib, markani ko‘rsatishgan, keyin, aksincha, markani ko‘rsatib, ishlab chiqaruvchi nomini aytishgan. Bir qarashda ota-onaning bu usuli ahmoqona ko‘rinsa-da, ayni harakatlari orqali bolaning qiziqishini kuchaytirib, uni rivojlantirishga sharoit yarata olganlar.

Tevarak-atrofdagi ko‘pgina qiziq narsalar orasidan bola doimo o‘zi qiziqarli narsalarni topa oladi va u olamida unga hech kim kerak bo‘lmaydi.

Ammo, odatda, u hali ham kattalarning yordamiga muhtojlik sezadi. Katta odam bolada paydo bo'lgan qiziqishni qanchalik tez anglashi va e'tibor berishi bu qiziqish keyinchalik jiddiy shaklda rivojlanishi yoki so'nishiga olib keladi. Shuning uchun ayni vaqtni boy bermaslik muhimdir. Biz bolaning qanday qiziqishlari qobiliyat darajasida rivojlana olishini bilmaymiz, lekin unda bu qiziqishlarni rivojlantirish uchun imkoniyat bo'lmog'i kerak.

Takrorlash – bola qiziqishini rag'batlantirishning eng samarali usuli

Agar katta odam ayni bir hikoyani bir necha marta rotaba tinglashga majburlansa, unga bu juda zerkarli tuyuladi. Men o'zim sabrsiz odamman va bir narsani ikki marotaba tinglashga toqat qila olmayman. Ammo yoshligimda ota-onamdan ertaklarini ko'p marta takrorlab o'qishlarini so'rardim va tinglashdan hech charchamas edim. Takrorlash bola miyasida shakllanadigan aloqalar uchun juda muhim. Uning tavsiya qilinishiga sabab shundaki, u bolani zeriktirmaydi, chunki go'daklikda u zerikishni bilmaydi. Bu davr bola miyasida to'g'ri shakllar hosil bo'lishini, kelajakda uning aqliy va ma'naviy hayotini belgilaydigan eng yaxshi fursatdir. Uch oylik bolaga murakkab musiqa asari bir

necha marotaba takroran qo'yib berilsa, eslab qolishi mumkin. Bolaning ma'lumotni qabul qilish qobiliyati g'oyatda ulkandir.

Bu davrdagi takrorlash yana bir muhim vazifa-ga ega. Ertak va qo'shiqlarni ko'p takrorlash orqali bola uni yod olib, biror-bir hikoya yoki qo'shiqni yanada kuchliroq yoqtira boshlaydi va u haqda o'zining cheksiz savollarini berishda davom etadi. U yoqtirgan ertagini yodlab oladi va uning asosida dunyo haqidagi qiziqishini ma'lum vaqtga qadar qondiradi. Qiziquvchanlik inson taraqqiyoti uchun juda muhim orzu-istiklarni uyg'otadi. Biror narsa qilish istagi oppoq qog'oz holatida paydo bo'lmaydi. Qiziqish xohish-istiklarni uyg'otadi, keyin istakning o'zi insonni yuksaltiradi. Ertaklarni takroran eshitib tarbiyalangan go'dak bir-ikki yoshidan ulg'ayguniga qadar rasmlarga qiziqish namoyon qiladi, keyin esa harflarni taniydi va oxiri o'qishni o'rganishni istaydi.

Men o'z farzandini ko'p ishlagani tufayli bir yil-u ikki oyga internatga topshirgan ota-onani bilar edim. Bola uyiga qaytib kelganida rivojlanish darajasi ancha orqada edi. Ammo to'rt yoki besh yoshlarida unda birdan musiqaga, ayniqsa, skripka va pianino mashg'ulotlariga qiziqish uyg'ondi.

Ota-onasi taajjubda qolib, birdan uyg'ongan qizi-qish qanday paydo bo'lganini tushunmadilar. Internatda bola yetarli darajada intellektual rag'bat-lanitirish olmaganligi, ammo uxlashdan avval bolalarga Motsart va Shubertning kuylari plas-tinkada qo'yib berilishidan xabardor edilar. Bir tomondan, yetarli darajada intellektual rag'bat-lantirish bo'limgaganligi, boshqa tarafdan, bir xil musiqa kuylari takrorlanishi uning aqliy qobili-yatini sekinlashtirdi, ammo musiqaga sezuvchanlikni oshirdi. Bu hikoya ibratli bo'lib, go'daklikda bola rivojlanishi uchun turli ta'sirlar haqida jiddiy fikrlarni uyg'otadi.

Bolaning tasavvuri va xayollari ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi

Ko‘pgina ota-onalar o‘z farzandlarini ijodkor shaxs etib tarbiyalashni istaydilar. Ammo, qo‘rqamanki, zamonaviy tarbiya tizimida ijodiy qobiliyatlarni go‘daklikdan rivojlantirish yetarli darajada samarali emas.

Ijodkorlik nima? Aniq ta’rif berish mushkul. Ammo eng oddiy ma’noda u charaqlab ko‘zga tashlanayotgan qiziqish, tasavvur hamda ichki hissiyot (intiutsiya)ning mustaqil namoyon bo‘lib, u yuqori darajaga ko‘tarilganda kashfiyotlar, ixtiolar shaklida ko‘rinishidir. Uning eng yuqori darajasida ijodkorlik, aql, bilim va tasavvur birlashtiriladi. Shubha yo‘qli, ijoddagi muvaffaqqiyatlar ildizi shaxsiy va hissiy idrok etish hamda go‘daklikdagi tajribalarga borib taqaladi. Boshqacha qilib aytganda, bolalik tasavvurlari katta odamga real hayotdan uzoq tuyulsa-da, haqiqatda, ijodiyot kurtaklari hisoblanadi.

Masalan, siz bolaga biror o'yinchoq sovg'a qildingiz, aytaylik, hayvoncha. U o'zini shu hayvon bilan tenglashtirib, hayvonot bog'iga borib ko'rgan tajribasiga asoslanib, o'zining ko'nikmasi yoki eshitgan ertagi asosida u haqda bir hikoya to'qishi mumkin. Yoki, masalan, biror-bir rasm uning tasavvurini shu qadar ta'sirlantirishi mumkinki, katta odamlar bunga qodir bo'lmaydilar. Aytishlaricha, Leonardo da Vinci yoshligida shiftda uchayotgan alvastilar va u yerdag'i yoriqlar, dog'lar orasida qimirlayotgan har xil maxluqlarni ko'rgan.

Katta odam choynak chizadi, bola esa bu rasmda og'zi ochiq baliqni ko'rasi. Kattalar bolani urishib: "Ahmoqona gaplarni gapirma, bu choynak", – deydi. Ayni javob xato bo'ladi va bu endi ochilishga tayyor g'unchanı yakson qilish bilan barobardir. Quyidagi besh yoshli bolaning yozganlari bo'lib, haqiqatan, qiziqarli ijod mahsulidir. Bunda ona ning qanday yo'l tutib tarbiyalagani juda muhim. "Zeniya olgan savat ichida tilla tangalar bor ekan. Uni uyga olib kelibdi. Shunda tilla tangalar bargga aylanibdi. Yana qoya tagida savat bor. Bu savatni ozgina ochib qarasa, ichidan ko'p mevalar chiqibdi. Zeniya ularni yebdi. Keyin maysazor paydo bo'libdi, gullar ochilibdi. Shunday qilib, tamom".

Bolada ichki hissiyotlarni (oltinchi hissiyot) rivojlantiring

Biz bilamizki, insonda beshta sezgi a'zosi bor: ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm bilish va teri sezgisi. Ammo unda oltinchi hissiyot – ichki sezgirlik (intuitsiya) ham bor. Oltinchi hissiyot tufayli, masalan, ko'pgina ayollar erining xiyonati haqida aniq biladilar. Agar jiddiy gapirsak, ichki sezgirlik – bu biror-bir e'tiborga loyiq muvaffaqiyatning muhim shartidir. Oltinchi hissiyoti bor insonlarni men “sezgisi kuchli odam” deb aytaman.

Barcha buyuk ixtirochilar, ulkan bilim va tajribalariga qaramay, ichki sezgilariga ham tayan-ganlar. Ichki sezgirlik beshta sezgi o'rnini bosa-di. Shuning uchun u eng qadimgi va asosiy (fundamental) hissiyot hisoblanadi. Ichki sezgirlikni yana mantiq va sog'lom fikr chegarasidan chiquvchi “hayvoni tuyg'u” deb ham atashadi.

Avval aytib o'tganimdek, bola uch yoshgacha hayvonga yaqinroq bo'ladi, ya'ni u mantiqan fikrlay olmaydi va o'z his-tuyg'ulariga tayanadi. Buni yodda tutish va uning hissiy rivojlanishini rag'batlan-tirish juda muhimdir. Qandaydir ko'nikmalarni o'rgatish orqali ularni so'ndirish, unga mantiq va dalillar asosida ta'sir ko'rsatmaslikka harakat qiliш zarur.

Bunga alohida misol kerak deb hisoblayman. Doktor Suzuki yozgan kitobida hissiyotni rivojlan-tirishning muhim jihatlari hisoboti olingan holati ko'rsatilgan. Bu doktor Suzuki Shugun ismli ko'zi ojiz bolaga skripka o'rgatgan paytidagi holatdir.

Boshida skripkaning shaklini ham bilmaydigan, qorong'i dunyoda yashaydigan bolaga juda mohi-rona texnik usullar kerak bo'lgan. Skripkaning mu-siqiy ijrosi u kabilar uchun imkonsiz deb o'ylagan bo'lsa-da, javobgarlikni o'z bo'yniga olib, o'qitishda barcha usullarni qo'llab, sabr bilan unga ustozlik qildi. Suzuki dastlab skripka tutqichini o'ng-chap, tepa-pastiga harakatlantirib mashq qildirdi. Keyin chap qo'l kaftini skripka tutqichiga qo'yib, skripka tutqichini ko'rsatgan. Boshlanishida bola noto'g'ri joyini ko'rsatdi. Ikki hafta o'tib ikki-uch marta to'g'ri ushladi. Nihoyat, kaftida uzoq vaqt, kichik

bosh barmog‘ida bir marta bo‘lsa ham juda aniq ushlaydigan bo‘ldi. Bir yillik harakatlar natijasida Sadakazu har kuni jamoat zalidagi konsertda mut-laqo oson bo‘lmagan kuyni ajoyib tarzda ijro etdi. Bu, shubhasiz, uning skripka holatini qalb ko‘zi bilan ko‘rvuchchi oltinchi hissiyotning mashq qildirilgani g‘alabasidir.

Ichki sezgirlik beshta hissiyot yig‘indisi bo‘lgani sababli uni rivojlantirish ularning barchasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bola tarbiyasida jinsiy farq yo‘q

Ota-onalar farzandlari tug‘ilishi bilan “Bu bola mehribon, fahm-farosatli va kuchli inson bo‘lishini xohlayman” qabilida yaxshi niyat va orzu qiladilar. Bu ota-onalarning qalbi deb atalib, xudbinlik, shuhratparastlik kabilardan mutlaqo yiroqdir. Lekin farzandi kim bo‘lishi haqida orzulaganlarida uning jinsini hisobga oladilar: “U siyosatchi bo‘ladimi yoki olimmi?”, “Umid qilamanki, u go‘zal va aqli qiz bo‘ladi!”

Nima sababdan biz yangi tug‘ilgan o‘g‘il va qizga turlicha munosabat bildiramiz? Aslida, uch yoshgacha bo‘lgan bolalarning tashqi ko‘rinishida unchalik katta farq yo‘q. Ba’zida biz ularni hatto tashqi ko‘rinishlaridan ajrata olmaymiz. Ba’zi tillarda go‘dak so‘zi chaqaloqning qiz yoki o‘g‘il bola ekanini aniq ko‘rsatmaydi. Ilm-fan ham “Jinsiy farqlanishlar uch yoshdan keyin namoyon bo‘ladi” degan fikrda. Mashhur bolalar psixologi Van Ornshteyn

bir qator tadqiqotlar o'tkazgandan so'ng "Faqatgi-
na uch yoshdan keyin bola o'z xatti-harakatlarida
jinsiy mansublikni namoyon qiladi va to'rt-besh
yoshlariga kelibgina o'yinlarda yaqqol ko'rsatadi"
degan xulosaga keladi. Shunday qilib, uch yosh-
gacha bolalar o'rtasidagi jinsiy farq faqat bolaning
jinsiy a'zolari shaklida ko'rindi.

Shunga qaramay, ota-onalar o'z farzandlarini
ularning jinsini inobatga olib tarbiya qiladilar. Ma-
salan, yangi tug'ilgan o'g'il bolani ko'k rangda, qiz
bolani esa pushti rangda kiyintiradilar. Bolaning
didi hali rivojlanmagan vaqtida o'g'il bola push-
ti kiyim kiyishi va qiz bola ko'rshapalak, mashina
o'yinchog'ini o'ynashida qanday yomonlik bor?
O'g'il bolada qo'g'irchoqqa qiziqish uyg'onsa, uni
olib qo'yish kerakmi? Nima sababdan unga doim
o'g'il bola ekanligini eslatib turish lozim? Nima
uchun qiz bola kurash bilan qiziqishi mumkin
emas? Nemis shoiri Rilkega qiz bola kiyimini kiy-
dirib, qiz boladek tarbiya qilishgan, ammo u bun-
dan qiz bola bo'lib qolmadi. Qiz bola o'g'ilsifat va
o'g'il bola qizsifat bo'lib qolishi haqida qayg'urgan-
dan ko'ra ota-onsa bolaga bu boradagi qarashlari-
ni uqtirishi uning ruhiyatiga qanday zarar ko'rsa-
tayotgani haqida mulohaza qilmoqliklari zarur.

Yosh bolaga jinsiy mavzularda haqiqatni aytinglar

Oxirgi paytlarda “jinsiy tarbiya” ommaviy axborot vositalarida keng muhokama qilinmoqda. Asosiy savol: jinsiy tarbiyani qachon boshlash kerak – boshlang‘ich sinflardami yoki o‘rta sinfda? Men bu savolni noo‘rin deb bilaman. Nima sababdan inson tanasidagi jinsiy a’zolarni ma’lum davrgacha boladan yashirib, keyin maktab yoshiga yetganda o’rgatilishi kerak? Ikki-uch yoshdagi boladan buni yashirib, yolg‘on gapirib o’rgatib kelinsa, keyin birdan jinsiy ta’lim haqida gapira boshlasak, o’rgatadigan katta yoshdagi odamga ham, o’rganayotgan bolaga ham noqulaylik tug‘iladi.

Go‘dak o‘zining qiz bola yoki o‘g‘il bola ekanligini his etmasa-da, ikki yoki uch yoshida bu borada savollar berishni boshlaydi. Masalan, cho‘milayot-

ganida otasi va onasining tana a'zolari boshqacha tuzilganini ko'radi. Albatta, savollar beradi. Oilada yana bir farzand tug'ilsa, u qanday qilib uka yoki singil dunyoga kelganini so'raydi.

Bola bunday savollarga aniq javob olishi kerak. Bolaga hazillashish yoki yolg'on gapisish kerak emas. Ota-onaning noqulay ahvolga tushishi bu mavzuni taqiqlangan narsa kabi qiziqarli bo'lib tuyulishiga olib keladi. Ikki-uch yoshdagi bolaning ichki tuyg'ulari unga yolg'on gapisayotganliklarini sezsa oladi. Bola buni bildirmasligi mumkin, ammo ota-onaning g'alati xatti-harakati uning qiziqishi kuchayishiga sabab bo'ladi.

"Bolaning jinsiy hayot haqidagi haqiqatni bilsiga hali erta", – deyish adolatsizlikdir. Jinsiy mavzularni chiroyli so'z orqali to'g'ri tushuntirish kerakki, bolada bu mavzuga tabiiy bir jarayondek munosabat shakllansin. Bu mavzuni taqiqlangan deb tushunuvchi kattalar esa yoshlikda noto'g'ri tarbiya olgan.

Kun tartibi bolada vaqt tushunchasini shakllantiradi

Zamonaviy bola uchun televizorsiz hayotni tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ota-onalar o‘z farzandlari bilan aloqani yo‘qotmaslik uchun ular ko‘rayotgan teledasturlarni tomosha qilmoqdalar.

Televizor go‘dak hayotida soat vazifasini bajar-moqda, chunki unda hali vaqt tushunchasi mavjud emas. Har bir dastur biror-bir hodisaga bog‘langan: ota ishga ketadi, ota ishdan keladi, uplash vaqt va boshqalar.

Televizion dasturlar muntazamligi bolada vaqt tushunchasini shakllantiradi. Odatda, go‘dak faqat bugun bilan yashaydi, uning uchun “o‘tmish” va “kelajak” tushunchalari mavjud emas. Taxminan ikki yarim yoshida, aniqrog‘i, gapirishni boshlangida bola “avval”, “keyin”, “kecha” va “ertaga”

nima ekanligini tushuna boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda, bola nutqni tushuna boshlaganida va gapirishni o'rganganida unda vaqt tushunchasi paydo bo'ladi.

Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, go'dak hozir, kelajak va o'tmisht tushunchalarini televizion dasturlar yordamida anglay boshlagan. Televizion dasturlarning muntazamligi nonushta, tushlik, otaning ishdan kelishi kabi oilaviy hayotdagi hodisalardan aniqroqdir. Televizor bola kunini tartibga solishda yaxshi xizmat qilishi mumkin. Muntazam tartibga roya qilish nafaqat bolaga yaxshi odatlar ni o'rgatishda, balki unga vaqt tushunchasini shakllantirishda ham zarur. Ba'zi onalar bolalari ga ular sanashni o'rganishidan avval soat bo'yicha vaqt ni o'rgatadilar. Go'dak soat millari (strelkalari) ma'nosini tushunmaydi va unga: "Soat sakkiz, uxlash vaqt bo'ldi", – deb tushuntirish foydasiz. Bola soat sakkiz bo'lgani uchun emas, balki qorong'i tushgani va uyqusi kelayotgani uchun uxlashga yotadi. Muntazam kun tartibi bolada vaqtning taxminiy tushunchasini ishlab chiqadi. Bu tartib bola uchun soat vazifasini o'taydi.

2. Go‘daklikda fe’l-atvorni tarbiyalash

Musiqiy uyg‘unlik go‘daklikda samarali o‘zlashtiriladi

Filmlarda ko‘pincha oila yoki bir guruhdagи do‘stlar bo‘sh vaqtlarini bирgalikda kuylash bilan o‘tkazishlarini ko‘rsatishadi. Musiqaviy ta’lim olmagan oddiy qishloq aholisi jo‘r bo‘lib, zavqlangan holda kuylaydilar, ularning tovushi xushohang va uyg‘un bo‘ladi. Albatta, bu film bo‘lgани uchun desak-da, yaponiyaliklarda keragicha musiqiy ta’lim olinib, musiqaning o‘qilish usulini yodlab olishsa ham, bunday kuylanmaydi.

Go‘dak musiqaviy savodxonlikni alohida notalar yordamida emas, balki hamohanglik asosida

o'rganadi. Bu esa tovushlar o'rtasidagi farqni ularni solishtirish orqali tushunishga yordam beradi. Tovushlar birikmasi (kombinatsiyasi) unga tovushlarning o'zaro munosabati va har bir tovushning alohida sifatlarini his etishiga yordam beradi.

Kuy va ohanglarni mukammal ravishda farqlash qobiliyatini ulg'aygan insonda rivojlantirib bo'lmaydi, ammo go'dakka to'g'ri musiqaviy ta'lim berilsa, bunga erishish mumkin.

Musiqa ta'limi diqqat-e'tiborni jamlash qobiliyatini rivojlantiradi

1970-yili Osakadagi ko'rgazmada BMT sharafiga bag'ishlangan yosh skripkachilar konserti bo'lib o'tdi. Konsert soat 11^{oo} da boshlandi, ammo ertalab soat 8^{oo} da ko'pgina bolalar, shu jumladan, uch va to'rt yoshli bolalar,sovuuqqa qaramasdan, o'z kuylarini takrorlar va skripkalarini sozlab maydonda turardilar. Men bu bolalarning sobitqadamligidan taajjubda qoldim.

Albatta, yosh bola bolaligicha qolishi, tiyrak hamda qiziquvchan bo'lishi kerak. Ammo tiyraklik va quntsizlik bir narsa emas. Oxirgisi katta odamda g'oyatda istalmagan sifat hisoblanadi. Bir narsaga diqqatini uzoq muddat jamlay olmaydigan shaxs har bir masalada bekorga ko'p vaqt va kuch sarflaydi.

O‘zida yuqori darajada diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantirgan shaxsning yuksak afzalliklari bor. Musiqa maktablari o‘quvchilari intizomli va vaxshi tarbiya ko‘rgan hisoblanadi. Balki, siz: “Bu bolalarning ota-onalari qattiqqo‘l. Shundan bolalar yoshlikdanoq zerikarli va jiddiylar”, – deb o‘ylarsiz. Bunday emas! Ular o‘zlarini yaxshi tutishlariga sabab darslarda ota-onalari bo‘lgani uchun emas, balki hech bir qiyinchiliksiz yuqori darajada diqqatni jamlay olish qobiliyatiga ega ekanligidadir. O‘qish-o‘rganish ular uchun oson va bir xil vaqtida boshqa bolalarga nisbatan ko‘proq vazifalar bajarishga ulguradilar. Shunday qilib, ularda ko‘proq bo‘sh vaqt qoladi.

Doktor Suzukining skripka darslariga qatnagan bolalarning barcha ota-onalari ta’kidlashicha, ularning farzandlari imtihonga tayyorlanayotganlarida hech qiynalishmagan, ko‘p vaqt hovli-da bolalar bilan o‘ynashlariga qaramay, hech bir zo‘riqishsiz yaxshi o‘qishgan. Bu savol mutlaqo aqli bolani kashf qiladi: xushchaqchaq, zukko va umumqabul qilingan stereotipdagи rangi ketgan, oriq, ko‘zoynakli bolaga sira o‘xshamaydi. Konfutsiuning “Musiqa bilan hamohanglikda” ta’limotida aytilishicha, musiqa qalbni yumshatadi va

fe'l-atvorni yaxshilaydi. Musiqaviy mashg'ulotlar muntazam mashqlarni talab etadi, bu, o'z navbatida, diqqatni jamlash qobiliyatini tarbiyalaydi. Shunday qilib, musiqa ham fe'l-atvorning to'g'ri shakllanishiga hissa qo'shadi.

Skripka chalish yetakchilik fe'l-atvorini rivojlantiradi

Erta ta'limning antiqa dalillaridan biri sanalgan skripka ta'limi, oldingi bandda aytib o'tganimdek, liqqatni jamlovchi kuchni rivojlantirish bilan birga yana bir ajoyib, foydali jihatni namoyon etadi. Bu ko'p odamlarni yig'a oladigan kuch, ya'ni yetakchilik qiladigan insonni tarbiyalashidir.

"Boshqa insonlarni boshqarish qobiliyati faqatgina katta odamlarga xos va bu sifat kattaroq yosha tarbiyalanadi" degan tushuncha mavjud. Aslida, yetakchilik xususiyatlari ko'pchilik o'ylaganidan ertaroq rivojlna boshlaydi. Har bir bolalar guruhida kimdir, albatta, yetakchi rolini o'ynay boshlaydi.

Doktor Yamashita o'zining "Bola psixologiyasi" kitobida ta'kidlashicha, yetakchilik qobiliyatiga

ega bola, uning atrofida boshqa ko'pgina bolalar bo'lsa ham, doimo o'z fikrlari va qilayotgan ishlarini aniq maqsadga yo'naltirgan bo'ladi. O'yin yoki boshqa mashg'ulotlarida u doim biror yangi narsa ixtiro qilishga intiladi va o'z fikrlarini tatbiq etish uchun birinchi bo'lib harakat qiladi.

Bu sifatlar skripka (yoki boshqa cholg'u asobi) mashg'ulotlarida ham shakllanadi. Hech qanday ajablanarli tomoni yo'qki, doktor Suzukining o'quvchilari rangi siniqqan daholar emas, balki yetakchilik qobiliyatiga moyil quvnoq va shijoatli bolalardir. Bu bolalar o'z vaqtি-soati bilan har bir jamiyatga zarur yo'lboshchilar bo'lib ulg'ayadilar.

Bunga yaqqol misol doktor Suzukining sevimli o'quvchisi bo'lgan Toyota Koji janoblaridir. Toyota janoblari dunyodagi eng mashhur orkestrlardan biri bo'lgan Berlin radioeshittirish orkestrining konsertmeysteri bo'lgan. Konsertmeyster barcha orkestr a'zolarining vakili bo'lib, a'lo darajadagi yetakchilikni talab qiladigan lavozimdir.

Janob Toyotadan tashqari doktor Suzukining skripka chalish darsidan dunyoning eng mashhur orkestrlari yetakchilari yetishib chiqqan. Ularning barchasi o'ttiz yoshlardagi o'spirinlar bo'lib, till ham, odatlari ham, ruhiyati ham bir-biridan farq

qiluvchi Germaniya, Amerika kabi davlatlarning musiqachilariga qo'shilganlar. Shunday qilib, doktor Suzukining ko'plab talabalari dunyoning eng mashhur orkestrlari safida peshqadamlik qilgalar.

Go‘daklikdagi musiqiy ta’lim bolaning hatto tashqi ko‘rinishida ham aks etadi

Odamning tashqi ko‘rinishi naslga butunlay bog‘liq hisoblanadi. Ammo odamning tashqi ko‘rinishi uning hayoti qanday kechayotganiga qarab o‘zgarishini biror marta bo‘lsa ham payqaganmisiz? Albatta, ko‘zlar va burun shaklini butunlay o‘zgartirish uchun plastik jarrohlik yordami kerak. Biroq, umuman olganda, tashqi ko‘rinish va o‘zini tutish hayotiy sharoitlar natijasida keskin o‘zgaradi. Ayniqsa, bu o‘zgarishlarni bolalarda yaqqol kuzatish mumkin. Masalan, musiqa tinglayotgan yoki musiqa darslari olayotgan bolaning tashqi ko‘rinishi, shubhasiz, shu mashg‘ulotlar tufayli o‘zgaradi. Biz “Erta rivojlanish uyushmasi”da bir guruh yangi kelgan va bir-biridan sira farq qilmaydigan go‘dak-

lar orqali tadqiqot o'tkazdik. So'ng guruhdan ayrim bolalarni tanlab olib, ularga Motsartning "Kichik tungi serenadasi"ni eshittirdik. To'rt oydan so'ng bu bolalar boshqalaridan farq qilar: ular tetikroq va ko'zлari yorqinroq edi.

Mashhur yapon musiqa tanqidchisi Maruo o'z xatida menga shunday yozgan edi: "Tovushlar odamga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ziyrak va g'amxo'r onalar Ikkinchiji jahon urushidan beri bolalar qanday o'zgarganini, ehtimol, sezgandirlar. Bu o'zgarish uchta sabab tufaylidir:

- 1) onalarning madaniyat darajasi o'sganligi;
- 2) ovqatlanish yaxshilanganligi;
- 3) bolalarga tovushlarning ta'siri kuchayganligi".

Maruo musiqa inson yuz ifodasini o'zgartirishiga ishonadi. U bunday qiziq holatga bir necha marotaba duch kelgan. Shuning uchun musiqa insonni go'zal qiladi degan qat'iy ishonch bilan "odamning musiqaga sho'ng'ishi" usulidan foydalanadi. Uning sikricha, bir oylik chaqaloqqa faqat nutqni tinglash yetarli emas, balki u radio, televizor, magnitofon vozuvlari orqali musiqani ham eshitmog'i lozim.

Maruo hakam sifatida ishtirok etgan musiqiy dasturlarda tomoshabinlarning yuz ko'rinishini

kuzatar ekan, ularning musiqiy tomoshalardagi qo'shiq turiga qarab o'zgarib borishini sezadi. "Musiqa yig'ilganlar yuzini o'zgartirdimi?", "O'xshash chehrali tomoshabinlar bir xil musiqani yoqtirishadimi?" qabilidagi savollarga asoslangan holda juda qiziq kuzatishlar o'tkazish mumkin.

Shuningdek, Maruo musiqa insonlarni go'zallashtirishidan tashqari Chamorojining bir usulida "musiqiy rohat", ya'ni musiqaga singib, unga berilish orqali chiroyli bo'lish usulini topgan.

She'r yodlash xotirani mustahkamlaydi

*Qor eriydi
Daraxt shoxida,
Kabutar g'uvg'uvlar u yerda.
Boq, mushuk bolasi
Ohista yurar
To'kilgan kuzgi barglar ustida.
Emaklar va kular go'dak,
U ikki yoshga to'ldi
Bugun ertalab.*

Bu an'anaviy yapon she'ri – xayku. O'rta asrlar oxiridagi shoir Isso Kobayasi tomonidan yozilgan.

Bizning qobiliyatlarni tarbiyalashga asoslangan tajriba mifikimizda bunday xaykular xotirani mashq qildirib, mustahkamlash uchun o'rgatiladi. Xaykular bizning tajribalarimiz maqsadiga mos keladi, chunki ular qisqa va bir maromda bo'lib, yod-

lash uchun osondir. Shuningdek, ular yosh bolalar she'riyati talablariga javob beradi: "Yodlash uchun mo'ljallangan she'rlar bolada olivjanoblik hissiyotlarini tarbiyalamog'i, shu bilan birga, go'zal, nozik va butun umr davomida eslashga loyiq bo'lmog'i lozim. Bundan tashqari, ular bolaga yoqishi kerak".

Boshida bolalar har kuni Issa she'rlaridan bit-tadan yod oladilar. Ularga she'rlarning ma'nolari ni aytgan holda qiziqtirib yod oldiradilar, ertasiga yana shu she'rni takrorlatib, keyin yangisini o'rgatadilar. Shunday qilib, bola xotirasini mashq qiladi va bundan rohatlanadi. Agar birinchi marotaba bola eslab qolishi uchun she'rni o'n marta eshitishi kerak bo'lsa, keyingi safar unga uch-to'rt marta, keyinchalik bir marta qaytarish ham yetarli bo'la-di. Taxminan bola bir yilda Issanинг 170 ta she'rini yodlar ekan.

Takrorlash – ilm olish garovi. Bu aksioma. Agar bola she'rning bir qatorini unutsa, uni boshidan oxirigacha qaytarsin. Shunday usulda xotirasini mashq qilgan odam butun hikoyani to'rt yoki besh marotaba o'qishdan so'ng eslab qoladi.

Ba'zi o'quvchilar xotirani mustahkamlashning bu usuliga shubha bilan qaraydilar. Men ham boshida "Issanинг xaykusi bolalarga to'g'ri kelmay-

di” degan fikrda edim. Biroq bu mashg‘ulotlardan maqsad faqat yodlash emas, balki bolada estetik tuyg‘ularni, uning aqliy qobiliyat va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish hamdir.

Bolaning miyasi o‘z xotirasida yuzdan ikki yuzgacha kichik she’rlarni saqlashi mumkin. Biroq foydalanimasa, xotira zanglaydi. Undan qanchalik ko‘p foydalansha, shunchalik faol ishlaydi va rivojlanadi. Bola takrorlashdan zavq olishi davomida uning yodda saqlash qobiliyatini mashq qildirish lozim.

Bir ishdagi muvaffaqiyat boshqa ishlarda o‘ziga ishonch uyg‘otadi

Biz bir necha bor ta’kidlaganimizdek, skripka chalish darslari yoki chet tilini o‘rganish mashg‘ulotlari bolani daho qilib o‘stirish uchun emas, balki uning umumiy aql-zakovatini rivojlantirishga ko‘maklashishdir. Bola uchun o‘z diqqat-e’tiborini faqat bir narsaga qaratgandan ko‘ra o‘zini kengroq sohalardagi turli mashg‘ulotlarda sinab ko‘rish foydaliroq.

Boshqa tomondan, agar bola bir sohada muvafqaqiyatga erishsa, bu unda o‘ziga ishonch uyg‘otadi va u boshqa mashg‘ulotlarda yaxshiroq natijalarga erishadi.

Bu kabi misollar juda ko‘p. Doktor Suzukining sinfida uch yoshli juda uyatchan, yig‘loqi bola bor edi. U boshqa bolalarga nisbatan yomonroq gapi-

rar, uning ustidan kulishar va o‘yinlarga qo‘shishmasdi. O‘sha bolaga skripka chalishni taklif qilishganida yig‘lab yuborardi, hatto skripkaga qo‘l ham tekizmasdi.

Sabr-toqatli doktor Suzukining mashg‘ulotlariga bir necha oy qatnaganidan keyin bola skripka chala boshladи, olti oydan so‘ng esa pissikatoni hammandan yaxshi ijro etadi. Bu unga o‘z kuchiga ishonch uyg‘otdi. U o‘z shaxsiy tashabbusi bilan shug‘ullanib ota-onasini taajjublantirdi. Shuningdek, boshqa ishlarda ham kirishimliroq va harakatchan bo‘lib qoldi. U ko‘pincha o‘zini dirijyor qilib ko‘rsatardi, qo‘shni bolalar orasida tashabbuskor bo‘lib oldi. Uning nutqi butunlay to‘g‘rilandi.

Bu kabi misollar faqatgina bolalik davriga tegishli emas. Men talabalik davrimda boshqa fanlarni yomon ko‘rar edim. Ingliz tilini yaxshi ko‘raman deydigan g‘alatiroq bola bo‘lardi. Ingliz tili avval mutlaqo yangidek tuyulgan, keyin sekin-asta shug‘ullanish orqali so‘zlarni yaxshi yod ola boshlagan. Keyin u boshqa fanlarga ham qattiq kirishib, yaxshi natijalar ko‘rsatdi. Ayniqsa, chet tilidagi so‘zlashishlar o‘ziga ishonchini oshirish bilan birga uni yaxshi ko‘rib, unda yanada ravon gaplashadi-gan bo‘ldi.

Shu tarzdagi o‘zgarishlar katta odamlar bilan ham yuz beradi, ammo ruhiy kechinmalari chuqur bo‘lmagan yosh bolalarda bunday o‘zgarishlar ancha osonroq kechadi.

O‘yin qartalarini jamlash bola fikrlash qobiliyatini o‘stiradi

Hamma bilsa kerakki, o‘yin qartasida yuzi pastga qaragan qarta juftini topish degan o‘yin bor. Qartaning orqasiga o‘girib ikkitadan tarqatiladi. Bir qarashda juda oddiy ko‘rinadigan o‘yin. Ammo hozir o‘ynab ko‘rsangiz, bu kattalar uchun juda murakkab bo‘lib, ikki-uch yoshdagi bolaga osongina yutqazishingiz mumkin. Bir marta farzandingiz bilan o‘ynab ko‘ring. Bu o‘yin hech qanday mahorat talab qilmaydi, faqatgina xotiraga tayanadi. G‘olibona boshlasangiz yaxshi, lekin chalg‘ishingiz hech gap emas. Oxirida bilmagan holda qartani o‘girib qarasangiz, farzandingiz e’tiborli ekanligiga guvoh bo‘lasiz.

Bunga qarama-qarshi o‘laroq, farzandingiz sizning qiynalib o‘ynaganingiz kabi qiyinchiliklarga duch kelmay ikkala qartani ham oson qo‘lga kiri-

tadi. Albatta, sizning xotirangiz boshqalardan farq qilgan holda yomon bo'lmasligi mumkin, lekin farzandingiz xotirasidan jiddiy farqlanadi. Bu farq qayerdan kelib chiqqan? Yaxshilab e'tibor beradi-gan bo'lsak, javobini topamiz. Bola qarta holatini oddiygina yoddan eslab qolayotgani yo'q. U qarta holatining barchasini butun bir shakl sifatida tanib, miyasiga ko'chirib oladi. Ya'ni qarta tarqa-tilayotgan vaqtida uni birgina rasmli shakl sifatida eslab qoladi. Bu biz shu paytgacha tez-tez takror-layotgan bolaning qiyofa, shakl tanish qobiliyatiga o'ziga xos bir misoldir. Biz, kattalar, qarta holati-ni bitta-bitta, o'ngdan nechanchi qator, pastdan nechanchi qator deb eslab qolishga harakat qil-ganimiz sabab bolaga teng kelolmaymiz. Bu kabi qiyofa tanish bolaning ustun bo'lgan qobiliyatlaridан biridir. Har bir qiyofa (shakl)ning xususiyatini darhol aniq ilg'ab olganligi uchun, o'ylab qarasak, u qadar donolarcha eslab qolish usuli yo'q. Masalan, bola bir martada eslab qolsa, ko'chada ketayotgan avtomashinani bir ko'rishdayoq qaysi davlatning qanday avtomashinasi ekanligini aniq aytadi. Buni ham qiyofa tanish qobiliyati sabab topa oladi.

Shunday qilib, bolalar aql-idrokini o'yin va musiqa orqali tabiiy ravishda o'stirib boramiz.

Biz, ota-onalar, bunga qo'ldan kelgancha yordam berishimiz kerak. Bizning bu harakatlarimiz farzandlarimizning kelajagiga katta ta'sir ko'rsatadi.

2. Ijodkorlik va ko‘nikmalar

**Farzandingiz qo‘liga
qalamni imkon qadar
ertaroq tutqazing**

Sakkiz oydan boshlab go‘dak qo‘llarida qalam ushlay oladi. Bolaning sog‘lom rivojlanayotganini boshqa omillardan ko‘ra uning ushlab turish qobiliyati namoyon etadi. Bu yoshda bola onasini noiloj holatda qoldirib kitoblarni yirta, o‘yinchoqlarni bo‘laklarga ajrata boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda, bola o‘z shaxsiyatini namoyon qiladi.

Bolaning xatti-harakatlarini aql bilan yo‘naltirish darkor. Chunki bu kelajakda ijod qilish qobiliyatini shakllantiradi. Unga rangli qalamlar tutqazing. U esa, albatta, istagan joyini bo‘yay boshlay-

di. Agar unga qog'oz bersangiz, bir nechta qiyshiq chiziqlar chizadi va, ehtimolki, uni yirtib yuboradi. Siz uchun bu qing'ir-qiyshiq yozuvlar, ammo bola uchun o'z fikrini ifodalashdir.

Biroq ko'pgina ota-onalar bolaning ushbu fikr ifodalashga bo'lgan intilishini bilmagan tarzda so'ndiradilar. Ular bolaga o'z qarashlarini zo'r lab o'tkazadilar: "Qalamni bunday ushla!", "Olmalar qizil bo'lishi kerak", "Doirani bunday chiz", "Kitobni yirtma", "Qog'ozni yerga tashlama", "Stolga yozma". Jajji bir go'dak uchun taqiqlar ko'plik qilmaydimi?

Ba'zida yosh bolasi bor uy o'zining tozaligi va tartibliligi bilan odamni lol qoldiradi. Odatda, mehmon uyni shunday tartibli tutgan va bolaga ham qarashga ulguradigan onani maqtaydi. Aslida, ertadan kechgacha bolaga qarash uyni ozoda saqlash uchun hech qanday vaqt yoki kuch qoldirmaydi. Uyni toza tutishga bo'lgan harakati farzandining ijodiy rivojlanishiga xalaqit berishini bilish ona uchun kutilmagan ma'lumot bo'lishi mumkin.

Bola qo'llari orqali qiladigan barcha ishlari – rasm chizishi, o'yinchoqlarni otishi, qog'oz yirtishi – uning aqlini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Farzandingizga qanchalik erta qalam bersangiz,

natija shunchalik yaxshi bo'ladi. Shu bilan birga, har daqiqa uni to'xtatsangiz, ijodiy qobiliyatlari rivojlanishiga xalaqit bergan bo'lasiz.

Chizish uchun bir o'lchamdagи qog'oz – bu bir qolipdagi odам

Illyustrator (bezovchi) rassom Xiroshe Minabe hozirgi kunda mavjud uch yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyasidan qoniqmaydi. Uning ba'zi fikrlari menga e'tiborga loyiqlik ko'rinishi haqida.

Masalan, uning aytishicha, rasm chizishdan avval rassom uning qaysi o'lchamda bo'lishini hal qiladi. Bolaga esa bir o'lchamdagи qog'ozni beradilar va shu bilan uni tanlash imkoniyatidan mahrum qiladilar.

Xuddi shunday munosabatni boshqa masalalarda ham kuzatamiz. Masalan, bolaga faqat maxsus yosh bolalar kuylari va ertaklari mos keladi deb hisoblashadi. Katta odam tasavvurining torligi bolalaring tasavvurini cheklaydi.

Bolalarga bir xil o'lchamdagи qog'oz berilganida ular beixtiyor "Barcha rasmlar faqat shu o'lchamda

bo'lishi kerak, ota-onam va tarbiyachilarim shuni xohlashadi” degan fikrda bo'ladilar. “Bunday tor dunyoda kichik-kichik rasmlar chizsam, onam xursand bo'ladi, bog'cha opamdan maqtov eshitaman” degan tor tushunchadagi bola tarbiyalanadi.

Bola birinchi marotaba qo'liga qalam olganida va toza qog'ozda iz qoldirishi mumkinligini anglaganida g'oyat ulkan dunyoni ko'radi (ota-onasining tasavvur qilishi mumkin bo'lganidan ancha katta). Bu ulkan dunyo bir o'lchamdag'i qog'ozdan ancha kattadir. Men bolaga juda katta o'lchamdag'i qog'ozni berardim, toki uning ustida emaklab chiZA olsin. Bir o'lchamdag'i qog'oz ijoddan mahrum va hayotiy bardoshga ega bo'lмаган bir qolipdag'i odamni tarbiyalaydi.

O'yinchoqlar ko'pligi bolaning diqqatini parishonxotir qiladi

O'yinchoqlarning tashvishga soladigan bir jihatni bor. Menga Yaponiyada onalar bolalariga o'yinchoqlarni juda ko'p olib beradigandek tuyuladi. Ko'pincha do'konlarda kuzatganlarim: bola o'ziga yoqqan o'yinchoqni sotib olishni talab qilib qattiq jazavaga tushadi va ota-onal chidolmasdan o'yinchoqni sotib oladi. Bunday paytda amerikalik ota-onalar bola yig'laydimi, baqiradimi, zinhor o'yinchoq sotib olib berishmaydi. Amerika oilalarini kuzatadigan bo'lsak, tug'ilgan kuni va yangi yildan boshqa payt bolaga o'yinchoq xarid qilmaydilar. Bolalarni o'yinchoq do'koniga olib borgan holatlarni kamdan kam uchratasiz. Bola xohlagan barcha narsani olib berish aslo onaning muhabbatini

sababli emas, aksincha, bolaga yomon ta'sir o'tkazmaslik fikri tufaylidir.

Men ham nevaramning kayfiyatini ko'tarish uchun o'z injiqligimdan o'yinchoq sovg'a qilaman va qizimning bundan ko'p jahli chiqadi. O'yinchoq olib berganim uchun tanbeh eshitganim ahmoqona gap bo'lsa-da, Amerika oilalarini ko'rib bu umuman yaxshi emas deb mulohaza qilinadi.

Ko'pgina psixologlar fikricha, bolaning atrofida ortiqcha o'yinchoqlar bo'lishi bolani ezib qo'yadi va fikrini jamlashi qiyin kechadi. Bola bitta o'yinchoqni yaxshiroq o'ynaydi va u bilan turli o'yinlar o'ylab topadi. Uning tasavvurida bir taxta bo'lagi yoki choynakning singan qopqog'i ertakdag'i uycha yoki ajoyib ko'lga aylanishi mumkin, bu esa do'kondagi qimmat o'yinchoqdan ancha qiziqarliroqdir.

Shunday qilib, bolada o'zgacha fikrlash va ixtirochilikni rivojlantirishni istasangiz, u so'rayotgan barcha narsani sotib olib bermang. Bu bilan umuman teskari natijaga erishasiz.

O‘ta tartibga solingan xona bola o‘sishiga to‘sqinlik qiladi

Juda g‘amxo‘r onalar bolaga xavf tug‘dirishi mumkin bo‘lgan hamma narsani olib tashlashga harakat qiladilar. Bola emaklash yoki yurishni boshlaganida tebranib yuradi va doimo vazalarni tushirib yuboradi, elektr simlariga yopishadi, beton polda sirg‘anadi. Albatta, onalar o‘z farzandini baracha xavf-xatardan omon saqlashni va uning yo‘lidagi barcha xavfli narsalarni olib tashlab, faqat to‘mtoq va bola ko‘tara olmaydigan og‘ir narsalarni qoldiradilar.

Yaqinda “axloqsizlik munozarasi”da mashhur vozuvchi Sakakuchi Angoning ayoli yozgan kitobni o‘qidim. Unda quyidagilar yozilgan edi. Ango doim o‘z xonasini oyoq bosishga joy qolmaydigan darajada betartib qilar, xotini tartibga solib, yig‘ishtirib

qo'ysa, Asa imkon boricha betartiblik qilar edi. Faqat Angoninggina emas, yozuvchi va rassom kabi ijodiy ish bilan shug'ullanadigan insonlarning xonasi, odatda, ajablanarli tarzda betartib bo'ladi, ularni kichkina savdo do'koni deyish mumkin. Bu holat ularning sermahsul ijod namunalari bilan aloqador deb o'ylayman.

Shunday qilib, ular bola atrofida deyarli vakuumni hosil qiladilar. Men bola rivojlanishi uchun qo'l bilan ushlashning (taktil) foydasi haqidagi aytib o'tgandim. Madam Montessori tavsiyasiiga ko'ra, ongli ravishda bolaga qattiq va yumshoq, qo'pol va nozik, to'mtoq va o'tkir, og'ir va yengil predmetlarni taklif qilish zarur. Bola uchun uning atrofidagi barcha narsa qiziq. U qo'lini tekkizadi va paypaslaydi, ba'zida to'kib yuboradi yoki bo'laklariga bo'lib yirtadi. Bu uning o'sayotgan qiziquvchaliqi va ijodiy salohiyatidan dalolatdir.

Bolada tartib haqida shaxsiy tasavvur mavjud

Bola uchun mutlaq tartibli uyda yashash zararli bo'lsa-da, men uyda tartibsizlik bo'lishi kerak deb ta'kidlamayman. Bir necha marotaba aytganim-dek, uning miyasida faol ravishda andaza (stereotip) hosil bo'ladi va bu uni ranglar, shakllar joylashgan tomonga jalg qiladi.

Shakllarni tanish qobiliyati doimiy takrorlash natijasida rivojlanishiga asosan men "Bir predmetni doim bir joyda topa olsa, boshqa ko'nikmalarni ham o'rghanishda bo'lgani kabi, unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi" degan xulosaga keldim.

Bu haqda Jan Piaget professori Montessori xonim ko'p hayotiy misollar keltiradi. Masalan, besh oylik bolani bolalar aravachasida sayr qildirib, sariq devordagi oq marmar toshbosma (litografi-

ya) tomon yuzlanganda bola uni ko'rib quvonadi. So'ng har kuni shu tomonga yuzlanib bola toshbosma oldiga kelganda ko'zлari chaqnab ketadi. Bundan tashqari, doim ko'rib o'rgangan stol tepasidagi qizil soyabon olib qo'yilganida bola yomon holatga tushadi, hammomda cho'miltirilayotganda o'ng tomonni chap tomonga almashtirganda kasalga o'xshagan horg'in holatda qoladi, stul tepasidagi yostiq holati o'zgartirilsa, yig'laydigan bola bir qolipdagi muhitning o'zgarishini sezadi.

Bola o'z hayotidagi har bir o'zgarishga o'ta ta'sirechandir. Ba'zida go'dak o'zidan o'zi yig'lashni boshlaydi, ishtahasi yo'qoladi, harorati ko'tariladi. Bu alomatlar uning atrofida bo'lgan o'zgarishlarga nisbatan ta'sirlanishi bo'lib, katta odam buni pay-qamasligi mumkin.

Boshqacha aytganda, har qanday o'zgarishlar bolaning tartib to'g'risidagi tasavvurini izdan chiqaradi. Agar bu o'zgarishlar unga yoqmasa, albatta, o'z munosabatini bildiradi. Biz tushunishimiz shartki, katta odamlarga nisbatan yosh bolalar o'zgarishlarga ko'proq ta'sirchan bo'ladilar. Go'daklar narsa-buyumtlarni alohida emas, balki bir-biri bilan bog'liqlikda qabul qiladilar. Bu, o'z navbatida, ularning rivojlanishiga ko'mak beradi.

Shuning uchun biz, kattalar, bolaning atrofdagi barqarorlik va tartib to‘g‘risidagi tushunchalarini buzishi mumkin bo‘lgan keskin o‘zgarishlardan yiroq turishimiz zarur.

Bolaga kuzatuv sharoitini ta'minlang

Xayolimga ko'pincha aravachada yotgan cha-qaloqning quruq shift yoki chivinlarga qarshi dokadan boshqa narsani ko'ra olmasligi kelardi. Ba'zida uning o'rniغا katta odamning yuzi paydo bo'ladi va tezda yo'qoladi.

Bu yaxshi emas. Bola biror narsaga qarashi zarur. Butun dunyoda ota-onalar belanchak ustiga shiqildoqlarni osib qo'yishadi. Bu yetarli ekanligiga amin emasman.

Italiyalik go'dak yoshidagi bolalar ta'limi tad-qiqotchisi Montessori xonim mening bu xavotirlarimga qo'shiladi. Uning ta'kidlashicha, bu yosh-dagi bolalar barcha sensor his-tuyg'ularni zo'r ishtiyoq bilan o'zlashtiradilar, ammo bu ehtiyoj bola doimiy ravishda o'z belanchagi yoki aravachasida chalqancha, ya'ni tepaga qarab yotganida qoniqtirilishi mumkin emas. Kattalar doimiy ravishda bo-

laga engashsalar-da, bu bolaning g'ashiga tegadi, chunki u boshini qimirlata olmay, yo'qolayotgan narsa ortidan kuzatishga harakat qiladi.

Bolaning ustida har daqiqa egilish yoki uni o'yinchoqlar bilan ko'mib tashlagandan ko'ra boli ni yonboshlatib yotqizishni taklif qilaman, bunda u atrofni kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunday holatda go'dak aravachadan tashqarida bo'layot-gan hodisalarni ko'rishi mumkin.

O‘yinchoqlar chiroyligina emas, qo‘l uchun yoqimli ham bo‘lishi kerak

Rassom Xiroshe Manabe o‘zining betakror rassomlik mahorati bilan mashhur. Uning o‘z farzandlari bilan amalga oshirgan tajribasi asosida bolalarni tarbiyalash nazariyasi ham majud.

“Men ularga hech qachon tayyor o‘yinchoqlar sotib olmayman. Ularga qismlar to‘plamini bera man va ulardan o‘zlari o‘yinchoq yig‘ishlari mumkin. Yig‘ishning uddasidan chiqolmayotgan bo‘lsalar yig‘lashni boshlaydilar, ammo ularga hech kim yordam bermasligini biladilar. Agar o‘yinchoqqa ega bo‘lishni istasalar, uni o‘zlari yasashlari kerak. Shuning uchun bolalar bor kuchlarini ishga solib harakat qiladilar”.

Bu ajoyib tarbiyaviy usul bolaga “yutuqqa erishish baxti”ni beradi, ammo faqat tayyor o‘yin-

choqlarga ega bolalar bunday baxtdan mahrum bo'lganlar. Biroq, muhim jihat shundaki, qismlardan iborat o'yinchoq bolaning yoshiga mos kelishi kerak, aks holda, bu usul unga nisbatan zulmga aylanadi.

Bolalar do'konida yorqin va ajoyib o'yinchoqlar ko'pligidan hatto katta odamning ko'zлari o'ynab ketadi. Biz oxirgi tiyinimizgacha pul sarflab olgan narsalarimizni ko'rib bola ham zavq olishiga umid qilamiz. Ammo, odatda, bola yangi o'yinchoq bilan bir necha daqiqa o'ynaydi, keyin uni tashlab ketadi. Har bir ota-onada buni tajribada kuzatgan.

Tayyor o'yinchoqlar kamdan kam holatlarda bolalarga yoqadi, chunki ular atrof-muhit bilan deyarli umumiylilikka ega emas. Go'daklarga o'yinchoqning chiroyli va qiziqarli bo'lishi yetarli emas. Ehtimol, yuradigan temir yo'l poyezdi o'yinchog'ining qanday yurishini kuzatib, relslarni yig'ib olib ko'proq o'ynar.

Montessori taklifi bo'yicha hayotdagi mavjud predmetlarga o'xshaydigan o'yinchoqlar to'plami ishlab chiqilgan. Ularni ushlash, otish, bir-birining ichiga solish, yechish va taqish, ochish va yopish mumkin. Bu ko'nikmalarning barchasi bola hayotida zarur. Katta odamlarda ko'pincha u yoki bu

o‘yinchoqning qiymati haqida bolalikdagi taassurotlariga asoslangan noto‘g‘ri tushuncha mavjud bo‘ladi. Go‘dak zavq bilan atrofidagi narsalarni o‘rganadi, ayniqsa, uni “yutuqqa erishish baxti”ni beruvchi, “ijodkorlik”ka bo‘lgan talabini qondiruvchi o‘yinchoqlar ta’sirlantiradi.

Kitoblar faqat o‘qish uchun, kubchalar esa faqat qurish uchun emas

Cheklangan tasavvurimiz bilan biz, kattalar, kitobni faqat o‘qish kerak, kubikchalardan faqat biror narsa yasash kerak deb hisoblaymiz.

Kitoblar va kubikchalar, odatda, bolaning birinchi o‘yinchoqlari bo‘ladi. Kattalar bolaga ular bilan qanday o‘ynash kerakligi to‘g‘risida o‘z qarashlarni zo‘rlab o‘tkazadilar. Agar go‘dak o‘zicha o‘ynasa, nima bilan yoki qanday o‘ynashidan qat’i nazar, maqsadga erishilgan bo‘ladi.

Uni to‘g‘rilash uning ijodiy rivojlanishiga to‘sinqinlik qilish yoki o‘ynash ishtiyoqini umuman yo‘qotishga olib boradi.

U kitobdan ko‘priklar yasashi yoki unga chizishi, yirtishi ham mumkin. Unga kitobni faqat o‘qish uchun bergandan ko‘ra umuman bermagan ma’qul.

Kitob o'qishga qiziqishi paydo bo'lganida, albatta, uni o'qish qiziqroq ekanligini anglab yetadi.

Bolaga faqat bir maqsadda foydalanish mumkin bo'lgan tayyor o'yinchoq bilan o'ynash zerikarli. O'yinchoq qanchalik qimmat bo'lmasin, agar bola o'z qo'llari bilan uni biror narsa qilolmasa yoki o'z tasavvuri asosida o'zgartira olmasa, u bola uchun qadrli emas.

Odatda, birinchi farzandga juda ko'p o'yinchoq xarid qilishadi, ularning ko'pligi go'dakka muhim emasligini anglagach, ikkinchisiga kamroq olib berishadi. Bir nechta, ammo foydali o'yinchoqlar bo'lgani ma'qul. Deyarli barcha ota-onada buni boshdan kechirgan.

Go'dak uchun u ushlaydigan va ko'radigan hamma narsa o'ynaydigan buyumdir. Unga umuman o'yinchoqlar sotib olish zarurati yo'q va bolaga "tartibga ko'ra" o'ynashi lozimligini uqtirish ham yaxshi emas.

**Plastilin, loy yoki boshqa
materialdan biror narsa
yasash, qog‘ozdan naqshlar
kesish va shakllar yasash
bolada ijodkorlik
kayfiyatini uyg‘otadi**

Atrofga nazar solsangiz, asrlar davomida ishlatilgan qancha oddiy o‘yinchoqlar mavjud ekanidan taajjubga tushasiz. Ular loy, kesish uchun va shakllar yasash uchun rangli qog‘ozlardir.

Bu materiallar bir umumiy xususiyatga ega – ular ma’lum shakl yoki belgilangan maqsadga ega emas. Boshqacha aytganda, ularga istalgan shaklni berish mumkin. Xuddi shuning uchun ular aqliy qobiliyat tez rivojlanadigan go‘daklik davridagi bolalar uchun eng maqbul o‘yinchoqlardir. Bola bu materiallar bilan xayoliga kelgan narsasini

qilishi mumkin. Tasavvur qilaylik, biz bir yoshga to'limgan chaqaloqqa loy va qog'oz berdik. Bola hech qanday maqsadsiz, biror narsa yasash niyati bilan emas, faqat o'rganish uchun ularni ushlaydi. Ammo qo'lida ushlaganida ularning shaklini o'zgartiradi va hayrat bilan bu o'zgarishlarni kuzatadi. Buning o'zi bebahо tajribadir.

Bu yoshda go'dak loy va qog'ozni qayta-qayta g'ijimlab ushlab bu jarayondan zavq oladi. Ongli ravishda harakat va natija o'rtasidagi sabab va oqibat aloqasini tushuna boshlaydi.

Sekin-asta u loyga shakl berishga va qog'ozdan kemacha yasashga harakat qila boshlaydi. Bu o'yinchoqlarni bolaning rivojlanish bosqichiga qarab oddiy va murakkab predmetlarga aylantirish mumkin.

Go'daklikdan har xil narsalar yasashni boshlagan bola o'z tengdoshlaridan turli malakalarni egallashda sezilarli darajada o'zib ketadi. Bu yerda gap uning tajribaga ega ekanligida yoki loydan narsa yasashni yaxshi ko'rishi yoki yomon ko'rishi da emas, balki bu ish uning aqliy va ijodiy qobiliyatlarini uyg'otganidadir. Mohir qo'llar va o'zlikni namoyon qilish – bular birinchi, ammo yagona bo'limgan narsa yasashdagi ko'nikmalardir.

Badiiy obraz bo‘yicha o‘yinlar bolaning ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi

Ko‘p bor ta’kidlaganimizdek, bunday mashg‘ulotlarning asosiy maqsadi musiqa yoki xorijiy til darslari kabi bolaga biror narsani o‘rgatish emas, balki uning cheksiz imkoniyatlarini rivojlantirishdir. Badiiy obraz o‘yinlari ham shu maqsadga xizmat qiladi. “Qobiliyatlarning ochilishi – mashhur shaxslarning yoshlik davri” kitobi mualliflari britaniyalik er-xotinlar kitob so‘ngida quyidagi xulosaga kelganlar: “Har bir bola, qobiliyatidan qat’i nazar, o‘ziga e’tiborli munosabat, rag‘bat va yordamga loyiq, ijtimoiy yoki irqiy kelib chiqishidan qat’i nazar, u o‘zidagi eng yaxshi narsalarni maksimal rivojlantira olsin. Biz, kattalar, bunday tu-shunchani unga berishimiz va ko‘maklashishimiz kerak, bu esa vaqt va sabrni talab etadi”.

Bolalar yozuvchisi Goro Maki teatr tomoshalarida rol o‘ynash bolalar ijodkorligini rivojlanti-

rishning eng yaxshi usullaridan bir deb hisoblaydi. Ammo, afsuski, bolada teatr tomoshalaridagi ishtirokning ijobiy ta'siri tezda namoyon bo'lmaydi, doimo tezkor natijalarni kutuvchi ota-onalar esa bundan umidsizlanib qolishlari mumkin. Men teatrda o'ynaydigan va spektakllar yozadigan bolalarning rivojlanishi kuzatilgan natijalarni ko'rganman. Boshlang'ich matabning bиринчи va ikkinchi sinflarida ular o'rtacha yoki o'rtadan ham past o'qishgan, ammo tezda oldinga o'tib, boshqa bolalarni ancha ortda qoldirishgan.

Men bolalarga teatr tomoshalarida maymunga taqlid qilib o'ynashni taklif etmayapman. Men, qalamlar yoki musiqiy asboblardan farqli ravishda, tana harakatlari va so'zlar orqali o'zlikni namoyon etishlarini nazarda tutyapman.

Albatta, yoshlik davrida teatr tomoshalarida rol o'ynagan bola katta bo'lgach odamlar oldida ajoyib tarzda o'z fikrini ifodalay oladigan bo'lishi isbotlangan. Lekin hammasidan ham muhimi bolalar orasida kurtak ochayotgan tasavvur qilish qobiliyatini va orzularining to'g'ri shakllanishi, ularni do'stlari bilan bir xil ish-harakat bajarishi mobaynida namoyon qilishidadir. Aslida, "o'yin" – bu o'zini erkin namoyon etish kerak bo'lgan faoliyatdir.

Jismoniy mashqlar aql-idrok rivojlanishini tezlashtiradi

Chet eldan qaytganimdan keyin e'tiborimni tortgan narsa ko'pchilik yaponlarning shalvirab yurishi edi. Professor Kuno Akutsu "Yaponiya erta rivojlanish uyushmasi" topshirigiga binoan tadqiqotlar o'tkazdi. Unga ko'ra, yurishdagi qad-qomatning tekis bo'lmasligi go'daklikda jismoniy mashg'ulotlarning yetarli bo'lmasligidan ekan.

Bolalar eng erta holatda sakkiz oydan yurishni boshlaydilar. Agar shu yoshda asosiy harakatlar mashq qildirilmasa, ular hech qachon ularni to'g'ri bajarmaydilar. Chunki bunga javob beradi-gan miya tizimi asoslari kerakli ko'nikmalarga ega bo'lmaydi. Shu ma'noda, yurishdagi erta mashqlar ham xuddi musiqa yoki xorijiy til darslari singari muhimdir.

Men ota-onalarni quyidagilarga ishontirish uchun bolaning jismoniy tarbiyasi haqida batafsil aytib o'tmoqchiman. Birinchidan, asosiy harakat ko'nikmalarini chaqaloqlik davridan mashq qildirish kerak. Ikkinchidan, to'g'ri jismoniy tayyor-garlik go'dakning aqliy qobiliyatini go'zal ravishda rag'batlantiradi.

Go'daklikda bolaning miyasi tanadan alohida rivojlanmaydi. Aqliy rivojlanish jismoniy va sensor rivojlanish bilan parallel ravishda kechadi. Masalan, suzish nafaqat mushaklarni, balki sezgi reflekslarini ham rivojlantiradi.

Professor Akutsuning yozishicha: "Jismoniy mashqlar barcha organlar faoliyatini yaxshilaydi va bolaning tashqi stresslarga chidamliligini oshiradi".

Bolani faqatgina ovqatlantirib, g'amxo'rlik qilsangiz ham o'saveradi. Ammo unga boshqa narsa bermasangiz, tug'ilganida ega bo'lgan qobiliyatları rivojlanmaydi. Jismoniy mashqlar bola rivojlanishing eng asosiy tarkibiy qismlaridandir. Mashqlar mushaklar, suyaklar, ichki organlar va miya rivojlanishini kuchaytiradi. Erta yurishni boshlagan go'dakning zehni juda o'tkir bo'lishi kuzatilgan. Bu esa qizg'in jismoniy mashqlar uning aqliy qobiliyatini rivojlantirganidan dalolat beradi.

Chap qo'lni o'ng qo'l bilan birgalikda mashq qildiring

Tanishlaringiz orasida chapaqaylar ko'pmi? Ehtimol, bitta yoki ikkitadir. Ikki qo'llaridan foydalanana oladigan odamlar-chi? Ular undan ham kamroq. Momo Havvo va Odam Ato o'naqay bo'lishganmi, yo'qmi, bilmayman, ammo qaysidir bir davrdan faqat o'ng qo'ldan foydalanish odatga aylangan. Hamma narsa o'ng qo'llilar uchun mo'ljallangan – avtomashina boshqaruvi, sport uskunalar, oshxona jihozlari va asbob-uskunalar. Shuning uchun ota-onalar odat bo'yicha bolalarni o'ng qo'ldan foydalanishga o'rgatadilar.

Amerikada Yaponiyaga nisbatan o'ng va chap qo'llaridan birdek foydalanuvchi odamlar ko'proq. Ammo o'ng qo'llilar chapaqaylardan ko'proq. O'ng qo'lni afzal ko'rishga biror-bir asos bormi? Chap qo'nga tayanish yurakka ko'p vazifa yuklaydi degan

nazariya mavjud. Ammo yuragi xasta chapaqaylarni hech uchratmaganman. Men yoshligida chapaqay bo'lgan bir insonni bilaman. U o'ng qo'lini ham mashq qildirgan, hozirda ikkisidan ham erkin foydalanadi. O'ng qo'lini ishlataligan odamlar ko'p, ammo bolaligidan ikkala qo'lidan ham foydalana oladiganlarga uzun ma'ruzalarni yozayotganda bu juda qo'l keladi. O'ng qo'li tolganda chap qo'lida, chap qo'li tolganda o'ng qo'lida erkin yoza oladi.

Buni eshitgach, men ham chap qo'limni mashq qildirishga harakat qildim, ammo natija chiqmadi. Mening yoshimda buning imkoniyati yo'q: chap qo'lida notejis yozdim, hatto koptokni ham mo'ljalga tekiza olmadim.

O'ng va chap qo'l bir vaqtda tug'ilgan va ularning tuzilishi hamda bajaradigan vazifalari bir xil. Nega ular turlicha harakat qiladi? Ehtimol, yoshlikdan ularga munosabat turlicha bo'lgani uchundir.

Maymunlar qo'llarini o'ng va chapga ajratmaydilar, ular ovqat va o'yin uchun ikkala qo'llaridan ham foydalanadilar. Demak, bu borada odam maymundan zaifroqdir.

Shunday taxmin mavjudki, agar ona emizish vaqtida bolani doimo chap qo'lida ushlasa va o'ng

qo'li bilan yana biror narsa qilsa, u holatda bola-ning o'ng qo'li siqiladi va chap qo'li yaxshiroq rivoj-lanadi. Ba'zida bola chap qo'lida yozishni boshlay-di va o'ng qo'liga nisbatan yaxshiroq rivojlanadi.

Har bir odam, agar buni go'daklikdan boshlasa, ham o'ng, ham chap qo'lini rivojlantirishi mum-kin. Men aytib o'tgandimki, barmoqlar mash-qi aql-idrokni rivojlantirishga turtki bo'ladi. Bu nuqtayi nazarga ko'ra, chap qo'lni tashlab qo'ymaslik kerak.

Bolalar uchun piyoda yurish foydali

Avtomashinalar qatnovi tufayli biz ko‘chada o‘ynayotgan bolalarni ko‘rmaymiz. Onalari ularni qo‘llaridan ushlaydilar, o‘zlarini kalovlanib yurishlariga ruxsat bermaydilar. Siz farzandingiz tezligida sekin yurishga vaqtingiz yo‘qligidan shikoyat qilishdan avval piyoda yurish unga naqadar foydali ekanligi haqida o‘ylab ko‘ring.

Piyoda yurganda butun tana harakatlanadi. Tanimizdagi 639 mushakdan 400 tasi piyoda yurganda ishtirok etadi. Boshqa jismoniy mashqlardan farqli ravishda, piyoda yurganda bosim va bo‘sashish bir maromda almashib turadi. To‘g‘ri yo‘lda yurganda bir oyoqning mushaklari taranglashadi va boshqa oyoqdagisi dam oladi. Energiya sarflamasdan ravon harakat vujudga keladi.

Ko‘p yozuvchilarning ishlari to‘xtab qolsa, piyoda sayr qiladilar, chunki sayr davomida yangi

fikrlar paydo bo'ladi. Piyoda yurish fikrlash jaryonini kuchaytirar, ehtimol. Biz o'z-o'zidan sodir bo'lishi kerak deb yurish jarayoniga e'tibor bermaymiz. Aslida, unday emas. Bo'rilar to'dasida katta bo'lgan ikkita qizcha tarixining ko'rsatishi-cha, bolaning atrofini emaklab yuruvchi jonzotlar o'rab tursa, u holda bola emaklashda davom etadi. Go'daklikdan bolani piyoda to'g'ri yurishga o'rgatish juda muhim.

Oyoqni sudrab yuruvchi odamlar yurishni boshlagan paytlarida doim katta oyoq kiyim kiyganlar degan yangicha fikr bor. Katta oyoq kiyimda yurganida oyog'idan sirg'anib ketaverganidan shunday bo'lib qoladi. Rost yoki yolg'onligi aniq emas-ku, shunday bo'lishi ham mumkin.

Harakatlanish qobiliyatlariga ham mashq zarur

Ko‘pchilik Ikeda Keiko degan ismni eshitgan deb o‘ylayman. U Tokio olimpiadasida gimnastika musabaqalarida ajoyib chiqish qilib, keyinchalik murabbiy sifatida yoshlarni tayyorlagan ayoldir. “Bola rivojlanishi” jurnalida Ikedaning quyidagi gaplari keltirilgan maqola bor edi.

Er-xotin Ikedalar ikkisi ham gimnastlar, o‘zlarining birinchi farzandlarini bizning “Yaponiya erta rivojlanish uyushmasi” ishlab chiqqan tizimga asosan mashq qildirishga qaror qildilar. Bola tez orada ajoyib jismoniy qobiliyatlarini namoyon etdi. Ota-onas ularning iste’dodi bolaga nasldan o’tgan va uning “qoni”da bor deb o‘yladilar. Shuning uchun ikkinchi farzandlari bilan shug‘ullanmadilar va xuddi shu sportchi ota-onadan tug‘il-

sa-da, u hech qanday sportga xos qobiliyatlarini namoyon qilmadi. Juftlik harakatlanish qobiliyatlari nasldan ko'ra ko'proq mashqlarga bog'liq deb xulosa qildilar.

Bizning tana tuzilishimiz va harakatlar muvofiqligi nasldan o'tadi. Ammo tabiat in'om etgan tanani qanchalik rivojlantira olishingiz mashqlarga bog'liq. Tug'ilishdan suzish yoki gimnastika bilan shug'ullanish uchun go'zal tana tuzilishiga ega bo'sangiz-da, maxsus mashqlarsiz bu qobiliyat nishonalari rivojlanmaydi. Shu bilan birga, zaif jismoniy qobiliyatlar bilan tug'ilgan bola sportda katta g'alabalarga erishishi mumkin.

Avvalroq aytganimiz besh tilda so'zlashuvchi iste'dodli aka va singillar jismonan zaif tug'ilganlar. Ammo astoydil yugurish va badantarbiya mashqlari yordamida yaxshi natijalarga erishdilar. Qizchani 11 oyligida, akasini esa ikki yarim yosha mashq qildira boshlaganlar. Natijada singlisi akasidan ham yaxshiroq yuguradigan bo'ldi. Bu misol yana bir bor harakatlantiruvchi qobiliyatlar naslga emas, balki erta mashq qildirishga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Tug'ilishidan sportga qobiliyatli bolaning iqtidori, aslida, u sport shakllangan muhitda ulg'ayganligi natijasidir.

Sport bilan shug‘ullanish qancha erta boshlansa, natijalar shunchalik yaxshi bo‘ladi

Avval aytib o‘tganimizdek, bir necha oylik cha-qaloq suzishni, endi yurishni o‘rganayotgan bola chang‘ida uchishni osongina o‘rgana oladi. Katta odamga bu ko‘nikmalarni egallah shu qadar qi-yin bo‘ladiki, hatto o‘rganish istagi ham yo‘qoladi. Men qirq yoshimdan keyin golf o‘ynashni boshlaganman. 15 yildan beri astoydil mashq qilsam-da, hali ham yomon o‘yinchiman. Agar yoshligimda o‘rganishni boshlaganimda, bu darajada ko‘p zo‘riqmasdan yaxshi natijalarga erishardim.

Mening bir tanishim o‘z farzandlariga biri yetti, ikkinchisi to‘qqiz yoshga to‘lganida golf o‘ynashni o‘rgata boshladi. Sakkiz yil o‘tib ham, to‘ng‘ichi jismonan baquvvaturoq va boshqa sportlarda ken-

jasidan ustun bo'lsa-da, kichigi kattasidan golfda ancha ilgarilab ketdi. Ularning otasi kichik o'g'lining muvaffaqiyati sababini tushunishga harakat qilgan.

Yagona sabab – bu uning qaysi sport turini erta-roq mashq qila boshlaganidadir.

Bola uchun mehnat va o‘yin bir xil narsa

Sizlarga yana bir maslahat bermoqchiman: farzandingiz qancha mehnat qila olsa qilsin, ammo bir shart bilan, uning harakatlari natijasi siz uchun muhim bo‘lmasin.

Go‘dak uchun ish faoliyati natijasi emas, jaryonning o‘zi muhimdir. Biz – kattalar esa har bir ish oxiriga yetkazilishini istaymiz. Bunda ish bilan ermak orasida farq ko‘ramiz.

Bajarilayotgan ish qanchalik oson bo‘lmasin, bolaga qanday qilishni ko‘rsatish kerak. Ish ko‘pincha o‘yinda zarur bo‘lmagan ehtiyyotkorlik va diqqat jamlashni talab etadi.

Shuning uchun uyda bolaning oddiy mehnatdagi ishtiroki uning aql-idroki va harakatlantiruvchi qobiliyatlarining rivojlanishi uchun foydali. Tokio universiteti sobiq rahbari Kaya Seijiga bolaligida

bog‘dagi otlarni o‘rgatishlarida katta ma’no bor edi. Bolani skripka, ingliz tili, musiqa kabi mashg‘ulotlarga berishdan tashqari yaqinimizdagi bog‘da o‘rgatsa bo‘ladigan mehnatlar – o‘t o‘rish, sug‘o-
rish, pol artish kabi osongina sanalgan yumushlar
borligini ota-onalarimiz unutib qo‘yishadi. Buni
o‘rganish oson va kundalik turmushga bevosita alo-
qasi bor. Albatta, bolani o‘z holiga tashlab qo‘yish
mumkin. Bolaga o‘ynashni emas, uyning oddiy
yumushlarini bajarishga o‘rgatish ancha qiyin-
roqdir. Ammo o‘z hayotini yengillashtirish uchun
“kichik bolalarni ishlatish zulm” deb hisoblaydigan
ota-onalar o‘z farzandlarini mehnatdan mahrum
qiladilar.

Beshinchi qism

Nimadan o‘zni
chegaralamaslik
kerak?

Kelajakka nazar

Erta rivojlanish bolalar bog‘chasiga tayyorlanish emas

Men ko‘p xatlar olaman. Ba’zilar mening qarashlarimga qo’shilmaydi, ammo ko‘pchilik ularga xayrixoh bo’ladi. Afsuski, ko‘pchilik erta tarbiyani birinchi navbatda qobiliyatni tarbiyalash emas, mактабда bolani namunali o‘quvchi qilib kamolga yetkazish tarbiyasi deb qaraydilar.

Bir ona yozibdi: “Mening fikrimcha, asosiy mu-ammo maktab ta’limining mukammal emasligida, go’daklikdagi tarbiyada emas. Mening farzandim zamonaviy maktabda boshlangan ta’lim jarayoni ni davom ettira olishiga shubham bor. Maktabdagi asosiy o’lchov – bu imtihondagi bahodir. Bu tizim bolaning go’daklikda qisman rivojlantirishga erishilgan iste’dodini o’ldirmaydimi?”

Men ham bolalar olti yoshda maktabga chiqib, bir xil dastur bo‘yicha o‘qigandan so‘ng oliy ta’lim

tizimiga kiradigan Yaponiyadagi ta’lim tizimi oqilon-na ekanligiga shubha qilaman. Bu tizim iste’dodli bolalarga osonlik qilishi, qobiliyati sust bolalarga esa qiyinchilik tug‘dirishi bilan qoniqarsizdir. XXI asrda jamiyat rivojlanishi uchun ma’suliyatni o‘z bo‘yniga olishga qodir insonlarni standart ta’lim tarbiya qila olmaydi.

Ta’lim tizimining mukammal bo‘lmaganligi bois men erta rivojlanishga jiddiy e’tibor beraman. Go‘daklikda to‘g‘ri tarbiya olganda bola maktabda ham yaxshiroq o‘qiydi. U maktabda “baholarni qo‘lga kiritish” tizimini yengilroq boshidan kechiradi. Erta rivojlanishning muhim davrida yaxshi urug‘lar ekilgan bo‘lsa, bola istalgan qiyinchiliklarga bardoshi yetadigan holatda ulg‘ayadi.

Bundan tashqari, men mavjud ta’lim tizimi doimiy qolishiga ishonmayman. Men aminmani, ota-onalar zarur o‘zgartirishlarga erishadilar. Shunday qilib, ularning qo‘lida jamiyat va kelajak avlod taqdiri yotadi.

Erta tarbiya qo'shimcha vaqt ham, mablag' ham talab qilmaydi

Ota-onalar ko'pincha menga: "Farzandim bilan shug'ullanishga mening na pulim, na vaqtim bor. Sizning fikrlaringiz hamma narsasi borlar uchunadir", – deya e'tiroz bildiradilar.

Bola tarbiyasi vaqt va pul masalasi emas.

Albatta, o'z farzandini musiqa yoki chet tillari mashg'ulotlariga faqatgina obro'-e'tibor uchun olib boradigan ota-onalar ham kam emas. Shuning uchun ko'pchilikning erta rivojlanish boylar shug'ullanadigan mashg'ulot deb qarashi ajablanarli emas.

Biroq bu faqatgina tashqi taassurotdir. Haqiqatan ham, mablag'i kam ota-onalar uchun ayrim mashg'ulotlarga vaqt va pul topish oson emas.

Shuni bilingki, musiqa yoki til mashg‘ulotlari farzandingiz iste’dodini rivojlantirishning yagona usuli emas.

Mehribon ota-onalar ta’limning boshqa imkoniyatlarini ham topadilar. Agar, ko‘pchilik o‘ylagani-dek, vaqt va pul shu qadar katta ahamiyatga ega bo‘lganida, unda qanday qilib boy oilalarda uquvsiz, kambag‘al oilalarda iste’dodli bolalar katta bo‘lishini izohlash mumkin? Demak, masala bu yerda faqat pul emas, balki ota-ona mehr-muhababati va tirishib harakat qilishidadir.

Kelajakka ishonchsizlik bilan qarab to‘g‘ri tarbiyani yo‘lga qo‘yish mumkin emas

Biz yuqorida erta ta’lim haqiqatlarini turli xil hayotiy misollar orqali yoritdik. Yangi tug‘ilgan chaqaloq eng yaxshi kuzatuvchi bo‘lib, uni o‘rgatib o‘stiradigan inson onadan boshqasi emas. Bola tug‘ilgandan uch yoshgacha shaxs bo‘lib yetishishidagi eng muhim davr ona qo‘liga to‘liq ishonib topshiriladi. Bunday ajoyib xazinaning yashab qolishi yoki yo‘q bo‘lishi tug‘ilgandan boshlab onaning bola ta’limini qanday olib borganligiga bog‘liq. Bu bo‘limda maktabgacha ta’limda ko‘rinadigan ota-onalarning roli haqida odatdagidek bilganlarimni ochiqchasiga aytmoqchiman.

Yaponiyadagi zamonaviy ta’lim tizimida maktabni bitirgan barcha yoshlari, kelib chiqishi, ijti-

moiy mavqeyi yoki mulkiy holatidan qat'i nazar, olivy ta'lim muassasasiga kirishlari mumkin. Bu o'z-o'zidan ajoyib, ammo bu tizim bir yomon jihatni vujudga keltirdi – olivy ta'lim asosiy maqsad sifatida ko'rila boshlandi va ortiqcha baholandi.

Oliy ta'limsiz yaxshi martabaga erishish mumkin emas deb o'ylanadi, shuning uchun hamma o'qiydi. Yaxshi universitet diplomi nufuzli tashkilotdagagi ishni kafolatlaydi. Hamma bir yo'ldan boradi, boshlang'ich mакtabdan boshlab imtihonlarni ketma-ket topshiradilar. Shuning uchun erta tarbiyaga ota-onalar tomonidan imtihonlarni topshirishga asoslangan uzun yo'ldagi birinchi qadam sifatida qaraladi.

Bizning tez o'zgarayotgan dunyoda hozirgi qadriyatlar qanchalik uzoq turadi? Bugun qadrli bo'lgan narsa ertaga hech qanday qiymatga ega bo'lmasligi mumkin. Bugungi bola yigirma-o'ttiz yildan keyingi holatdagagi qadriyatlar haqida gapirishi qiyin.

Bugungi kun qadriyatlaridan kelib chiqib tarbiya qilsangiz, sizning farzandingiz kelajak uchun keraksiz kadr sifatida ulg'ayadi.

Bola tarbiyasidan muhimroq vazifa yo‘q

“Men bola bilan shu qadar bandmanki, uning ta’limiga vaqtim yo‘q. Turli ideal nazariyalar bo‘lmashin, uni amalga oshirib bo‘lmaydi”. Onalar ko‘pincha mening maslahatlarimga shunday javob beradilar. Aminmanki, bola parvarishlash bilan unga ta’lim berish – alohida-alohida ajratilmaydigan bitta narsa. Har kuni bolani parvarish qilishning unga ta’lim berayotganining aynan o‘zidir. Sizning muhabbattingiz, munosabatingiz unga ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zi onalar o‘z farzandlari uchun ishlashlarini ta’kidlaydilar, boshqalari esa eng muhimi bolani oziqlantirish deb o‘ylaydilar. Bola uchun eng yaxshi tarbiya onasining mehr-muhabbatidir. Ota-onalar uchun eng muhim mashg‘ulot bolalar tarbiyasidir. Agar ular bunga rozi bo‘lmasalar, nega farzand ko‘rdilar?

Ayollarning inson sifatida o‘ta jiddiylik bilan biron narsani o‘ylaydigan payti – bu homilador-

lik davri deyishadi. Orzu qilgan tug‘ilajak farzandi haqida o‘ylab: “Bola uchun ota-onan bo‘lamiz”, – deb tayyorgarlik ko‘rishadi. Ammo tug‘ilgandan so‘ng, nihoyat, bitta ishim tugadi degan o‘yda bo‘ladilar. Lekin yosh niholni o‘stira olmaydigan quyosh nuri bo‘lib, suv quysak-da, ota-onan bo‘lib qolaveramiz. Bir ishimiz bitgandan keyin ikkinchi katta ishimiz kutib turadi. Ayollarimiz uchun bolani dunyoga keltirib, sog‘lom voyaga yetkazish aql va tana bilan bajaradigan eng katta majburiyatdir.

Doktor Suzuki ko‘p ota-onalar bilan yuzma-yuz suhbatlashganda quyidagilarni aytadi: “Boshqa ishlar bilan band bo‘lib bolaga qaray olmasangiz, buni nima deyish mumkin? Bu dunyoda bolaga qarashdan boshqa yana qanday muhim ish bo‘lishi mumkin? Agar bundan ham muhimroq ishingiz bo‘lsa, nega bolani dunyoga keltirdingiz? Uni ellik yildami, oltmis yildami tugatganingizdan keyin bolani dunyoga keltiring edi”. Ota-onaning roli qay darajada muhimligini bundan lo‘nda ifodalagan boshqa fikrni men bilmayman.

Erta ta’lim deb ataluvchi eng katta mas’uliyatlari ishning bosh ijrochisi otalar ham, ustozlar ham, jamiyat ham emas, bolani dunyoga keltirgan onalardir.

Bolalarni tarbiyalashdan avval ota-onalarni tarbiyalash zarur

Bola tarbiyası ota-onalar tarbiyasidan boshlanadi. Bu kitobning maqsadi xuddi shundadir. Ushbu kitobni o'qiyotgan ota-onalar mendan xafa bo'lmaydilar deb umid qilaman.

Bola tarbiyasini, ayniqsa, u kichikligida boshqa shaxsga topshirish kerak emas. Faqat ota-onasi, ayniqsa, ona bu vazifani muvaffaqiyatli bajara oladi. Buning uchun ular doimo ilm olishlari va fikr qilishlari kerak. Ota-onalarning o'zlari eng ishonchli deb bilgan tarbiya usulini tanlashlari zarur. Onalar ta'limi terminini ishlatgan bo'lsakda, bu ularni o'qitish kerak degan ma'noni anglatmaydi. U onalarimiz o'zlari beixtiyor o'rganadigan ta'lim zarurati degan ma'noda berilgan. Mustaqil o'qish yetarli bo'ladi. O'zlarini o'qituvchilikka tay-

yorlayotganlar nafaqat ta’lim berishi kerak bo’lgan fanni, balki bolalar psixologiyasi va pedagogikani ham chuqur o’rganadilar.

Xuddi shunday, ona ham o’z farzandi uchun birinchi hamda asosiy o‘qituvchi sanaladi. Ona bilim olish asnosida bolaning tarbiyasi uchun pedagogika asoslarini o’rganishi zarur.

O‘z farzandingizdan o‘rganing

Onalar tushadigan tuzoqlaridan biri o‘ziga ortiq darajada ishonishdir. Albatta, bola uchun bu foydali deb o‘ylashlari mumkin, lekin o‘rgatayotgan narsalarining to‘g‘riligini bilmay turib davom ettiraverishsa, bola shu holda qotib qoladi va bu unga nisbatan zolimlik bo‘ladi. Afsuski, buni odatga aylantirib qo‘yayotganlarini ko‘p onalaramiz bilishmaydi. Eng yaxshi niyatlar bilan tarbiya qilishni ko‘zlab ona bolasi irodasiga quloq tutmay, diktatorga aylanishi mumkin. Bu moyillik kuchayishining sababi esa ona chaqaloqqa g‘amxo‘rlik qilish davrida yolg‘iz hayot kechirishidadir. Ona faqatgina o‘z farzandi uchun javobgar, chaqaloqqa g‘amxo‘rlik qilish bo‘yicha mas’uliyat yolg‘iz unda deb his qilishi kerak emas. Nafaqat turmush o‘rtog‘i, balki, imkon bo‘lsa, buva va buvisi ham

onaning uydan tashqaridagi hayotida ishtirok etishiga yordam berishi darkor. Ammo, eng asosiyisi, shaxsiy tushunchalari va talablaridan kelib chiqib o‘z farzandiga past nazar bilan qarash odatini paydo qilmasligi, buning uchun esa bolasidan doimo o‘rganishi lozim.

“Barchamizning naslimiz yoshlikda”. Men hattoki: “Go‘dak – kattalar uchun o‘qituvchidir”, – degan bo‘lardim. Bu nafaqat go‘daklik davriga, balki butun hayotimizga tegishlidir degan fikrdaman.

Har bir katta odam go‘dakdan biror narsa o‘rganishi mumkin. Qadim zamonlardan beri inson o‘zligini anglashga harakat qilgan. Shu maqsadda biologiya, tibbiyot, psixologiya kabi ilmlarga asos solingan. Men ota-onalar biologiya yoki falsafa kurslariga qatnashi shart deya olmayman, ammo o‘z xatti-harakatini baholashda haqqoniylikni yo‘qotmasligi uchun erishgan natijalaridan xotirjam bo‘lishi kerak emas. Shuningdek, o‘z farzandingizning hissiyotlari va xatti-harakatini haqqoniy baholash ham muhim. Bunday yondashuvda ona doimo bola tarbiyasiga yordam beruvchi yangiliklarni ochadi.

Farzand tarbiyasida otaga nisbatan onaning hissasi ko‘proq

Tarixdan insoniyat rivojlanishiga ulkan hissa qo‘sghan ko‘pgina daholar ma’lum, ammo shaxsiy hayotda ular, odatda, baxtsiz sanalganlar. Chunki jismonan zaif bo‘lib, his-tuyg‘uga berilgan edilar.

Odamlar iqtidorli ham, omadsiz ham bo‘lib tug‘ilmaydilar. Buyuk shaxslarning tarjimayi holidan aniqlanishicha, ularning shaxsiy halovatsizligi yoshlikka borib taqaladi.

Masalan, odatda, ularning ota-onalari, ayniqsa, otalari qattiqko‘l tarbiyachi bo‘lganlar. Albatta, o‘z-o‘zidan bu juda yaxshi, ayniqsa, otalari tufayli ularning iste’dodlari shu qadar yuksak darajada rivojlangan. Ammo bunday otalar foydali mashg‘ulotlar uchun vaqtini tejab o‘z farzandlariga tengdoshlari bilan o‘ynashga yo‘l qo‘ymaganlar, bu

esa ularni muloqot va jismoniy mashqlardan mosuvo qilgan. Bu insonlar qay darajada iste'dodli bo'lishmasin, shaxsiy hayotda ular noto'g'ri tarbiya tufayli baxtsizlikka uchradilar.

Masalan, mashhur "G'oyalar" muallifi fransuz faylasufi Blez Paskalning otasi uni qattiqqo'llik bilan tarbiya qilgan. Paskalning otasi unga katta umidlar bog'lagan. O'zini farzandi tarbiyasiga bag'ishlash uchun davlat xizmatini tashlagan. Otasasi unga geografiya, tarix, falsafa, tillar va matematikani o'rgatib, ularni yodlatgan emas, uning aqlini ehtiyotkorlik va izchillik bilan rivojlantirgan. Paskal taniqli matematik, fizik va diniy faylasuf bo'lib yetishdi. Ko'pchilik uning mashhur iborasi ni eslaydi: "Inson – bu oddiygina zaif qamishpoya, ammo fikrlovchi qamishpoya". Ammo butun hayoti davomida bir kun ham baxtli bo'lмаганлиги haqidagi iqrорини жуда кам одам ешиган болса керак. Blez Paskal faqat 39 yil umr ko'rди. Uning onasi uch yoshligida vafot etgan, shu bois u deyarli ona mehrini bilmay o'sgan. Tengdoshlari jamoasidan mosuvo bo'lgan va o'z otasidan boshqa hech kim bilan muloqot qilmagan, doimiy qattiqqo'llikda, nazoratda yashagan. Albatta, bu uning sog'ligi va ruhiyatiga ta'sir qilmay qolmagan.

Ota go'dakdan dahoni tarbiyalab yetishtirishi mumkin, ammo faqatgina ona ruhiy va jismoniy qobiliyatlari uyg'un bo'lgan komil insonni tarbiyalay oladi.

Mana shuning uchun go'daklikda ona tarbiyasi juda muhim.

Go‘dakni o‘z xohish- irodasiga qarshi qo‘ymang

Bolaning xohish-istiklarini e’tiborsiz qoldirib, uning shaxsiga nisbatan kuch ishlatish, afsuski, tarbiya deb tushuniladi. Albatta, go‘dak hali o‘z xohishlarini ko‘rsatib bera olmaydi, ammo ona ularni ilg‘ab olishni o‘rganishi kerak. Bu uning asosiy vazifalaridan biri.

Bolani o‘z xohishiga qarshi biror narsani qilishga majburlash bilan uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qqa chiqarasiz. Ta’lim bilimlarning o‘qituvchidan o‘quvchiga berilishini anglatgani uchun o‘qituvchi yoki tarbiyachi vazifasini bajaruvchi shaxs o‘z-o‘zidan beruvchi holatida bo‘ladi. Shaxsiy fikrimga ko‘ra, bu ma’noda eng yaxshi ta’lim biz ta’lim deb ataydigan chegara tashqarisida. Massalan, hech bir ota yoki ona farzandiga ona tilini o‘rgatmoqdaman deb o‘ylamaydi. Shunga qaramay, ota-onasi bilan muloqot ta’lim deb atalmasa ham, bolani gapirishga o‘rgatadi.

Onaning nutqi, hissiyotlari va xatti-harakatlari har doim bolaga o'tadi, uning fe'l-atvori va qobiliyatları shakllanishiga ta'sir etadi. Boshqacha qilib aytganda, ular orasidagi muloqotning o'zi "ta'lim"dir. Bolani turli ko'nikmalarga o'rgatish ta'limning faqat bir tomonidir.

Chiba universiteti faxriy professori janob Tako Tero sumo dunyosining mashhur odamlari bolalik davrini tadqiq qildi. Ya'ni onadan boshlab atrofdagi odamlarning bolaga ta'sir o'tkazuvchi chuqur tushuntirishlari va g'amxo'rliklaridan bola ta'limi boshlanadi.

Hech bir majburlashsiz bolada biror narsani bajarish istagini paydo qilish o'qitishning yangi samarali usulidir. Shunday qilib, bolaning erta rivojlanishi ona va atrofdagilarning sermulohazaliligi va e'tiboriga bog'liq. "Dunyoning mashhurlari" kitobi muallifi olmon kimyogari V.Ostvald fikricha, iste'dodlar kitoblar va maqtovlar bilan tarbiyalanadi. Buyuk shaxslarning ota-onalari ularga kitoblarni majburlab o'qitgan emas, balki yoshlikdan mutolaa qilish muhitini yaratib, unga mehr uyg'otganlar. Ularga hech qachon: "Sen buyuk inson bo'lishingni istayman", – deb aytmaganlar. Aksincha: "Sening buyuk inson bo'lishingga shubham yo'q", – deya uqtirganlar.

Bola tarbiyasini hech qachon to‘xtatib qo‘ymang

Yaponianing o‘zida yiliga ikki milliondan ortiq bola tug‘iladi. Qadim zamonlarda oilalarda qat’iy qoida – “Ko‘payinglar”ga binoan, odatda, besh-oltita farzand ko‘rilardi. Hozir oilada o‘rtacha ikkita farzand bor. Boshqacha aytganda, bu ikki million bolaning ko‘pchiligi oldindan rejalashtirilgan edi. Bu bolalar omadli – ularning tug‘ilishini istashgan. Ammo ularning barchasi zarur parvarish va ta’lim olishadimi? Afsuski, yo‘q. Farzand tug‘ilishini ota-onalari oldindan rejalashtirishsa ham, u dun-yoga kelganida o‘z holiga tashlab qo‘yishadi. Shuba yo‘qli, bola umrining dastlabki uch yilida uning tarbiyasiga alohida e’tibor qaratish zarur. Hozirda ko‘pgina onalar homiladorlikni hech bir jiddiy sababsiz tugatmoqdalar.

Abort (bola oldirish) – bu yovuzlik, hayotning tirik urug‘ini yo‘q qilishdir. Musavvir Manabe Hiroshi bolani dunyoga keltirib, tarbiyasini o‘z holicha tashlab qo‘yish holatini “abort” deb nomlaydi. Jamiyat abortni qoralaydi, ammo unga faqat hayot berib, uning tarbiyasi bilan shug‘ullanmaydigan ota-onalarni qoramaydi. Fikrimcha, bu abortdan ham dahshatli yovuzlik va uni hech oqlab bo‘lmaydi. “Abort” qilishga qanday sabab bo‘lmasin, uni oqlab bo‘lmaydi. “Abort” natijasida keyinchalik yigirma yil, o‘ttiz yil o‘tib uyingizda baxtsizlik hukm suradi.

Misol uchun, Amerikada qoradorini batamom yo‘q qilishga chaqirsalar ham, bunga erisha olmasliklariga sabab yigirma, o‘ttiz yil avval u yerda ota-onalar “abort” qildirganlar deyishadi. Xuddi shu holat Yaponiyada ham paydo bo‘lmasligini istar edim. Buning uchun bolani dunyoga keltirgandan so‘ng ota-onaning roli qanchalik muhimligini ta’kidlamoqchiman. “Abort”ga zinhor ruxsat berilmaydi.

Urushdan keyin Yaponiyada boshqa mamlakatlardagi kabi yashash juda og‘ir bo‘lgan edi. Shuning uchun ko‘p bolalar kerakli parvarishsiz ulg‘aydilar. Hozirgi sharoitda bolalarga nisbatan bunday e’tiborsizlikni sira oqlab bo‘lmaydi.

Ikki yoshgacha “ta’lim onasi” ham juda yaxshi

Xorijga ketgan vaqtimdagи voqea. Bir restoranga ovqatlanish uchun borgan edim. Oldimdagи stolda ikki yoshlardagi bolasi bilan kelgan yosh ota-onा ovqatlanayotgan edi. Ammo qandaydir yomon kayfiyatdagi bola jahl qilib ovqatlanmas edi. Shunda yosh ona bolasini qattiq koyib, orqasiga tarsaki urishgacha bordi. Keyin bola yig’lab baqirsa-da, o’zлari ovqatlanib bo’lgunga qadar bolaga umuman e’tibor bermadilar.

Yaponiyada bunday vaziyatda onalar atrofdagilarni bezovta qilaman degan o’yda, qanday bo’lmasin, bolani yupatishga urinib barcha mumkin bo’lgan narsalar bilan bolaning kayfiyatini ko’taradilar. Yana atrofdagilar ham onaga tanqid ko’zi bilan qaraydilar.

Bu ikki misolni taqqoslaganimizda xorijdagi onani, balki, yaponlar “ta’lim onasi” deb tanqid qilishar. Lekin “ta’lim onasi” ko‘p bo‘lgani yaxshi. Miyadagi hujayra tarmoqlari hali shakllanib bo‘lmagan ikki yoshgacha bo‘lgan bolalarni hayvonlarni qo‘lga o‘rgatgandek tarbiya qilishda katta ma’no bor. Buni amalga oshirishda “ta’lim onasi” usulidan boshqa usul yo‘q.

Shuningdek, bunda atrofdagi odamlar ham ikki yoshgacha bo‘lgan bolasida intizom o‘rnatayotgan shijoatli yosh onani qo‘llab, iliq ko‘z bilan qarashlariga umid qiladi.

Ammo hayvonlarni takrorlatib qo‘lga o‘rgatgandek bolani ham o‘rgatsa bo‘ladigan davri ikki yoshlarda tugaydi, so‘ng uning o‘z xohishlari paydo bo‘la boshlaydi. Bu onalar “ta’lim onasi” uslubini tugatadigan davr hamdir. Bu davr kelganda bola istaklarini e’tiborga olmay o‘zingizning xohshingizni o‘tkazishingiz unda aks tuyg‘u uyg‘otib, ahamiyatli sanalgan “ta’lim onasi” befoyda bo‘lib qoladi.

Lekin bolaning o‘z xohishini bajara boshlaydigan ikki yoshdan o‘tgach, Yaponiyada “ta’lim onasi” usuli qo‘llash birdan kuchayadi. “U mumkin emas, bu mumkin emas”, – deb shu paytgacha mehribon, muloyim bo‘lib kelgan ona birdan qattiqqo‘l onaga

aylanadi. Ikkı yoshgacha qattiqqo'l "ta'lim onasi", undan keyin esa mehribon ona bo'lsa, bola ta'limi uchun ideal ona timsoli sanaladi.

Albatta, bunday aniq qarorga kelib bo'lmaydi-yu, lekin onalarimiz asl munosabatlarida shu tomonlarni e'tiborga olishi muhim deb o'ylayman.

Bolalar ota-onaning mulki emas

Bola ertami, kechmi o‘z ota-onasining ta’nalaliga javob berish yoshiga yetadi: “Men sizdan bu dunyoga keltirishni so‘ramagandim. Endi koyishning keragi yo‘q”. U haq bo‘ladi. Haqiqatan, farzand ota-onasi sabab bu dunyoga keladi va ular unga ulg‘aygunga, erkinlikka erishgunga qadar to‘liq javobgardirlar.

Ko‘pgina ota-onalar farzandlari ularning qaramog‘i davrida o‘zlari istagan narsalarini qilishlari mumkin degan tushunchadan uzoq vaqt qutula olmaydilar. “Men uni muhandis qilishni istayman” yoki “U musiqachi bo‘lishini istayman”, – deb xuddi tikuvchiga kiyim buyurtma bergen kabi fikr yuritishadi.

Onalar doktor Suzukidan: “Mening farzandimdan biror narsa chiqadimi?” – deb so‘raganlarida u, odatda: “Hech narsa”, – deb javob beradi.

Ammo onaning umidsizlikka tushganini ko'rib: "U biror narsa emas, balki ajoyib inson bo'ladi", – deb qo'shib qo'yadi.

O'z farzandiga bunday egalik hissiyoti keng tarqalgan. Buning sababi esa bolaning irodasi inobatga olinmaslidigkeit. Go'dakning shaxsiy irodasi rivojlanishidan avval o'ziga nisbatan bunday tuyg'u o'rnashsa, butun umr o'z kuchiga bo'lgan ishonchi tiklanmasligi mumkin. Farzandingizning kelajagini rejalashtirish o'rniga unga yaxshiroq qarang. Ota-onalarning majburiyati – o'z farzandiga kengroq imkoniyat berish, kim bo'lishini o'zi hal qilishi kerak. Ota-ona emas, farzandning o'zi kelajagining xo'jayinidir.

Onaning qat'iyatsizligi bolaga zarar

Mana 20 yildirki, Yaponiyada qabul qilin-gan tarbiyaning yangi demokratik tizimi faoli-yat ko'rsatmoqda. Bu tizim ko'p odamlarga avval yopiq bo'lgan sohalarga kirishga imkoniyat yarat-di. Ammo bu tizimda kamchiliklar paydo bo'la boshladi. Avval hech qachon erta rivojlanishga oliy ta'limga bo'lgan qadam sifatida qaralmagan va yaqin-yaqingacha ota-onalar farzandlari qayerda ta'lim olayotganiga e'tibor bermasdilar.

Afsuski, ota-onalar tarbiya masalasida qancha-lik ko'p bezovta bo'lsalar, shunchalik har xil ta'sir-larga moyil bo'ladilar. Ular bir yangilikdan ikkin-chisiga o'ta boshlaydilar. Tarbiyaning eski tizimi inkor etilganida ota-onalar unda hamma narsa yomon edi deb xulosa qildilar. Ular o'z farzandlari-ja istalgan narsani qilishga ruxsat berdilar va bola tarbiyasidan buvilarni uzoqlashtirdilar.

Shubhasiz, agar demokratik tarbiyani tanqid qilib, qanoatli (qattiqqo'l) tarbiyani targ'ib etsalar, ota-onalar bolalar tarbiyasiga yana buvi va buvalarni jalg etadilar. Bunday onalar tarbiyada ham kiyinishdagi kabi urchga taqlid qiladilar.

Albatta, foydali deb ko'ringan tarbiya usulini nega sinab ko'rmaslik kerak? Biroq ona mustaqil fikrlash erkinligiga ega bo'lmasa, qanday qilib yaxshi tarbiyachi bo'la oladi? Ham qanoatli, ham erkin tarbiya turli sharoit va turli yoshda yaxshidir.

Onalar o'zlariga ko'proq ishonishlari va tarbiya tizimini tanlashda izchil bo'lishlari kerak. O'zini goh u yoqqa, goh bu yoqqa urish bolaga zarar yetkazishi mumkin. O'ziga ishonch, qa'iyatli fe'l-atvor bola tarbiyasida juda muhim. Ammo, agar ona xato nazariya ta'sirida bo'lsa va bunda qattiq turib olsa, hech qanday chekinish qilmasa, bu ham bolaga zarardir.

Shuningdek, ona tarbiyaga e'tiborsiz va yuzaki munosabat bildirsa ham, hech narsa chiqmaydi. Bola tarbiyasi – ona uchun eng muhim vazifa va unda yengil yo'llar yo'q. Onalar tarbiyaga odatlardan, siyqasi chiqqan qoliplardan va yengil usullardan ozod bo'lgan o'zlarining shaxsiy yondashuvini ishlab chiqishlari shart.

Onaning manmanligi bolaga yolg‘on tushunchalarni singdiradi

“Mening bolam juda iqtidorli, boshqa bolalardan ajralib turadi. Men unga pianinoni o‘rgataman”. “Qo‘shti bola skripkada chalishni o‘rganyapti, mening bolam ham o‘rganadi”.

Bunday tarbiyaga faqat manmanligi boshqa-rayotgan onalar yo‘l qo‘yadilar. Bundan tashqari, erta tarbiya yuqori martabadagilar yoki iqtidor-lilarning imtiyozi sifatida ko‘rilgan. Haqiqatda esa olifta ota-onaning musiqa bilan shug‘ullanishga majbur qilingan farzandlari ko‘pincha samimiyatsiz va g‘ayritabiyy bo‘ladilar, xuddi ularga onalari obro‘ va raqobat kabi yolg‘on tushunchalarni sing-dirgandek. Bolaning rivojlanishiga qaratilgan mu-siqa mashqlari ruhiy iztiroblar manbaiga aylanadi.

Musiqa mashg‘ulotlari birdan bir maqsad emas, aniq maqsadga erishishdagi vositadir. Siz bola bu mashg‘ulotlardan nima olishi, natijada uning qayси qobiliyatlari rivojlanishini aniq ko‘ra bilishingiz kerak. Quruqdan quruq musiqa mashg‘ulotlari hech qanday ahamiyatga ega emas.

Doktor Suzukining darsida ona uning darsiga yuborayotgan bolasidan ham yaxshiroq skripka chaladigan bolalar bo‘ladi. O‘z bolasining barchadan yaxshi bo‘lishini istaydigan onaning istagini qondirish mumkin emas. Shuning uchun u yo keraksiz manmanlikdan qutulishi, yo bolani mashg‘ulotlarga olib borishdan to‘xtashi zarur.

Skripkada chalish qobiliyatidan g‘ururlanish mumkin, albatta. Bu bolaning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi. Mening o‘g‘lim o‘z kuchiga ishonchga skripka mashg‘ulotlari sababli erishi va shundan keyin boshqa sohalarda muvaffaqiyat qozondi.

Farzandni o‘zgartirishdan avval o‘zingiz o‘zgarishingiz kerak

“Ota-onan yuragidagini bola bilmaydi”, – deganlaridek, bolaning aytmoqchi bo‘lganini eshitmay turib “uf” tortadigan ota-onalar bu bolaning yomon ekanligini ko‘rsatadimi? Men bunga ota-onalarning o‘zlari aybdor deb o‘ylayman.

Doktor Suzuki o‘z farzandi bilan juda yomon munosabatda bo‘lgan ona haqida aytib bergen. Ona umidsizlik bilan: “Nega Xudo menga bunday yomon farzand yuborgan?!” – deb nolir ekan. Bir kuni doktor Suzuki unga: “Buning sababi uni doimo urishishingizda. U doim bezovta. Agar vaqtivaqtib bilan siz ham o‘z xatolaringizni tan olsangiz, bolangiz sizni yaxshiroq tinglaydi va hurmat qiladi”, – debdi. Bir muddatdan so‘ng ona doktor Suzuki yoniga juda mamnun holatda kelib, o‘z o‘g‘il-

chasi bilan munosabatini yaxshilaganini aytib beribdi.

Vijdonli onalar ko‘pincha ularning talabchanligi norozilikka uchrashidan shikoyat qiladilar. “Sizga aytish yaxshi, chunki buni o‘zingiz qilishingiz kerak emas”. Bolalar haq! Buyruq berish tarbiya qilishning yaxshi usuli emas. Agar bolalar butun kuchlarini ishga solsalar-u, ayni vaqtda, kattalar ota-onalari qilishlari kerak bo‘lgan ishning o‘ndan biri yoki yarmini ham qilmasalar, bundan yaxshilik chiqmaydi. Ota-onalar ham biror narsani birga qilib, unga ko‘rsatish yo‘lini topishlari lozim.

“Buni qil!”, “Buni yodla!” – deb buyruq berib otaning o‘zi kursida gazeta o‘qib o‘tirishi – bu yalqov kishining usuli. Farzandni tarbiyalamoq o‘zini ham doimiy ravishda tarbiyalash demakdir.

Farzandingiz o'zingizdan ham yaxshiroq bo'lsin

“Shogird o‘z ustozidan o‘zib ketdi” degan naql bor. Bu tarbiyaning asosiy maqsadi bo‘lishi kerak.

Ko‘p marotaba ta’kidlaganimdek, iqtidorli bo‘lib tug‘ilmaydilar, balki tarbiya qilinadilar. Agar aksiyoma sifatida inson qobiliyatları 100 foiz tug‘ma deb olsak, demak, farzand hech bo‘lmasa o‘z ota-onasi darajasiga yetishi kerak. Agar tarbiyangiz natijasida farzandingiz sizdan ozgina bo‘lsa-da o‘zib ketmasa, demak, siz yalqov ota-onasi bo‘lgansiz.

Bizning Iste’dodlar maktabimizda bolalarga bir plastinkani ko‘p marotaba tinglashga berardik. Plastinkada ular o‘rganayotgan skripka uchun mu-siqa asari bor edi. So‘ng ulardan tinglaganlaridan ko‘ra uni yaxshiroq chalishni so‘radim va ular qat-tiq harakat qildilar. Oxir-oqibat ko‘pchilik buning

uddasidan chiqdi, taajjublanish kerak emas, chun-ki bu mening ijroimdagি musiqa asari edi.

Umuman aytganda, Iste'dodlar maktabining asosiy g'oyasi – bolalarni shunday o'qitish kerakki, o'z ota-onalari va uztozlaridan o'zib ketsinlar. Eng yaxshilarini biz "talaba", qolganlarni "talabaning o'quvchisi" deb ataymiz. Agar o'quvchilar ustozlari darajasiga yeta olishmasa, so'ng boshqalarni o'qitishsa, bunday jamiyat tanazzulga uchrardi.

Shogird ustozidan o'zib ketishi shart, aks holda, taraqqiyot bo'lmaydi.

Albatta, barcha ota-onan farzandi o'zidan o'zib ketishini istaydi. Ota-onaning qobiliyati yuksak bo'lmasa-da, ularning farzandlari ilm-fanda mu-vaffaqqiyatlarga erisha oladi.

XXI asrni keyingi avlodlarga ishonadiganlar quradi

Hozir dunyo jadallik bilan o‘zgarib bormoqda. Texnika taraqqiyoti bizning hayotimizni hayratlanarli darajada boyitib, yengillashtirib yubordi. Kompyuterni bir misol qilib oladigan bo‘lsak, avvallari sonlarni hisoblashni insondan tez bajaradigan yo‘q edi. Hozir esa inson miyasiga mos yaqinlikdagi vazifani bajaradigan kompyuterdir. Biroq texnika taraqqiyoti o‘sib, qulaylashib borishi bilan birga insonlarning fikrlashi ham o‘zgarib bormoqda. Hozirgi dunyoda birinchi ko‘zga tashlanadigan narsa – odamlar orasida ishonch yetishmasligi, bu jamiyatda tartibsizlik, zo‘rlash, ekologik muamolarni keltirib chiqaradi.

Agar odamlar orasida ishonch bo‘lmasa, hech qanday boylik va hayot qulayliklari bizga tinchlik va baxt olib kelmaydi.

Yaponiyada har bir o‘quvchi odamlarga ishonish va boshqalarga qo‘srimcha qiyinchilik tug‘dirish kerak emasligini biladi. Ammo tushunish – bir masala, go‘zal qoidalarni hayotga tatbiq etish – boshqa masala. Afsuski, bu ziddiyat inson tabiatiga xosdir. Agar bola bu tamoyilni faqat nazariyada o‘rgansa, odamlarga ishonishni o‘rganmaydi. Faqat haqiqiy hayotda u odamlarga ishonishni o‘rganadi.

Agar odamlarga ishonish tamoyili go‘dakka ona suti bilan singdirilgan bo‘lsa, bu bola jamiyat kelajagi uchun o‘ziga ma’suliyatni oladigan shaxs bo‘lib ulg‘ayadi.

Boshqalardan aqlliroyq bo‘lsa-da, odamlarga ishonmasa, hayotda ko‘p narsaga erisha olmaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi ortiqcha e’tiborni imtihonlar va baholarga berib, odamlarga ishonchni e’tiborga olmaydi va uni rag‘batlantirmaydi. Shuning uchun bu sifat erta yoshda rivojlanishi juda muhim. Bu maktabgacha ta’limning asosiy vazifasidir.

Bugungi bolalar sovuq urushlar va irqiy kamsitishlarga chek qo‘yadilar

Biz hozirgi zamon taraqqiyot darajasini maqtab, sovuq urushlar, irqiy xurofot, milliy va diniy nizolar haqida unutyapmiz. Bu muammolarni bar-taraf etish uchun tuzilgan BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) va boshqa ko‘plab boshqa xalqaro tashkilotlarning sa'y-harakatlari aksariyat hollar-da besamar ketmoqda. Biz o‘zaro ishonch va toqatni o‘zimizda tarbiya qilmagunimizcha millatlar o‘rtasida tinchlikka erishmaymiz. Avloddan avlodga o‘tuvchi nafrat, alamzadalik va tajovuzkorlik, ziddiyat va shubha bilan qarash deyarli biologik sifatlarga aylandi. Yoshlikda bu hissiyotlarni singdirib, keyin ulardan qutulish qiyin.

Biz, kattalar, o‘z bolalarimizga bu xurofotlarni singdirmasligimiz zarur. Go‘daklar irqiy nafrat bilan zaharlanmagan bo‘ladilar. Agar yoshlikda

oq va qora rangli bolalar birligida teng ravishda o'ynashsa, ular odamlar o'rtasidagi tana rangi xuddi tashqi ko'rinish va bo'y kabi tabiiy holat degan tushuncha bilan ulg'ayadilar. Ular faqatgina kattalarning aytib berishi orqali irqiy xurofotlardan xabar topadilar. Urushlarni chin qalbdan to'xtatishni istaganlar bugungi dunyodagi siyosiy holat haqidagina emas, balki qanchalik mablag' talab qilmasin, yosh bolalar tarbiyasi haqida qayg'urishlari shart. Bugungi bolalar ertangi jamiyatni quradilar.

Butun dunyodagi tinchlik bizga, hozirgi kattalarga bog'liq emas, u hozirda yo'rgakda bo'lgan avlodga bog'liq.

Men erta tarbiyaning ahamiyatini oshirib yubormayapman. Mening so'zlarim biror-bir harakatga sabab bo'ladimi-yo'qmi, bilmayman. Ehtimol, ko'p tanqidlarga, hattoki asosiy nizomlarim, tarbiya usullarim va ona vazifasini qanday tushunishim ham e'tirozlarga sabab bo'ladi. Biroq, umid qilamanki, mening kitobim odamlarni dunyoda biror narsani o'zgartirishga, ayniqsa, uch yoshgacha bo'lgan davrdagi bolaning erta rivojlanish muammosiga qiziqish uyg'otadi. Ishonamanki, mening bu kitobim shu maqsaddagi birinchi qadamdir.

**Ibuka va erta
yosh ta'limi**

**Chiba universiteti
faxriy professori**

Tago Akira sharhi

Masaru Ibuka 1992-yili rahbar-muhandis sifatida ilk bor “Madaniy meros” nishoni bilan taqdirlangan. Kichik zavod shaharchasidan chiqib “Sony” korporatsiyasini dunyoga mashhur qilgan Ibukaning faoliyati urushdan keyingi yaponiyaliklarning orzu-istiklariga bag'ishlangan edi. Lekin erta ta'lim tadqiqoti Yaponiya madaniyatiga undan ham kattaroq hissa qo'shdi.

Masaru Ibukaning erta yosh ta'limi haqida o'ylashiga sabab, kitobda ham qayd etib o'tilganidek, 1960-yillarda Yaponianing har bir hududida yuz bergan talabalar isyonidir. Bu vaqtida

ta’limdagi muammolar haqida bayonot bergan tadqiqotchilar ko‘p bo‘lgan. Lekin buni Ibukachalik jiddiy o‘ylaydigan odam yo‘q edi. U yoshlarni tarbiyalash uchun erta ta’lim muhim deb o‘ylab 1969-yili “Erta rivojlanish uyushmasi”ga asos solgan.

Men uyushmaga asos solingan vaqtidan boshlab ruhshunos sifatida ta’sir o’tkazib kelmoqdamen. Birinchi navbatdagi ishimiz Ibukaning erta ta’limidagi muhim jihatlarni ochish bo‘lsa-da, bu haqiqatlar ma’nosini tushuntirib beruvchi odamlar ko‘p emas. Ayniqsa, dono insonlardan go’daklar ta’limi haqida so‘raganimizning o‘zida bunga qarshi chiquvchilar ko‘p bo‘ldi, bilimli insonlar orasida so‘zga ham, nazariyaga ham tushunmaydigan bolalarga ta’lim berishdan ma’no yo‘q deydigانlar topildi.

Lekin Ibukaning “Bolalarda qobiliyatning shakllanishida uch yoshgacha bo‘lgan ta’lim muhimdir” degan qarashlari e’tirozlarga bo‘yin egmadi. 1971-yili erta ta’lim haqida birinchi kitobi – “Uchdan keyin kech” nashr qilindi. “Ibuka nazariyasi” dunyoga yoyildi.

Hozirga qadar erta yosh ta’limi tabiiy jarayon sifatida tanilib, keng tarqaldi. Ta’lim va madaniyat

vaziri ham erta yosh ta'limiga qiziqish bildirmoqda. Yaponlarning erta yosh ta'limi haqidagi qarashlari o'zgargan bo'lsa, bu Ibuka sabablidir.

Ibuka uchun hozir eng xavotirlanarlisi – erta ta'lim to'g'ri qo'llanilyaptimi, yo'qmi? Kitobni o'qib tushunganingizdek, Ibuka ta'limdagi ko'p jihatlarni inkor qiladi. "Faqat bilim darajasini ko'tarish, yaxshi o'quvchi bo'lish, yaxshi bog'chaga borish uchun ta'lim" kabilar Ibukaning qarashlariga tamomila zid. Dunyoda bunday tushunmovchiliklar hali juda ko'p.

Erta yosh ta'limining tub mohiyatini ochib beruvchi bu kitob bola tarbiyasidagi bosh manba sifatida kelajakda ham o'z qadrini saqlab qolishiga shubha yo'q.

Ma'rify-ommabop nashr

Masaru Ibuka

UCHDAN KEYIN KECH

Nurmukhammad Nargiza Hamidulla qizi tarjimasi

Muharrir: Abdulla SHAROPOV

Badiiy muharrir: Bahriiddin BOZOROV

Texnik muharrir: Dilshod NAZAROV

Sahifalovechi: Inomjon O'SAROV

Musahhih: Otabek BOQIYEV

Nashriyot litsenziyasi: AI №134, 27.04.2009

Terishga berildi: 05.06.2019-y.

Bosishga ruxsat etildi: 28.10.2019-y.

Ofset qog'oz. Qog'oz bichimi: 84x108 '/₃₂.

Georgia garniturasi. Ofset bosma.

Hisob-nashriyot t.: 4,96. Shartli b.t.: 16,3.

Adadi: 3 000 nusxa.

Buyurtma № 158

«Akademnashr» nashriyotida tayyorlandi.

100156, Toshkent shahri Chilonzor tumani 20^A-mavze 42-uy.

Tel.: (+99871) 217-16-77

e-mail: info@akademnashr.uz

web: www.akademnashr.uz

«Offset Print» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

100152, Toshkent shahri Uchtepa tumani

Beshqayrag'och ko'chasi 82-uy

“Bu kitob – yozilgan kitoblarning eng muhimlaridan biri. Mening fikrimcha, uni Yer kurrasidagi barcha ota-onalar o‘qishlari kerak”. **Glen Doman**

Masaru Ibuka

“Sony” korporatsiyasi asoschilaridan biri. Uning muhandislik g‘oyalari dunyoni o‘zgartirdi va Yaponiyaning yetakchi mamlakatlardan biriga aylanishiga yordam berdi.

Masaru Ibuka boshqa sohada ham hurmatga sazovor bo‘lgan: bir necha o‘n yil avval uning go‘daklik davridagi bolalar rivojlanishi to‘g‘risidagi yangi nazariyasi an‘anaviy tushunchalarni butunlay o‘zgartirdi. Masaru Ibuka doim ta’lim va jamiyatning shakllanishida uning ahamiyati bilan qiziqqan. Sekin-asta uning qiziqishi bolalarning go‘daklik davridagi ta’lim sohasiga qaratildi. Bu masalani chuqur o‘rganib, bir qator kitoblar yozdi. Ulardan eng mashhuri – “Uchdan keyin kech”. Unda har bir go‘dakda erta rivojlanishga tabiiy talab mavjudligi, uning kelajakdagi muvaffaqiyati bu talabning qondirilishiga bog‘liqligi bayon qilingan.

Masaru Ibukaning xizmatlariga “Yaponiya erta rivojlanish uyushmasi” va “Iqtidorlarni o‘qitish” mакtabini tashkil etish ham kiradi.

ISBN 978-9943-5652-7-2

A standard barcode representing the ISBN number.

9 789943 565272